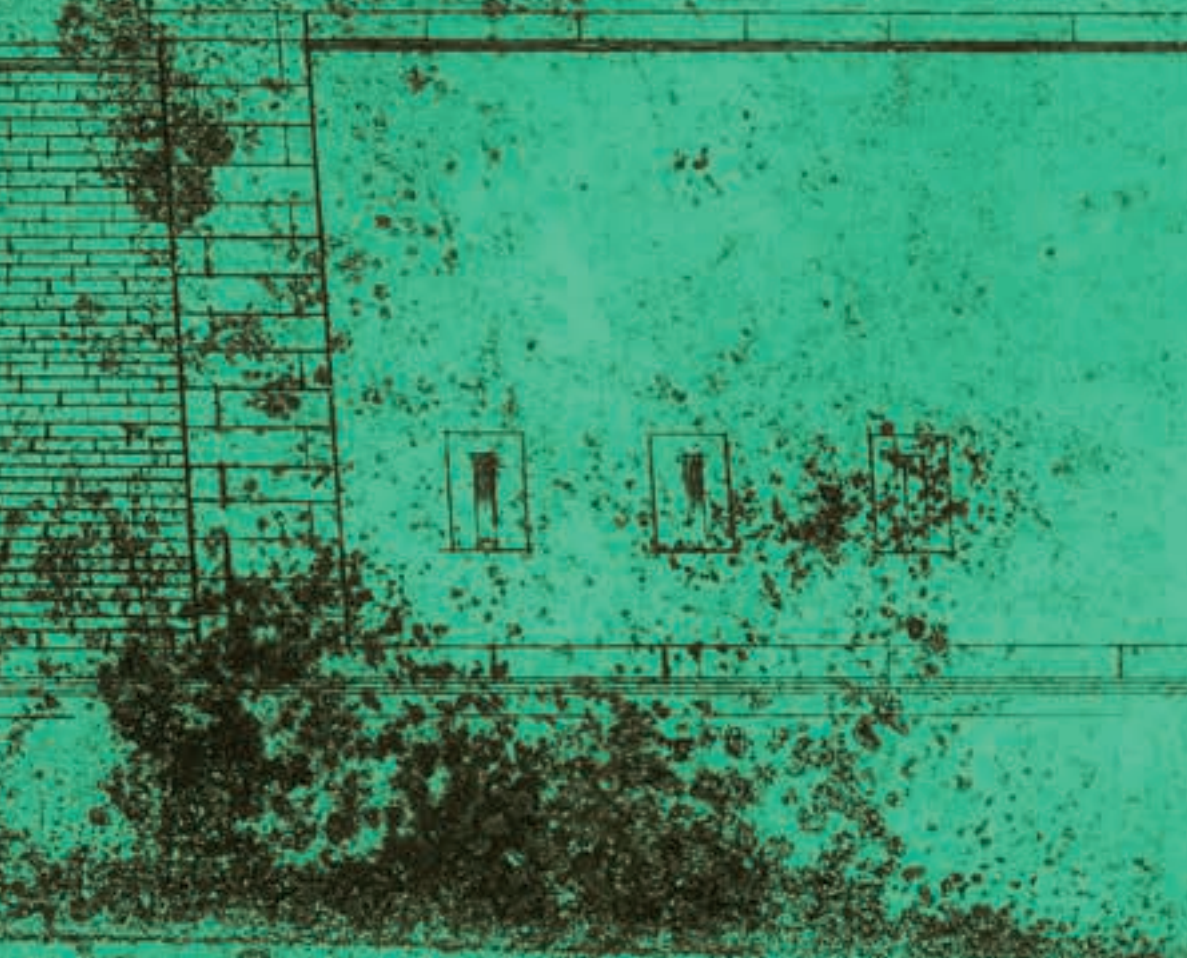

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

44

2016

Z nových akvizic sbírkového oddělení Památníku Tereziin

ANTONÍN KYBAL (1901–1971)

Jedním z výtvarných děl, získaných v roce 2015 do sbírky Památníku Tereziin, je malba s názvem *Mlčení*. Její autor Antonín Kybal se narodil 25. března 1901 v Novém Městě nad Metují. V letech 1919–1924 studoval na Uměleckoprůmyslové škole v Praze u profesorů Josefa Mařátky, Karla Štiplu a Arnošta Hofbauera. Ve škole se seznámil s Ludmilou Tolmanovou, která se v roce 1926 stala jeho manželkou a celoživotní spolupracovnicí. Souběžně studoval také Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde dosáhl aprobace středoškolského profesora matematiky a kreslení. V letech 1925–1927 vyučoval na gymnáziích, poté si zvolil dráhu textilního výtvarníka a v období let 1928–1939 vedl v Praze vlastní ateliér a dílny pro textilní výrobu. Za války se věnoval hlavně malbě, kresbě a tvorbě textilních návrhů. Od roku 1945 byl profesorem na Uměleckoprůmyslové škole v Praze, která byla v roce 1946 přeměněna na Vysokou školu umělecko-průmyslovou. Na škole působil čtvrt století, na odpočinek odešel v roce 1970. Antonín Kybal, který svým dílem pozvedl českou textilní tvorbu z úrovně řemesla na moderní umělecký výrazový prostředek, zemřel 15. listopadu 1971 v Praze.

Antonín Kybal: Mlčení

TEREZIŇSKĚ LISTY 44

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Tereziín, 2016

ISBN 978-80-87242-28-5

OBSAH

Články a studie

Útěky vězňů z ghetta Terezín

Tomáš Fedorovič

(7)

Franz Stuschka. Eichmannův muž z Wulkowa

Jan Zumr

(32)

Týdeník Židovské listy a téma vystěhovalectví do Šanghaje

v letech 1939–1941

Petr Bednařík, Jan Cebe

(46)

Několik ohlédnutí nad osudy vězňů internačního tábora Svatobořice
vězňených později v Terezíně

Jana Havlínová

(63)

Poličský malíř a odbojář Otakar Kukla

Tomáš Raichl

(92)

Mauthausenský osud MUDr. Jana Jebavého a cesta k záchraně
prof. Václava Tomáška

Lubor Jílek, Molondin (Švýcarsko)

(105)

Pobočné tábory koncentračního tábora Gross-Rosen

v Rýnovicích u Jablonce nad Nisou a ve Smržovce

– přehled a geneze pietních míst

Lubor Lacina

(118)

Recenze a literatura

Joseph Poprzeczny: Hitlerův kat na východě. Odilo Globocnik,
Academia, Praha 2009

Jan Vajskebr

(128)

Terezínská bibliografie za rok 2015

Marie Poljaková

(133)

Zprávy a události

Vzpomínka na Věru Žahourkovou

Ludmila Chládková

(150)

Hledání uměleckých předmětů uloupených v Protektorátu Čechy a Morava
a okupované Evropě dosud neskončilo

Mečislav Borák

(153)

Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2015

Dagmar Holzhammerová

(158)

ÚTĚKY VĚZŇŮ Z GHETTA TEREZÍN

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

Hlavním důvodem odchodu židovského obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava do ilegality byla od října 1941 hrozba povolání a zařazení do transportu do ghetta Terezín.¹⁾ Mnozí z těch, kteří dostali od židovské obce příkaz k nástupu do transportu, se tomu snažili jakkoliv vyhnout. Kromě pokusů o vyreklamování a oddálení deportace skrze kontakty na židovské funkcionáře zbývaly povolaným do transportu pouze tři možnosti: nástup na shromaždiště a odjezd do Terezína, sebevražda či odchod do ilegality, tedy tzv. potopení se.²⁾ Je zřejmé, že se drtivá většina rozhodla pro první možnost. Otázkou, zda do transportu nastoupit či nenastoupit, se zabývaly nejspíše všechny skupiny židovského obyvatelstva.³⁾ Avšak odejít do ilegality bylo řešením pouze pro jednotlivce či malé skupiny, a to převážně mladých lidí. Většině nezbývalo, než se podrobit deportačním příkazům.⁴⁾

Když odjížděla v listopadu a prosinci 1941 do ghetta Terezín obě komanda výstavby, byli Židé ujištěni, že se jejich blízcí nemusí obávat východních transportů, a navíc, že bude zajištěn kontakt členů komanda s blízkými doma. V prvních týdnech po deportaci do Terezína SS možnost kontaktů přerušila, což mělo za následek, že internovaní vězni vyhledávali příležitosti k nedovolenému styku se svými blízkými opuštěním kasáren, která až do léta 1942 byla jediným vyhrazeným místem jejich nuceného pobytu.

Svědectví o náladách a skutečnostech, které nakonec vedly k popravám v lednu a únoru 1942, podal po válce v jedné své vzpomínce Jaroslav Bor (dříve Ervín Bloch): „Stávalo se také, že někteří členové Ak utíkali na několik dní do Prahy, a pak se zase snažili vpašovat se zpátky do Terezína. Vím o Frantovi Eisenšimlovi⁵⁾ z naší světnice. Býval v armádě motocyklovou spojkou a chodil stále v koženém obleku armádních motocyklistů. Měl v Praze děvče, které říkal ‚Máňa v koženém kabátu‘ podle známé tramské písničky. Jednoho dne v období Vánoc 1941 se spustil po prostěradlech ze šancí Sudetských kasáren a odjel na dva dny za tou svou Máňou. My jsme samozřejmě kryli jeho nepřítomnost. Jeho největším problémem bylo, jak se dostat zpátky do Terezína, protože venku existovat nemohl. Podařilo se mu to. Věděl o transportu do Terezína, vpašoval se do něj a přijel do Bohušovic. My jsme jako obvykle byli na nádraží – když jsme se vraceli do kasáren, četníci se nemohli dopočítat, protože nás bylo o jednoho víc. Nevím, zda esesáci věděli o těch výletech do Prahy, určitě ale věděli o stycích s manželkami a děvčaty a snažili se tomu udělat přítrž. Čekali na místech, kam ta děvčata přijížděla, zadrželi vězně, kteří se s nimi setkali, a našli u nich také ilegální korespondenci. Všichni byli zavřeni v bunkru v Sudetských kasárnách.“⁶⁾

Borovu vzpomínku, že se v případě trestů smrti v lednu 1942 nejednalo jen

o dopisování, jak se všeobecně v ghettu vnímalo, ale také o útěky z ghetta, podporují nepřímo mnohé dokumenty a vzpomínky.

Např. Jiří Borský komentoval tuto skutečnost následovně: „*Největší provinění, pokus o útěk z Terezína, spáchal prý naivní dobráček, který vůbec nemohl vědět, že dělá něco nedovoleného, když odejde z města, kde se mu nelíbilo.*“⁶⁷⁾

Kromě těch, kteří byli za nedovolené opuštění kasáren chyceni, umístění do vězení Sudetských kasáren a popraveni v lednu a únoru 1942, máme pro rok 1941 zdokumentovány následující dva útěky:⁸⁾

Alfred Lammel (nar. 1921) byl vůbec prvním vězňem, který z Terezína utekl již 5. prosince 1941 v den příjezdu do ghetta transportem K z Brna. Podle dostupných údajů bylo jeho jméno zveřejněno v Hlášení řídicí služebny kriminální policie až 13. března 1942 a o pět měsíců později, tj. 13. srpna 1942, bylo hlášeno jeho úmrtí v koncentračním táboře Osvětim.⁹⁾

Dne 20. prosince 1941 utekl z Terezína **František Lederer** (nar. 1915), který přijel před třemi týdny transportem H z Prahy. Jeho životní pouť ukončila smrt v policejní věznicí v Malé pevnosti 28. října 1942.

Pro zmapování útěků z Terezína v celé šíři chybí u devíti popravených v lednu 1942 jakákoliv zmínka o důvodech zatčení. Nepřímé svědectví o přečinech, které vedly k popravám, nám poskytuje denní rozkaz č. 23 z 10. ledna 1942, ze dne provedení popravy. Informovalo se v něm, že starší světnic byli v přítomnosti příslušníka táborového velitelství SS upozorněni na „*tragické důsledky pašování dopisů a pokusů o útěk.*“¹⁰⁾ Benjamin Murmelstein, poslední Starší Židů terezínského ghetta, ve svém historickém přehledu k osudu Židů v ghettu Terezín charakterizoval popravy kromě jiného i jako reakci na „*der heimliche Verkehr mit der arischen Bevölkerung in der Stadt oder in der Umgebung.*“¹¹⁾

Naopak důvody, které vedly k vykonání trestů smrti v únoru 1942, jsou již prokazatelné.¹²⁾ V dokumentech se u pěti ze sedmi popravených nachází nikoliv zkratka *Bf.* (Brief – dopis), ale zkratka *Fl.* (Flucht – útěk). To však terezínští vězni nevěděli a vnímali popravu jako „neadekvátní“ trest za pouhé odesílání dopisů. Jestliže bylo odesílání dopisů ve většině případů důvodem exemplárních trestů v první vlně exekucí v lednu 1942, pak se přenášel „automaticky“ i na druhou vlnu exekucí v únoru 1942.

Je třeba zdůraznit, že ne všichni vězni s poznámkou *Bf.* (dopis) byli popraveni. Např. **Rudolf Feuerstein**, který byl zatčen již 20. prosince 1941, byl jako tzv. *weisung*¹³⁾ odeslán transportem z Terezína. Také u osob, které měly uveden jako důvod zatčení *Einkauf* (nákup), byl jejich přestupek řešen rozdílně. Zatímco **Karel Klein**, zatčený 4. ledna 1942, byl v únoru 1942 popraven, tak **Kurt Wieder** a **Georg (Jiří) Donebauer** byli jen zařazeni do východního transportu. Pokud se pokusíme interpretovat data o popravených v lednu a především v únoru 1942, vyplývá z toho, že popravy sloužily nejen k odstrašení před navazováním kontaktů s okolním světem, ale zároveň měly odrazovat od úmyslu „venku“ se ukrýt či najít pomoc.

Za útěk (*Flucht*), tedy nedovolené opuštění terezínských kasáren, byli 26. úno-

ra 1942 popraveni tito vězni: **Rudolf Fantl** (nar. 1920), **Pavel Freud** (nar. 1922) a **Heinrich Winternitz** (nar. 1922), kteří byli zatčeni 6. ledna 1942, dále **Pavel Morgenstern** (nar. 1921), zatčen 8. ledna 1942, a **Franz Preissler** (nar. 1902), zatčen 10. ledna 1942.

Podle H. G. Adlera uteklo v roce 1942 celkem jedenáct osob, ale dopraveno zpět do ghetta mělo být pouze pět z nich.¹⁴⁾

Kromě mužů utíkaly z ghetta i ženy. U nich bylo opuštění kasáren kvalifikováno jako pokus o útěk (*Fluchtversuch*). Zda byly uvězněny pro odhalenou přípravu k útěku nebo se již krátkodobě z kasáren vzdálily, nevíme. Po dopadení byly umístěny do vězení Drážďanských kasáren, ale nebyly potrestány smrtí oběšením jako muži, ale povinným zařazením do transportu na Východ.¹⁵⁾

Prvními ženami, ke kterým máme doklad o útěku, jsou **Gertrude Schlagová** (nar. 1910) a **Betty Siebenschainová** (nar. 1917), které byly do ghetta deportovány transportem H dne 30. listopadu 1941. Obě byly zatčeny již 4. ledna 1942 a jejich osud byl podobný. Ve vězení zůstaly až do nuceného zařazení (*weisung*) do prvního transportu, který byl vypraven 11. března 1942 z Terezína na Východ. Gertrude Schlagová po deportaci do polské Izbice zahynula, Betty Siebenschainová holokaustu přežila. V ghettu Izbica živořila přes hrůzné podmínky, byla několikrát zbита do bezvědomí a byly jí vyraženy zuby, již 2. července 1942 se znovu vydala na útěk směrem na jih. Údajně jí cesta do Maďarska trvala asi osmnáct dnů. V Maďarsku byla zatčena a předána zpět na Slovensko, kde ji až do začátku roku 1943 věznili. Nakonec byla internována v pracovním táboře Sereď, kde se vdala a porodila dítě. Rodina se po vypuknutí Slovenského národního povstání ukrývala, její manžel byl zatčen a odvečen do koncentračního tábora Bergen-Belsen, který sice přežil, ale na následky věznění bezprostředně po válce zemřel.¹⁶⁾

Stejným trestem, tedy tzv. *weisungem* do transportu na Východ, byla postižena další terezínská dvojice uprchlic, a to **Valerie Bondyová** (nar. 1908) a **Helene Pisingerová** (nar. 1885). I ony přijely transportem H dne 30. listopadu 1941. Datum jejich útěku neznáme, ale víme, že obě byly zatčeny 5. ledna 1942. Také tyto ženy byly pod čísly Aa-4 a Aa-5 zařazeny do transportu, který 11. března 1942 odjel do polské Izbice, kde obě zahynuly.

Bedřiška Bondyová (nar. 1910) dorazila do ghetta Terezín transportem H-471. V transportní listině nalezneme u jejího jména poznámku: „23. 1. 1942 *uprchla*“. Druhá poznámka dokládá její předání gestapu 21. dubna 1943. Dle domněnek byla zavražděna v Osvětimi.

Po příjezdu do Terezína až do 5. ledna 1942 nic nenavštěvovalo terezínským vězňům, že by Terezín nebyl „konečným táborem“. Ve zmíněný den vzala za své naděje na zachování jejich ubohé existence v prostoru Protektorátu Čechy a Morava. Židovská samospráva vydala z rozkazu německé SS táborové komandantury denní rozkaz (*Tagesbefehl*) s krátkou zprávou, že o čtyři dny později odjede transport do Rigy.

Významné je i zjištění, že po vyhlášení prvních transportů do Rigy neutíkali

1	2	AE	F	O	I	II	A	B	C	IV	AV	NAV	ST	H	U	AWO	HAFT	GEST	TR	Z.D.F.	A.S.
1 NAME A d l e r											2 MÜDCHENNAMEN Lenk					3 REG. NR. 24678					
4 VORNAMEN Margarethe											5 GEBURTSORT Prag					6 GEBURTSDATUM 3.9.19					
7 RELIGION F.k.											8 STAND verh.					9 STAATSBÜROKRATIE Ungarn					
11 BERUF											12 ARBEITSBUCH NR.					13 BÜRGERLIG. NR.					
14											15 STAT. NR. U 06					16					
17 ARBEITSEINER											18					19 X., Sudetenstr. 44 vermisst Abgänglich					
20 a ARISCH VERSIPFT											21 a NAME <i>Josef Jung</i>					22					
20 b NICHT ARISCH VERSIPFT											21 b REG. NR. <i>362</i>					23					
20 c STRITIG											21 c VERH. ZUM <i>Gatte</i>					24					
25 a FAMILIENMITGLIED											26					27					
25 b FAMILIENMITGLIED											28					29					
25 c FAMILIENMITGLIED											30					31					
25 d FAMILIENMITGLIED											32					33					
25 e FAMILIENMITGLIED											34					35					
25 f FAMILIENMITGLIED											36					37					
25 g FAMILIENMITGLIED											38					39					
25 h FAMILIENMITGLIED											39					40					

Kartotéční lístek Markéty Adlerové (nar. 1919) s poznámkou *abgänglich* – neznámá (Židovská obec v Praze)

z ghetta příslušníci komand výstavby, protože dostali záruky, že oni a ani jejich nejbližší nebudou zařazeni do transportů z Terezína.

Dr. **Artur Werner** (nar. 1904) byl s největší pravděpodobností uprchlíkem již před zařazením do transportu. Do ghetta přijel 17. prosince 1941 transportem N. Ve výroční zprávě o činnosti oddělení evidence v Sudetských kasárnách (EI) za období od 24. listopadu 1941 až do 24. listopadu 1942 je jeho útěk datován k 6. lednu 1942.¹⁷⁾ Na kartotéčním lístku uloženém v kartotéce Židovské obce v Praze je poznámka, že za „okupace žil pod jménem Josef Bartl (od 17. května 1942 do 7. října 1946), kdy se přihlásil pod svým jménem.“¹⁸⁾

Podobně je tomu u **Moritze Neubauera** (nar. 1899), který z Terezína utekl ve stejný den jako dr. Artur Werner, tj. 6. ledna 1942, den po oficiálním ohlášení transportu do Rigy.¹⁹⁾ Byl ale dopaden a 18. července 1942 předán gestapem do vyšetřovací vazby na Pankráci. Dne 22. října 1942 ho převezli k soudu do Drážďan, kde byl stíhán za přechovávání nepřihlášených osob (*Beherbergung nicht gemeldeten Personen*) a odsouzen k trestu smrti. Byl popraven 2. listopadu 1942.²⁰⁾

Leo Quittner (nar. 1914) byl terezínským vězňem, který utekl den po odjezdu transportu P do Rigy v lednu 1942. Podle dostupných údajů bylo i jeho jméno zveřejněno v Hlášení řídicí služebny kriminální policie z 13. března 1942. Dne 25. listopadu 1942 byl odvezen do policejní věznice v Terezíně. Z dokumentů víme, že zemřel 7. prosince 1942 v Osvětimi-Březince.²¹⁾

Namensliste		J.K.G. PRAG			N. 00
IM. Nr.	Familie und Vorname	Geb. Jhr.	Alter	Ansatz	Arbeits
20181	Kohn Tall	1884	50	I, Langgasse 14 o/o Dijner	✓
20182	Kohn Tall	1884	50	IV, Katscherberg, Stra- ße 12	✓
20183	Kohn Tall	1884	50	I, Katscherberg 2	✓
20184	Kohn Tall	1880	51	III, Kreuzstrasse 12	✓
20185	Kohn Tall	1877	54	II, Sobelstrasse 100	✓
20186	Kohn Tall	1875	56	II, Dietrichgasse 3 o/o Diner	✓
20187	Kohn Tallie	1890	51	V, Cindlerstrasse 28	✓
20188	Kohn Tallie	1888	56	III, Langgasse 12	✓
20189	Kohn Tallie	1888	51	III, Langgasse 12	✓
20190	Kohn Tallie	1874	59	II, Steingasse 17	✓
20191	Kohn Tallie	1872	50	VIII, Langgasse 11 o/o Weinberger	✓
20192	Kohn Tallie	1886	50	XIV, Josef Dilligarten	✓
20193	Kohn Trich Ing.	1914	30	X, Schrammberggasse 3	✓
20194	Kohn Trich	1911	33	VIII, Chocholoušek- str. 12	✓
20195	Kohn Trich	1909	35	VII, Kreuzstrasse 12	✓
20196	Kohn Trich	1905	39	I, Langgasse 12 o/o Diner	✓
20197	Kohn Trich	1904	39	II, Dietrichgasse 1 o/o Diner	✓
20198	Kohn Trich	1909	34	II, Dietrichgasse 1 o/o Diner	✓
20199	Kohn Trich	1880	54	VII, Kreuzstrasse 7a	✓
20200	Kohn Trich Ing.	1911	30	XII, Dilligarten 12	✓

Záznam o odchodu Ericha Kohna (nar. 1905) do ilegality ve jmenné listině Praha (Pa-mátník Terezín)

V důvěrném protokolu četnické stanice v Bohušovicích nad Ohří je zaznamenáno přijetí zprávy z Okresního úřadu v Roudnici nad Labem dne 24. ledna 1942. Bylo v ní nařízeno pátrání po **Leopoldu Pickovi** (nar. 1903), neboť se vyhnul „židovskému transportu do Gen.[erálního] Gouvern.[ementu]“²²⁾ V registračních seznamech pražské židovské obce však není u jeho jména žádná poznámka o útěku, pouze zkratka transportu do ghetta Terezín. To je zajímavé, protože byl zatčen v Modřanech 6. června 1942, tedy v době probíhající tzv. heydrichiády,

a to pro nehlášení se k pobytu.²³⁾ Proč nebyl tak jako mnoho jiných popraven, ale „jen“ deportován transportem AAp-301 do ghetta 9. července 1942, nevíme. Dle poznámky na transportní listině mu bylo přiřazeno nové transportní číslo z Terezína, By-1806. Transport By byl výjimečný nejen tím, že se jednalo o první transport do koncentračního a vyhlazovacího tábora v Osvětimi-Březince, ale především proto, že místo plánovaných dvou tisíc osob jich nastoupilo k transportu jen 1 866. Celkový počet osob, které nenastoupily, musel být ovšem o mnoho vyšší, neboť ke každému transportu se připravovala i tzv. transportní rezerva, z níž se měly v případě potřeby doplnit na poslední chvíli vyřazené osoby. Můžeme se správně domnívat, že celá situace a vzniklý chaos při přípravě transportu By značně zneřehlednily táborovou evidenci a na útěk Leopolda Picka se nepřišlo. Ten totiž využil nejspíš poslední možnosti k útěku a během venkovního nasazení na staveništi v nedalekých Mlékojedech ohlásil, že potřebuje vykonat potřebu. Hvězdu zahrabal a pěšky došel až do Prahy.²⁴⁾ Je možné, že byl veden táborovou samosprávou jako deportovaný. Do konce války přežil v ilegalitě s falešnou legitimací na jméno Jaroslav Pichl.²⁵⁾

Někteří vězni, jak jsme viděli, nenalezli z mnoha důvodů odvahu opustit terezínské hradby, ale strach z transportů na Východ u nich vyvolal tzv. útěk uvnitř ghetta. Jednalo se o osoby, které neuposlechly výzvu k nástupu do východního transportu a přitom zůstávaly stále v hranicích ghetta. I pro ně bylo používáno stejného termínu *abgänglich* jako pro osoby, které utekly za hranice ghetta. Zda se Leopold Pick dozvěděl, co znamená deportace, s určitostí nevíme. Všichni ostatní, kteří se poschovávali uvnitř ghetta do odjezdu transportu, byli pochyťtáni a zavřeni do táborového vězení. Víme, že terezínská administrativa vedla během poslední vlny deportací do Osvětimi-Březinky na podzim 1944 nejméně 684 osob jako vnitřně uprchlých.²⁶⁾ O nikom z těchto vnitřně uprchlých ovšem nevíme, že by se odvážil opustit terezínské ghetto. Většina z „dezertérů“ byla nakonec zařazena do následných transportů na Východ. Jedinou možností nebýt objeven a přežít deportační vlnu i v ghettu Terezín bylo schování se do předem připraveného úkrytu. Takový vybudoval pracovník oddělení Kanalizace **Viliam Schön** (nar. 1913) v jednom z mnoha skladů. Dle pamětníků v něm mělo se zásobami vydržet jeden měsíc osm až deset osob. Když se v říjnu 1944 vypravovaly transporty do Osvětimi-Březinky, domluvilo se vedení terezínského Hechalucu, že odjedou společně, ale Schön některé z vedoucích přemlouval, aby se spolu s ním schovali. Podle vzpomínek Bernata Herškoviče zůstal Schön v Terezíně v bunkru, kde bylo ukryto asi čtrnáct lidí.²⁷⁾

Využití chaosu při sestavování transportů především v roce 1942 ve svůj prospěch dokládá i vzpomínka Věry L. na přítelkyni **Emilii Fischerovou** (nar. 1922), která utekla z Terezína 24. listopadu 1942 kolem šesté hodiny večerní. Využila pomoci manželů Safínových, tedy své sestry a jejího manžela-árijce. S jejich pomocí se dostala do Prahy, kde se skrývala až do konce války v bytě příbuzných.

„Tehdy šel jeden transport za druhým, to bylo na podzim 1942, šly celé rodiny a byl z toho strašný nepořádek. Já jsem šla na evidenci do Magdeburských kasáren

*a ptala jsem se tam docela nevinně: ‚Můžete mi říct, kde bydlí Miluška Fischero-
vá?‘ Ten pán, velice ochotný, hledal a hledal a pak řekl: ‚Já ji nemůžu najít, ale ona
asi odjela transportem.‘ Koho nemohli najít, tak o tom říkali, že asi odjel.²⁸⁾*

Kromě transportů utíkali vězni i pod dojmem a ze strachu z dalších poprav, které by je případně mohly postihnout. **Leo Laub** (nar. 1912), který přijel do ghetta Terezín transportem W, se rozhodl k útěku z uzavřených terezínských kasáren 26. února 1942 nejspíš pod vlivem právě vykonané druhé terezínské popravky sedmi osob. Podle denního hlášení utekl ze sálu VII Sudetských kasáren (E I).²⁹⁾ Na útěku dlouho nepobyl a vrátil se zpět do terezínského ghetta. V terezínské vazbě zůstal od 11. dubna 1942 do 9. května 1942, kdy byl trestně zařazen do transportu Ax-467 směřujícího na Lublinsko. Podle záznamů zahynul 11. září 1942 v koncentračním a vyhlazovacím táboře Majdanek.

Posledním mužem, který utekl z ghetta v únoru 1942, byl terezínský rodák **Otto Katz** (nar. 1917), povoláním hudebník, který bydlel před válkou v Terezíně v Jeseniové ulici čp. 286 (v době ghetta L 514) spolu se svými třemi tetami, Martou a Bedřichkou Katzovými a Elsou Šudovou, roz. Katzovou. Podle židovské evidenční karty vyhotovené Okresním úřadem v Roudnici nad Labem obýval s nimi dva pokoje, kuchyň a toaletu. V důsledku vystěhování židovského obyvatelstva z Terezína v srpnu 1941 byli všichni čtyři nuceni se přestěhovat do obchodu Pavlínův Katzové v Libochovicích.³⁰⁾

Do deportace kladenským transportem Z dne 26. února 1942 pracoval jako dělník u firmy *Jelinek & Söhne* v Doksanech a pobíral plat 900 K měsíčně.³¹⁾ Do ghetta přijel v době prováděné popravky v únoru 1942 a z Terezína utekl dva dny poté. O jeho životě v ilegalitě nemáme zpráv, víme jen, že byl dopaden v době heydrichiády a 2. července 1942 v 19 hodin s dalšími čtyřiceti třemi osobami na střelnici v Praze-Kobyliších zastřelen. Četnická stanice v Bohušovicích nad Ohří byla 20. října 1942 vybidnuta, aby předala četnické hlídce ve Mšeném u Budyně nad Ohří vzkaz, že má informovat otce Františka Katze o popravě syna Otty.³²⁾

Ačkoliv účastníci transportů Ak a J měli příslibeno, že nebudou deportováni z Terezína, přesto tři z nich z ghetta utekli, z toho dva z nich uprchli z venkovních pracovních komand, kam byli zařazeni.

Prvním z nich byl **Pavel Ledeč** (nar. 1922) pracující před deportací v elektro-technické továrně *Ericsson* jako technik. Byl zařazen do prvního komanda výstavby pod číslem Ak-310. Jeho terezínský život zachytila vzpomínka Jaroslava Bora, který s ním později sdílel i práci ve venkovním komandu na Kladensku.

„Tady se musím zase vrátit k Pavlu Ledečovi. Zmínil jsem už, že jsem si ho všiml při registraci do transportu. V Terezíně v Sudetských kasárnách měl ve světnici č. 72 slavník vedle mne. Byl to syn známého houslisty, a protože se jmenoval Ledeč a byl z Ledče nad Sázavou, začali jsme mu říkat ‚hrabě‘. Bylo mu asi devatenáct let. Fantastické příběhy, které o sobě vyprávěl, mu vynesly přezdívku ‚hrabě Sedmilhář‘ [...] To, co předváděl Pavel Ledeč, byly hotové happeningy. Tak třeba ležel na slavníku, vytáhl notýsek a začal si z něho potichu předčítat. Čekal, až se

optáme, co to v tom zápisníku má. Jeho odpověď zněla, že je to seznam sto dvaceti děvčat, se kterými se už vyspal. Přitom vypadal jako úplný mlíčňák, včetně chmýří pod nosem, které si pěstoval do tvaru hitlerovského knírku. Byl elektrikář a chodil také do ženských kasáren. Tvrdil, že dá děvčatům novou žárovku na ubikaci jedi- ně, když se s ním některá za to vyspí. Samozřejmě, že mu to nikdo nevěřil. Ale jeho příhody, které se odehrávaly před našima očima, měly stále fantastičtější charak- ter. Jednoho dne otevřel svůj kufr, vytáhl z něj uniformu Hitlerjugend, oblékl si ji, pak sudetácký šedivý hubertus a klobouk a batoh na záda. Když jsme na něj zírali s vytřeštěnýma očima, řekl, že jde ke svým známým na blízkém velkostatku Trav- čice a ptal se, jestli chceme, aby nám venku něco koupil. A my jsme měli dojem, že to, co vidíme, není skutečnost, ale zase nějaká hrabětem vymyšlená historka. Jak jsem již řekl, v tu dobu jsme byli uzavřeni v kasárnách. Ven mohli vyjít jedině lidé, kteří měli propustku, anebo jako součást pracovního útvaru. Četníci nás u brány počítali při odchodu i návratu do kasáren. Ledeč odešel za tmavého zimního veče- ra asi v pět hodin. Vrátil se po desáté večer s plným ruksakem ‚mírových‘ potravin: maso, sádlo, špek, chleba, koláče. Tomu, kdo mu dal peníze, přinesl obvyklý kečup, hořčici, antipastu. Svlékl se sebe uniformu Hitlerjugend, pečlivě ji uložil do kufru a jakoby nic se uložil na slamník. Nějaký týden později, zase večer, Ledeč na světni- ci vytáhl z kapsy složku formulářů nákladních listů, zavolal Frantu Eisenschimla, který býval zaměstnán ve špeditérské firmě svého otce, aby mu pomohl ty náklad- ní listy vyplnit. Pamatuji se, že Ledeč si nechal nákladní listy vyplnit pro zaslání svých zavazadel do hotelu Terminus v Berlíně. My jsme si připadali jak v Jiříkově vidění a myslili jsme, že je to zase nějaká další Sedmilhářova historka. Ale je fakt, že Ledeč ráno vzal svoje zavazadla na ramena a vypochoďoval s nimi kolem čet- nické stráže z kasáren. Řekl nám, že zavazadla nese na nádraží v Bohušovicích a skutečně se vrátil bez zavazadel. Ledeč se také přihlásil do transportu do Kladna. Když jsme tam byli asi týden, přišel za mnou a řekl mi, že ten Rákosníků chlapec se přijde ve tři hodiny jako obvykle zeptat, co chceme nakoupit, tak abych to zorga- nizoval a dal mu peníze. Já jsem mu odpověděl, proč to mám dělat já, když to vždy zařizuje on. Hrabě mi řekl, že on nebude mít čas, tak abych to zařídil já. Byli jsme na noční směně a tenhle rozhovor se odehrál před polednem. Odpoledne Ledeč zmizel. Byl z toho poprask. Ale gestapo to nepřišlo vyšetřovat a ani vězeňský režim nijak zvlášť nepřituhl. Po válce jsem Ledče potkal v Praze. Byl elektrotechnickým inženýrem ve Výzkumném ústavu v Holešovicích. Vyprávěl mi, že přežil válku ve zbrojním průmyslu v Berlíně.³³⁾

Kromě Ledeče uprchli z kladenského komanda hromadně i další tři terezínští vězni. **Karel Presser** (nar. 1917), **Jiří Herrmann** (nar. 1913) a **Josef Gross** (nar. 1916) byli chyceni a dáni do terezínské vazby 28. března 1942. Trvala jen necelý měsíc a dne 23. dubna 1942 byli povinně zařazeni do transportu A1 na Lublin- sko. Všichni byli odvezeni do Majdanku, Presser i Herrmann zahynuli, stopa po Herrmannovi se ztrácí v srpnu 1942, kdy byl na jeho jméno do Varšavy zaslán balíček.³⁴⁾ Gross válku a holokaust přežil.

S touto trojicí byl ve stejný den do vězení ghetta dopraven i další uprchlík,

a to **Samuel Wohl** (nar. 1919). Přijel zvláštním individuálním transportem (*Sondertransport-Einzelreisende*) z Prahy poté, co byl chycen po útěku z přeškolovacího tábora v Lípě (Linden). Po zařazení do transportu, jehož cílem byly Ossowo a Sobibor, zahynul.

Druhým uprchlým z venkovního komanda, tentokrát v uhelném revíru v Oslavanech, byl člen druhého komanda výstavby (J-540) **Johann Schostal** (nar. 1920). Podle hlášení komandantury SS terezínské samosprávě uprchl z venkovního komanda 26. dubna 1942. Zajímavé je to, že byl ze stavu vězňů ubytovaných v Sudetských kasárnách odepsán jako uprchlý až 8. května 1942.³⁵⁾ Víme, že byl chycen a dopraven do koncentračního tábora v Osvětimi, kde 18. února 1944 zahynul. Posledním vězňem z komanda výstavby, který utekl přímo z ghetta, byl **Alexandr Lenhoff** (nar. 1921). Zachovala se nedatovaná, ale jistě během roku 1942 vydaná žádost velitele zvláštního četnického oddílu Theodora Janečka ohledně pátrání po Lenhoffovi, který bydlel v Sudetských kasárnách na pokoji č. 23. I on 22. března 1943 zahynul v Osvětimi.³⁶⁾

Posledním uprchlíkem, jehož jméno jsme získali z výroční zprávy evidence Sudetských kasáren (1941–1942), byl **Ernst Fürth** (nar. 1896). Do Terezína přišel až transportem AAe dne 20. června 1942 z Prahy. Utekl z ghetta 24. srpna 1942 a podle všeho válku v ilegalitě přežil.

Možností útěku z ghetta bylo několik. Mezi využívané způsoby patřily překonání hradebního systému terezínského opevnění nebo útěk z venkovního nasazení nebo venkovního pracovního komanda, jak jsme viděli v případě členů komand výstavby. Arnošt Berger (nar. 1926) vzpomínal na útěk svého mladšího bratra **Waltera Bergera** (nar. 1927). Jako pracovník v terezínském zemědělství se dostal za hranice ghetta a odtud se mu podařil útěk zpět na rodné Ostravsko. Zde byl za pomoci rodiny ukrýván až do konce války v beskydských horách u manželů Trojkových v Ostravici.³⁷⁾

Útěky dokazují, že terezínské ghetto nebylo nikdy hermeticky uzavřeno. Terezínské podzemí a valy skýtaly možnosti skrytých komunikačních kanálů. Truda B. (nar. 1927) vzpomíná, že její otec, pracovník kanalizační čety, „*těmi kanály nosil zvenku pytle mouky a fazolí do Terezína.*“³⁸⁾ Toho se snažily využít i odbojové organizace činné v ghettu. Jedním z hlavních úkolů nejen komunistické,³⁹⁾ ale i česko-židovské odbojové organizace bylo totiž najít cestu, jak se dostat z Terezína v případě ohrožení nebo hromadné likvidace. Na tyto pokusy si pamatoval **Felix Kolmer** (nar. 1922). Jeho jméno uvádíme navzdory tomu, že jen dvakrát krátkodobě opustil ghetto. „*Cestu jsem našel a cesta byla, ale samozřejmě taky prostřednictvím četníků. Já jsem tu cestu dvakrát použil, abych se dostal ven a zase dovnitř. Byl jsem necelý den venku a dostal jsem se až k Labi, v Labi jsem si, někde u Litoměřic, ale spíš na druhé straně u Lovosic zaplavoval a zase jsem se vrátil, jenom jsem si ověřil, že ta cesta by takto měla fungovat. Vrátil jsem se ze dvou důvodů. Jednak mi bylo jasné, že nemůžu přežít v roce 1943 do konce války někde a za druhé jsem to považoval za svou povinnost, protože jsem jediný znal, jak se dostat ven.*“⁴⁰⁾

Ačkoliv na hranicích ghetta mohli patrolující četníci při nepovoleném opuštění ghetta použít proti utíkajícím vězňům služební zbraň, není nám znám jediný případ, kdy k tomu došlo.⁴¹⁾

Miroslav Kárný vzpomínal, že komunistická organizace v ghettu zvažovala, že by jejích třicet členů odešlo z ghetta a dali se straně k dispozici pro ilegální práci. „*Mohli jsme utéci, ale nechtěli jsme to dělat kvůli vlastní záchraně. Věděli jsme, že by to znamenalo represálie pro tábor a řekli jsme, že utečeme jenom v případě, že bychom útěk mohli ospravedlnit konkrétním bojem. Můj bratr se s naší nabídkou obrátil na svou spojku, což byl inženýr Sáva Medonos. Jeho organizace vznikla kolem Městské knihovny v Praze a měla blízko k ústřednímu vedení strany. Dostali jsme vzkaz, abychom zůstali v Terezíně.*“⁴²⁾

Také **Hanuš Weinstein** (nar. 1925) vzpomíná na krátkodobé opuštění terezínského ghetta. Spolu s jedním kamarádem se rozhodli přinést si do ghetta vánoční stromek a tím „naštvat“ sionisty z Brna. Protože pracoval v oddělení Vodárna, opatřil si k provedení plánu žebřík a pilku na železo. Přes Stavební dvůr (*Bauhof*) a chodbami v podzemí se dostali až k silnici z Terezína na Litoměřice. Tam uřízli smrček a úspěšně dorazili zpět. Přitom, jak sám uvedl v poválečném svědectví, tehdy velmi riskoval život.⁴³⁾

Odejít z ghetta nebylo nesnadné, ale většinu vězňů odrazovala otázka: „Kam bych šel – kam bych šla?“ Tu si položila i Ela Packanová (nar. 1917), když se jednoho dne dostala během průtrže mračen k hraniční závoři a nikdo ji v tom nečasu nehlídal.⁴⁴⁾

Rád bych připomněl také osudy **Emila Lederera** (nar. 1924), který se během internace v ghettu připravoval na útěk. Jeho příběh odchodu do ilegality je ovšem pro naše téma hraniční, neboť útěk vědomě plánoval uskutečnit až mimo území protektorátu, a proto se dobrovolně přihlásil do transportu Bn do Malého Trostince v září 1942. Deportační vlak opustil u Drážďan. V roce 1944 byl v Praze zatčen a až do osvobození uvězněn v terezínské Malé pevnosti.⁴⁵⁾

Jak jsme viděli, popravy a později zařazení do transportů nepřinesly velení SS kýžený výsledek. Během roku 1942 a až do konce války utíkali z Terezína navzdory možným drastickým dopadům další a další vězni.

Dodržování pobytové evidence, popř. vyhlásování všeobecného sčítání lidu, bylo ze strany velení SS generálním opatřením v prevenci možných útěků z ghetta. První proběhlo již v neděli 21. prosince 1941.⁴⁶⁾ Ačkoliv tedy nemohlo německé velení zabránit útěkům, snažilo se různými administrativními procesy zrychlit a zautomatizovat hlášení o lidech, kteří se pokusili ghetto opustit. Již denní rozkaz č. 2 z 16. prosince 1941 se věnoval fungování správné evidence obyvatel a stanovenému procesu, jakým způsobem má být kontrolován stav vězňů na ubikacích.⁴⁷⁾ Od jednotlivých starších světnic měli starší bloků (kasáren) do 17.00 hodin obdržet na předepsaných tiskopisech konkrétní stavy vězňů s tím, že do 17.30 hodin předají evidenci vedoucímu kasárenské evidence. Vedoucí kasárenské evidence pak měli do 18. hodiny dopravit výsledky do centrální evidence v Magdeburských kasárnách. Předpokládalo se, že kromě vedoucích kasárenské

Bilderveröffentlichungen.

I. Frint Johanne Elisabeth (J) ist festzunehmen.
(Siehe Art. 22.943/44.)

II. Košerák Margit (J) ist festzunehmen.
(Siehe Art. 23.012/44.)

Fotografie z ghetta uprchlých Elisabeth Frintové a Margity Košerákové ve *Věstniku protektorátní kriminální policie* (Národní archiv)

Häftlinge in der Dresdner Kaserne .			
Pisinger Helene geb.	24. 1. 1885	T. Nr. 591/E	seit 5. I. 1943 Fluchtversuch
Bondy Valerie "	6. 1. 1908	" 505/E	seit 5. I. 1943 Fluchtversuch
Siebenscheln Betti ✓	30. 7. 1917	" 929/E	seit 4. I. 1943 Fluchtversuch
Waldstein Aranka "	15. 6. 1906	" 377/L	seit 27.12.41 Briefschmuggel
Schlag Gertrude ✓	30. 12. 1910	" 34/E	seit 4. I. 1943 Fluchtversuch
Schmolka Hanna "	28. 3. 1921	" 283/O	seit 9. II. 1943 Lebensmittel- Schmuggel
Messner I, 30, Tag ✓	9. 7. 1906		ohne Transportnummer, über Auftrag der Kommandantur seit 9. II. 1943 Brand unbekannt.

Moravský
Jan

Košerák Margit

Přehled zatčených žen ve vězení Drážďanských kasáren (HV) kvůli pokusům o útěk (Židovské muzeum v Praze)

evidence doručí do centrální evidence svá data i oddělení zdravotnictví, stráž ghetta a také štáb, tj. vedení ghetta.

V textu je také následující varování: „Každý, kdo je za hlášení zodpovědný, osobně zodpovídá, že jeho hlášení je prosto všech nepřesností, bylo učiněno na základě úzkostlivě přesné kontroly a je učiněno ve stanovený čas.“⁴⁸⁾

Tyto rozkazy byly 26. prosince 1941 denním rozkazem č. 11 změněny a praktikovány tak, že evidence na pokojích se od této doby měla uskutečnit až ve 20.45 hodin. Do 21.00 hodin se předpokládalo, že starší světnic budou informovat starší kasárenských bloků, kteří do případných hlášení o odchodu zaznamenávali nejen personálie, ale i údaje o oblečení. Do 21.15 hodin měli tato hlášení předat starší kasáren četnické stráž, která ho byla povinna telefonicky předat do Magdeburských kasáren. Odtud zprávy centrální evidence doputovaly až k rukám SS a četnického oddílu.⁴⁹⁾ Tyto propozice se změnily ještě v roce 1944, ale o nich pojednáme později. Také celkové sčítání obyvatel ghetta proběhlo několikrát, nejznámější se uskutečnilo v Bohušovické kotlině dne 11. listopadu 1943. Jak bylo pamětníky zachyceno, celá akce se konala kvůli nesrovnalostem v terezínské evidenci. Sčítání se konalo kvůli osobám vedeným ve stavu ghetta, ale navzdory tomu pobývajícím ilegálně v Praze.⁵⁰⁾

Podle vzpomínek Philippa Manese se v dubnu 1943 uskutečnil z ghetta útěk pěti mladých lidí. H. G. Adler se zmiňuje o šesti osobách, z nichž tři byly chyteny.⁵¹⁾ Na základě těchto událostí vyhlásil velitel SS-Hauptsturmführer dr. Siegfried Seidl v inkriminovaném denním rozkazu z 9. dubna 1943 několik důrazných zákazů a nařízení. Jednalo se o zákaz vycházení (*Ausgehsperr*), zákaz svícení (*Lichtsperr*), zákaz kulturních akcí a především o rozkaz dodržování pobytové evidence. Poslední bod znamenal, že kdokoliv by nebyl zastižen na určeném místě ke spaní, měl počítat s nejpřísnějším trestem.⁵²⁾ Jiří Borský, který na událost vzpomínal, konstatoval, že zákaz vycházek byl zrušen až 10. května 1943 a zákaz svícení až o jedenáct dní později.⁵³⁾

S určitostí víme, že 8. dubna 1943 utekli z ghetta sourozenci **Arnold** (nar. 1926) a **Hanna** (nar. 1924) **Bělovovi**. Tito mladí lidé ve věku 18 a 16 let přijeli měsíc předtím do Terezína transportem Cv z Prahy. Podle dokumentů, které máme k dispozici, byli po zatčení znovu deportováni do ghetta transportem Ez-St 69 dne 9. listopadu 1943, nyní i spolu se svým třináctiletým bratrem Jiřím. Po příjezdu byli pravděpodobně drženi v terezínské vazbě a dne 24. ledna 1944 převezeni do policejní věznic v terezínské Malé pevnosti. Arnold Bělov zahynul 29. března 1944 po deportaci do Osvětimi, sestra Hanna Bělovová byla deportována do stejného koncentračního tábora o měsíc později a také zahynula.

Jeden z nejdůležitějších kronikářů ghetta Willy Mahler (nar. 1909) se zmiňuje o útěku dvou chlapců a přibližuje nám i praktické provedení hlášení o jejich činu.

*„Dva nezletilí 14ti letí mladíci Jiří Běloch [správně Bělov] a Karel Thein uprchli z Terezína. Byli po dobu plynování Jugendheimu L 417 přechodně ubytováni: první v C III a druhý v mém rayoně v B IV na pokoji čís. 82. – O půl druhé v noci mě vzbudil můj Zimmerältester Jan Lederer a oznámil mi, že podle zjištění Detektivního oddělení Thein večer po 21. hod. uprchl. Ihned jsem se oblékl a spěchal k evidenčnímu vedoucímu Baumovi s hlášením, jež jsme potom společně zanesli do B V k Centrální evidenci. Teprve po třetí hodině ranní jsem se opět dostal na lůžko a již špatně spal. Byl to můj první Fluchtmeldung za dobu mé grupoušské činnosti.“*⁴⁵⁴⁾

Již předtím jsme se dověděli o tragickém pokusu o útěk sourozenců Arnolda a Hanny Bělovových z roku 1943. Jejich bratr **Jiří Bělov** (nar. 1929) se rozhodl také z ghetta utéci. Avšak datum jeho útěku 25. dubna 1944, jak bylo zachyceno na transportní listině, neodpovídá realitě, neboť utekl o pět dní dříve.⁵⁵⁾ V Mahlerově deníku zmiňovaný **Karel Thein** (nar. 1930), jehož dědeček dr. Berthold Thein byl vedoucím česko-židovského hnutí, byl deportován do terezínského ghetta transportem Dw dne 21. března 1944 z Prahy jako židovský míšenec po dosažení věkové hranice čtrnácti let. Jak již víme, o necelý měsíc později utekl z ghetta (20. 4. 1944).⁵⁶⁾ Jeho sestřenice po válce na jeho útěk vzpomínala: „*Karel v březnu 1944 odjel do Terezína a v dubnu 1944, asi po měsíčním pobytu tam, se objevil jednoho dne večer, bylo to 29. dubna, v den Hitlerových narozenin, objevil se u nás. My jsme bydleli na Národní třídě. Teď nastalo velké dilema, co s klukem. Můj otec byl dětský lékař a měl v Praze 1 spoustu pacientů, vlastně po celé Praze. Měl i jistého pana Dleska, a to byl zaměstnanec policie. Měl co dělat i s gestapem – velmi slušný člověk. Prostě byl civilní zaměstnanec. Radili se s panem Dleskem, co s ním, neměl tak úplně podřízené postavení, ale nežili si nějak [...] Pan Dlesk řekl, že se nedá nic dělat, že kluk musí zpátky. Ještě ten večer ho vzali do Bartolomějské, tam přespal, pan Dlesk zařídil, že přespal v pohodlí, moje máma mu tam dala jídlo a ještě druhý den ho tam chodila krmit. Nějak se to ututlalo a on tichou cestou dopravil kluka zpátky do Terezína. Po letech jsem si nemohla udělat jasno, jestli mí rodiče tehdy udělali dobře nebo ne, a jestli teta Jindra nežila celý život v zatrpklosti, že mohli s tím klukem něco udělat.*“⁵⁷⁾ Dne 26. dubna 1944 byl Karel Thein převezen do ghetta a zavřen v táborovém vězení, kde zůstal až do 12. září 1944, kdy byl převeden do policejní věznice v Malé pevnosti. Odtud byl 17. října 1944 převezen vězeňským transportem do Osvětimi, tam přečkal spolu s jedním přítelem z Pardubic evakuaci tábora a neodešel ani na pochod smrti. Po osvobození se přes Slovensko dostal zpět do Prahy se Svobodovou armádou.⁵⁸⁾

I dětská duše věděla, že Terezín je vězením, a proto mnoho dětí pomýšlelo na útěk. Charlota Weinsteinová vzpomínala na jednu takovou krizovou situaci se svou kamarádkou Toničkou Michalovou z Brna. „*Po svém příjezdu často plakala. Jednou večer, když jsme se dívaly z okna, tvrdila, že to tu už nevydrží a že uteče. Já jsem jí to rozmlouvala a utěšovala jsem ji.*“⁵⁹⁾

Eduard Fried přijel do Terezína transportem AAf z Olomouce jako židovský míšenec. Byl vzdorovitě povahy a již před deportací do Terezína se pro nenošení hvězdy dostal do sporu s olomouckým gestapem. V Terezíně se seznámil s jiným míšencem **Güntherem H. Müllerem** z Ostravy a s ním podnikl útěk přes hradby u Ústeckých kasáren (A IV). Jeho kamarád Müller byl svým německým otcem přivezen zpět do ghetta a zavřen v táborovém vězení. Na podzim 1944 byl deportován do Osvětimi-Březinky. Eduard Fried se dvakrát odvážil krátkodobě opustit ghetto a v Praze se setkal se svými křesťanskými příbuznými. Nakonec byl při třetím pokusu nakrátko opustit ghetto a vrátit se s nějakým kontrabandem, aby se jim s bratrem žilo lépe, zatčen a jen benevolencí četníků nebyl nahlášen jako uprchlý. Od té doby na útěk nepomyslel. Jeho další kroky vedly do Wulkowa, kde

Inhaftierte Ghettobewohner

Name	Tat Tat	Jah Jahr	Geburts-		Haut	Relig.	Wp.	in Haft	aus Haft	Haft Ursache
			Tag	Ort						
Feverstein Rudolf	104 75	704	15.9.04	Košice Slova	ledig	öster.	10/12	11/12	12/12	
Tavssig Karl	292 111	5.8	30.11.16	Prag	"	mus. Pol.	11/12	12/12	13/12	
Lederer Rudolf	230 111	704	9.6.04	Kladau	verh.	"	11/12	12/12	13/12	
Faderer Hans	232 111	90	13.7.01	Prag	ledig	"	11/12	12/12	13/12	
Neumann Gustav	292 111	5.8	25.8.04	"	"	"	11/12	12/12	13/12	
Glein Karl	232 111	5.8	22.8.13	Teplitz- Sudau	"	"	11/12	12/12	13/12	
Fraud Paul	232 111	11.8	1.5.22	Trautenau	"	"	11/12	12/12	13/12	
Winternitz Robert	232 111	11.8	12.12.22	Drasden	"	"	11/12	12/12	13/12	
Stein Karl	232 111	11.8	12.12.22	Prag	"	"	11/12	12/12	13/12	
Fanti Rudolf	232 111	11.8	12.12.22	Neutraub	"	r.k.	11/12	12/12	13/12	
Bergentorn Paul	232 111	11.8	12.12.22	Göding	"	mos.	11/12	12/12	13/12	
Kaiserl. Franz	232 111	11.8	12.12.22	Prag	verh.	öster.	11/12	12/12	13/12	
Stoner Viktor	232 111	11.8	12.12.22	Nystrko	"	"	11/12	12/12	13/12	
Schwarz Josef	232 111	11.8	12.12.22	Prag	verh.	mos.	11/12	12/12	13/12	
Witzel Franz	232 111	11.8	12.12.22	"	"	"	11/12	12/12	13/12	
Zsamenfeld Ernst	232 111	11.8	12.12.22	"	"	"	11/12	12/12	13/12	
Wigger Karl	232 111	11.8	12.12.22	Kamotau	verh.	"	11/12	12/12	13/12	
Hatal Franz	232 111	11.8	12.12.22	Teplitz-Sudau	verh.	r.k.	11/12	12/12	13/12	
Willa										
Sandma Paul O	232 111	11.8	12.12.22	Prag	verh.	öster.	11/12	12/12	13/12	
Sandma Hans O	232 111	11.8	12.12.22	Prag	verh.	öster.	11/12	12/12	13/12	
Jungmann Ernst	232 111	11.8	12.12.22	Prag	verh.	öster.	11/12	12/12	13/12	
Witzel Franz	232 111	11.8	12.12.22	Prag	verh.	öster.	11/12	12/12	13/12	
Witzel Franz	232 111	11.8	12.12.22	Prag	verh.	öster.	11/12	12/12	13/12	
Witzel Franz	232 111	11.8	12.12.22	Prag	verh.	öster.	11/12	12/12	13/12	

Přehled uvězněných mužů v ghettu mezi prosincem 1941 a únorem 1942 s uvedenou příčinou zatčení (Židovské muzeum v Praze)

se podílel na výstavbě baráků pro Hlavní říšský bezpečnostní úřad (RSHA). Jak Müller, tak Fried i jeho mladší bratr Bruno válku přežili.⁶⁰ Z Wulkowa, kde se budovala záložní úřadovna gestapa pod krycím názvem *Barrackenbau Zossen*, utekli podle svědectví Eduarda Kose dva němečtí Židé. Jejich jména neznáme, ale měli být chyceni a popraveni v Berlíně. Tehdy bylo wulkowským vězňům vyhrožováno, že v případě, když nebudou uprchlíci dopadeni, bude na šibenici oběšen každý desátý vězeň.⁶¹ Také jeden z terezínských vězňů našel odvahu utéci z venkovního pracovního komanda ve Wulkowě. Jednalo se o **Jindřicha Bermanna** (nar. 1920), deportovaného do ghetta transportem Co z Uherského Brodu. Ber-

Kart. Nr. 242/AES		1198								
Name B e n d a				Vorname Karl		Reg. Nr. 2186				
Geb.-Dat. 16.1.1899			Geb.-Ort Prag		Stand		Seitortzugeh.			
Religion			Beruf		Letzte Wohnadresse Prag VIII. Voctárg, 236/2					
Wohnung in Theresienstadt	Korrek. 16									
	505 Kampfl. 1/205									
Anmerkung:						Gestorben		Abgegangen		
Ad. 133-V. 3-XII. 43-120-2982-140								8/6		

Kartotéční lístek Karla Bendy (nar. 1899) se záznamem útěku z ghetta Terezín (Národní archiv)

mann utekl z Wulkowa po třech měsících v červnu 1944. Teprve 14. srpna 1944 byl odepsán jako uprchlý i ze stavu vězňů terezínského ghetta.

Karel Körper z Plzně, který byl do ghetta deportován transportem T v lednu 1942, se nejspíše 1. září 1943 v důsledku příprav dvou záříjových transportů do osvětimského rodinného tábora rozhodl utéci. Později byl pražskou odbojovou organizací *Pochodeň*, ke které se Körper připojil, odeslán s Jiřím Košickým na Slovensko pomoci Slovenskému národnímu povstání. Spolu s dvanácti kolegy z *Vysokoškolského strážního oddílu* se přidal k partyzánskému oddílu *Vpřed*. Byl pověřen funkcí komisaře oddílu, prodělal přestřelku s Němci v obci Jablonová, kde přišel o prst na ruce. Zemřel 15. listopadu 1944 na následky úplného vyčerpání v obci Horný Moštenec.

Židovská administrativa nezaznamenala vícero útěků deportovaných osob do Terezína z Německa či Rakouska. Samozřejmě to bylo zapříčiněno nejen jejich věkovou strukturou, ale i cizím prostředím, ve kterém by se museli při návratu domů pohybovat. V případě útěku německých Židů snad byla situace ulehčena tím, že za hranicemi ghetta probíhala protektorátní hranice a rozprostíralo se území Říšské župy Sudety. Dne 7. září 1943 utekli z ghetta dva Židé z berlínského transportu I/100, byli to **Francía Grün** (nar. 1904 v haličské Stryji) a bruselský rodák **Abraham Nieghe** (nar. 1914). Zatímco Francía Grün byla dopadena a zahynula 3. března 1945 v policejní věznici v Terezíně, Nieghe podle informací berlínského magistrátu věznění přežil a byl uznán jako „oběť fašismu“.⁶²⁾

Víme i o plánech na útěk Jakoba Edelsteina, prvního Staršího Židů v ghettu

Terezín. Bernat Herškovič (nar. 1913) vzpomínal, že několik týdnů před zatčením Edelsteina byl náhodným svědkem rozhovoru Eichmanna a příslušníků komandantury, přičemž se Eichmann měl tehdy vyjádřit: „*Der Mann muss abgeknallt werden!*“ Dovtípil se, že se mluví o Edelsteinovi. Proto ho spolu s Gertem Körbelem přemlouvali, že musí utéci z ghetta, že mají vše připraveno – peníze, místo, úkryt v jižních Čechách. Edelstein to však odmítnul, protože se cítil zodpovědný za celé ghetto. Dokonce i po jeho zatčení, kdy chtěli podplatit jednoho četnického strážmistra, aby mu umožnil útěk, se Edelstein rozhodl v ghettu zůstat. Nakonec byl 20. června 1944 zavražděn se svou rodinou v Osvětimi-Březince.⁶³⁾

V databázi bývalých vězňů terezínského ghetta jsou k dispozici i záznamy o následujících uprchlících v roce 1943: **Karel Grundmann** (nar. 1925) byl dopraven do ghetta transportem Ba v srpnu 1942. O necelý rok později 17. července 1943 utekl. **Evžen Heim** (nar. 1915) přijel do ghetta o měsíc později než Grundmann a o necelý měsíc později 9. srpna 1943 utekl.

Jedním z nejzajímavějších, ale neúspěšných pokusů o útěk je příběh bratrů **Viktora** (nar. 1924) a **Jiřího** (nar. 1921) **Czabanových**. Do ghetta dorazili transporty Ba a Dc. Po společném útěku 4. srpna 1943 se dostali na vytouženou svobodu. Jiří po nějaké době musel ze zdravotních důvodů vyhledat léčení v nemocnici, zde byl zatčen a předán gestapu. Viktor se vydal na cestu do Švýcarska, ale byl na německo-švýcarské hranici zadržen a převezen do Prahy. Z vězení na Karlově náměstí byl 7. července 1944 dopraven do policejní věznice v Malé pevnosti. Vězeňským transportem 27. července 1944 byl odvezen do Osvětimi, kde se setkal se svým bratrem Jiřím, jenž v cele bloku 11 očekával vykonání trestu smrti. Byl svědkem bratrovy smrti, stejnému osudu unikl shodou okolností jen v důsledku evakuace Osvětimi a převozu do koncentračního tábora Dachau, kde byl osvobozen.⁶⁴⁾

Dalším uprchlým terezínským vězněm byl **Otto Kohn** (nar. 1903), jemuž k útěku napomohly zkušenosti ze zatčení zlínskou úřadovnou gestapa a z ročního věznění ve Zlíně, Uherském Hradišti a v Brně (březen 1941 – březen 1942). V dubnu 1944 byl přes vězení na Pankráci dopraven do ghetta transportem Dy. Podle jeho slov se ze strachu ze zařazení do chystaných transportů na Východ rozhodl utéci. Přes Prahu se dostal na Holešovsko, kde se až do osvobození schoval v lesích a u místních obyvatel.⁶⁵⁾

Dne 15. února 1944 vydala židovská administrativa na popud německé komandantury nové varování před pokusy o útěk. Podle zveřejněných informací měl být každý pokus o útěk organizátorů i těch, kteří by se nechali k útoku zlákat, státněpolicejně stíhán. Navíc museli počítat s tím, že jejich příbuzní v ghettu a také mimo něj budou vystaveni represím (*haben schwere Nachteile gewärtigen*).⁶⁶⁾ Navzdory hrozbě tzv. *Sippenhaft* uteklo z ghetta v roce 1944 devět osob, z toho jedna tam byla vrácena.

Po odjezdu transportů do Osvětimi na podzim 1944 byl znovu promyšlen systém a způsob hlášení útěků. Oddělení Vedení budov (*Gebäudeleitung*) 22. prosince 1944 konstatovalo, že dosavadní hlášení útěků není akceschopné,

neboť průměrné stáří zodpovědných pracovníků (starší domů, budov a bloků) je okolo sedmdesáti let nebo se jedná o invalidy a není možné, aby ze svých domů dobíhali do kanceláře Centrální evidence v Magdeburských kasárnách. Oddělení Vedení budov tedy navrhovalo, aby se v jednotlivých blocích vytvořily pobočky Centrální evidence nebo aby Ústředna práce dosadila do těchto funkcí lidi mladší.⁶⁷⁾ Ve schválených pokynech pro hlášení podezření z útěku (*Bestimmungen über Fluchtverdachtsmeldungen*) z 25. ledna 1945, kterými se rušily všechny předchozí, byly asi nejzajímavější tyto směrnice:

- 1) Za hlášení o možném útěku odpovídá vedoucí domu nebo pokojový dozor v kasárnách (*Zimmeraufsicht*).
- 2) Sčítání osob v domech nebo pokojích kasáren se obvykle provádí 30 minut po zákazu vycházení.
- 3) Omluvená nepřítomnost je pouze ze služebních/pracovních důvodů.
- 4) Každý omluvený odchod musí být písemně oznámen.
- 5) Osoby pracující na noční směně musí správce domu nebo pokoje (sálu) do 6 hodin ráno zkontrolovat, zda nedošlo k útěku během noci.
- 6) Jakékoliv neopodstatněné vzdálení je považováno za podezření z útěku.
- 7) Vedoucí bloků a kasáren mají v čase od 8 do 11 hodin ohlásit stav na Centrální evidenci.
- 8) V případě zjištění útěku mimo obvyklé noční sčítání jsou zodpovědní pracovníci povinni zpravit bez prodlení a písemně nadřízené. Ti pro Centrální evidenci vyhotoví záznam s následujícími údaji: personálie, transport a transportní číslo, ubikace, popis osoby a oblečení, zjištění příbuzní zmizelého v ghettu a bližší údaje k jeho útěku.
- 9) Centrální evidence zhotoví zprávu o pohřešovaném, kterou předá Pátrací službě a v kopii Staršímu Židů.
- 10) Eventuálně navrativší se osoba musí být vedoucím domu nebo pokojovým dozorem v kasárnách nahlášena Pátrací službě a v kopii příslušným vedoucím bloků a kasáren.⁶⁸⁾

Pokud se při útěku terezínských vězňů podařilo získat spolehlivý popis od židovské administrativy, byl převzat i německou služebnou, která jej pro pátrání dále poskytla *Věstníku protektorátní kriminální policie*. V některých případech byla zveřejněna i fotografie uprchlíků.

Např. fotografie **Johanny Alžběty Frintové** (nar. 1922) a **Margity Marie Košerákové** (nar. 1919) spolu s popisy jejich postav a ošacení byly zveřejněny ve *Věstníku protektorátní kriminální policie* č. 103 z 29. prosince 1944.⁶⁹⁾ Ohledně útěku obou žen bylo vyslechnuto třicet dva osob, které s nimi přišly do styku. Některé výslechové protokoly Detektivního oddělení se zachovaly, a proto můžeme rekonstruovat jak motiv k útěku, tak i poslední chvíle pobytu v ghettu. Většina dotázaných vypovídala, že se s uprchlou Košerákovou setkali v karanténě Drážďanských kasáren (H V), později na ubikacích v městských barácích (L 402 a) či při štěpení slídy v Jižních barácích (*Glimmerspalterei*). U obou pozorovali veliký smutek, pláč a touhu odejít z ghetta. Dne 18. prosince bylo ve všech budo-

vách provedeno sčítání obyvatel, které potvrdilo mínění Detektivního oddělení, že obě hledané ženy byly naposledy viděny okolo půl sedmé večer 17. prosince 1944. Bylo rovněž prokázáno, že si před útekem opatřily termosky.⁷⁰⁾

V případě, že by zodpovědní vedoucí zanedbali své povinnosti, měli být disciplinárně potrestáni. Oddělení Centrální evidence žádalo správního soudce o potrestání vedoucího bloku G IV Hermanna Kreuzera (nar. 1894), bydlícího v Q 808. Bylo mu dáváno za vinu, že dodal zprávu o pohřešovaném (*Vermisstenanzeige*) až 21. března 1945 v 9 hodin ráno, tedy o dvanáct hodin později, než kdyby řádně plnil své povinnosti během večerního sčítání. Svým útekem mu „zavářila“ sedmašedesátiletá **Gerta Gebauer** (nar. 1877) deportovaná v lednu 1944 do ghetta z Opole.⁷¹⁾ Útěk této ženy byl překvapivý nejen kvůli jejímu vyššímu věku, ale i proto, že byla pacientkou na chirurgickém oddělení dr. E. Springera.⁷²⁾ Okupaci přežila.

Podle rozsáhlé německy psané vzpomínky neznámého autora ze srpna 1945 se uskutečnil i útěk, kdy dotyčný údajně dorazil šťastně do Švýcarska.⁷³⁾

Vězněm, který utekl v březnu 1945 z ghetta, byl pravděpodobně **Ludwig Eberstadt** (nar. 1879 ve Frankfurtu nad Mohanem). Pět dní po příjezdu do ghetta transportem II/35 z Mnichova po něm bylo vyhlášeno pátrání protektorátní kriminální policií kvůli „*Flucht aus dem Ghetto Theresienstadt*“. Podle popisu byl oblečen do modrých jezdeckých kalhot, světle šedých ponožek, šedého kabátu nebo černého lodenového kabátu a šedého klobouku.⁷⁴⁾

V dochovaných dokumentech nalezneme i zprávy o odvolání planého poplachu kvůli útěku vězně. Tak byl například mezi uprchlé vězně omylem počítán v prosinci 1943 člen druhého komanda výstavby **František Kohn** (nar. 1921), který bydlel v domě L 407 na pokoji č. 012. Pátrání po něm bylo následně odvoláno na základě sdělení staršího světnice, neboť „*jmenovaný se připojil k transportu Dr, se kterým odešli jeho rodiče a také sestra Anna Kohnová, nar. 1932, pod [transportním] číslem 1099.*“⁷⁵⁾ Podobně tomu bylo i u ze Slovenska deportované dr. **Valerie Schwarzové** (nar. 1915). Dopis Pátrací služby z 23. března 1945 pro vedení ghetta uvádí, že Schwarzová bydlící v Q 309 byla omylem dva dny vedena jako *abgängig*, neboť podle všeho byla v době vyhlášení pátrání na noční směně v jízdárně (*Reithalle*) ve strojní truhlárně.⁷⁶⁾

Herfried Löwy (nar. 1906) dorazil do ghetta 4. února 1945 pracovním transportem AE 2 a **Karel Benda** (nar. 1899) transportem AE 3. Utekli z Terezína v únoru 1945. Jejich kartotéční lístky uložené v Národním archivu v Praze nesou poznámku „*Flucht, 27. 4. 1945*“. Toho dne byli vyjmuti ze stavu ghetta. Zajímavé je, že tuto skutečnost Benda po válce ve své žádosti ministerstvu národní obrany neuvěděl. Bylo zřejmé, že žadatel nesplňoval podmínky pro udělení osvědčení účastníka boje za národní svobodu pro krátkou délku věznění, ale ta mu byla ministerstvem odpuštěna pro zdravotní následky (35% invalidita), které během internace v ghettu utrpěl.⁷⁷⁾

Další výraznou postavou, která se odhodlala k útěku z ghetta téměř na konci války, byl **František Schönbaum** (nar. 1910). Dopomohla mu k němu pracovnice

terezínského zemědělství, která ho začlenila do jednoho z venkovních pracovních komand. Poté, co vyšla celá pracovní skupina z ghetta, oddělil se od nich a vlakem a pěšky dosáhl Prahy, kam dorazil okolo 2. května 1945. Důvodem útěku byla hrozba výslechu gestapem, které chtělo zjistit, kde se ukrývá jeho syn **Martin L.**⁷⁸⁾

Statistický přehled útěků z ghetta a zatčení gestapem v roce 1945.⁷⁹⁾

Měsíc (1945)	Uprchlí (Flucht)	Předání gestapu (an Stapo)
Leden	–	1
Únor	–	45
Březen	1	4
Duben	5	–
Květen	6	50

Zajímavé je, že časová tabulka zcela neodpovídá ostatním záznamům, které jsou nám k dispozici. Jisté je, že vývoj a průběh válečných operací v roce 1945 přinášely terezínským vězňům velké povzbuzení. Mnohým bylo zřejmé, že válka nebude již dlouho trvat. Rozvrat celého systému nabíral na obrátkách počínaje odjezdem transportu dánských Židů z Terezína, nepotrestáním jednoho vězně, který nenastoupil na přiřazenou práci, či znovu povolením kouřit.⁸⁰⁾ Viditelné známky drobení moci SS byly jedním z impulsů, proč se vězni stále více odhodlávali k útěku. Tendenci lze sledovat i v počtech uprchlých v posledním roce války. Zatímco mezi lednem a koncem března 1945 uteklo z Terezína pět vězňů, od 1. dubna do 4. května 1945 to bylo bez dovolení 87 vězňů a mezi 4. až 8. květnem již zaznamenáváme hromadný exodus 547 vězňů.⁸¹⁾ Miroslav Kárný převzal do svých statistických přehledů od Laguse a Poláka počet 665 vězňů, kteří z ghetta utekli v době od 5. do 9. května 1945.⁸²⁾ Mnozí z nich byli vyzvednuti z ghetta svými příbuznými, např. **Vlastu Veselou** (nar. 1929) odvezl otec s jedinou myšlenkou, že pokud v ghettu přežila dva roky, nenechá ji přece zemřít v posledních dnech na skvrnitý tyf, jehož epidemie na konci války v Terezíně propukla.⁸³⁾

Posledním dokumentem zabývajícím se již jen okrajově útekem z ghetta je zpráva sepsaná R. Prochníkem z července 1945 popisující průběh repatriace z bývalého ghetta Terezín. „...jedoch sind 2 000 Personen verschiedener Staatsangehörigkeit kurze Zeit nach ihrem Eintreffen im Lager zumeist auf eigene Faust weitergegangen, sodass sie nicht einmal evidenzmässig erfasst werden konnten.“⁸⁴⁾

Účelem sepsání tohoto příspěvku bylo doplnit v terezínské bibliografii statisticky dobře podchycené útekem z ghetta i příběhy těch lidí, kteří prokázali velikou odvahu vzdorovat zamýšlené izolaci a později především deportaci do neznámého *Osten* na Východě. Připomenout touto formou ty, kteří si to bezesporu zaslouží, neboť suchá statistická čísla nestačí. Vždyť každý útek nebo pokus o útek, ať už skončil úspěšně nebo ne, byl jednou z forem odporu terezínských vězňů, zaměřeného proti nacistickému systému, a byl veden s cílem poškodit ho.⁸⁵⁾ Z výzkumu

vyplývá, že dle H. G. Adlera uprchlo mezi roky 1941–1944 z ghetta 37 vězňů (viz tabulka na konci). Nám se podařilo dohledat jména 41 vězňů, které lze na základě pramenů kvalifikovat jako uprchlé (ve fázi pokusu či dokonání skutku), přičemž chybí ještě sedm osob, které Adlerova statistika vypočítává, ale nepodařilo se je ztotožnit s některým z terezínských vězňů. Jak vyplývá z výše uvedeného, k útekům se odhodlávaly spíše mladší ročníky, z nám známých uprchlých byly jen dvě osoby starší 42 let. Všeobecného zjednodušení, ze kterého by vyplývaly důvody pro útek, se lze u těchto osob dopátrat jen těžko, a to proto, že nám ve většině případů chybí jakýkoliv záznam o motivaci k tomuto činu. Avšak koincidence s vypravením východních transportů z ghetta Terezín dává u mnohých vězňů tušit, že to byl především strach ze zařazení do východních transportů, který končil útekem mimo hranice ghetta.

Jmenovitý přehled zjištěných vězňů uprchlých z ghetta Terezín v letech 1941 až 1944 porovnaný s počty úteků, které pro tyto roky uvádí H. G. Adler.⁸⁶⁾

V roce 1941 utekli podle H. G. Adlera z ghetta 3 vězni				
	Příjmení a jméno	Rok narození	Rok útěku z ghetta	Osud
1.	Lammel Alfred	1921	1941	† 1942, Osvětim
2.	Lederer František	1915	1941	† 1942, Terezín
V roce 1942 uteklo podle H. G. Adlera z ghetta 11 vězňů				
3.	Berger Walter	1927	1942	Přežil
4.	Bondyová Bedřiška	1910	1942	† 1943–1944, Osvětim
5.	Bondyová Valerie	1908	1942	† 1942, Izbica
6.	Fischerová Emilie	1922	1942	Přežila
7.	Fürth Ernst	1896	1942	Přežil (?)
8.	Katz Otto	1917	1942	† 1942, Praha (popraven)
9.	Laub Leo	1912	1942	† 1942, Majdanek
10.	Ledeč Pavel	1922	1942 (Kladno)	Přežil
11.	Lenhoff Alexandr	1921	1942	† 1943, Osvětim
12.	Neubauer Moritz	1899	1942	† 1942, Drážďany (popraven)
13.	Pick Leopold	1903	1942	Přežil
14.	Pisingerová Helena	1885	1942	† 1942, Izbica
15.	Quittner Leo	1914	1942	† 1942, Osvětim
16.	Schlagová Gertruda	1910	1942	† 1942, Izbica
17.	Schostal Jan	1920	1942 (Oslavany)	† 1944, Osvětim
18.	Siebenscheinová Bety	1917	1942	Přežila

19.	Werner Artur PhDr.	1904	1942	Přežil
20.	Fantl Rudolf	1920	1942	† 1942, Terezín ghetto
21.	Freud Pavel	1922	1942	† 1942, Terezín ghetto
22.	Morgenstern Pavel	1921	1942	† 1942, Terezín ghetto
23.	Preissler František	1902	1942	† 1942, Terezín ghetto
24.	Winternitz Jindřich	1922	1942	† 1942, Terezín ghetto
25.	Presser Karel	1917	1942 (Kladno)	† Majdanek
26.	Herrmann Jiří	1913	1942 (Kladno)	† Varšava (?)
27.	Gross Josef	1916	1942 (Kladno)	Přežil
V roce 1943 uteklo podle H. G. Adlera z ghetta 14 vězňů				
25.	Bělov Arnold	1926	1943	† 1944, Osvětim
26.	Bělovová Hanna	1924	1943	† 1944, Osvětim
27.	Czaban Jiří	1921	1943	† 1944, Osvětim
28.	Czaban Viktor	1924	1943	Přežil
29.	Fried Eduard	1925	1943	Přežil
30.	Grün Francia	1904	1943	† 1945, Terezín
31.	Grundmann Karel	1925	1943	Osud neznámý
32.	Heim Evžen	1915	1943	Osud neznámý
33.	Körper Karel	1919	1943	† Horný Moštenec (SNP)
34.	Müller Günther H.	1926	1943	Přežil
35.	Nieghe Abraham	1914	1943	Přežil
V roce 1944 uteklo podle H. G. Adlera z ghetta 9 vězňů				
36.	Bělov Jiří	1929	1944	Přežil
37.	Bermann Jindřich	1920	1944 (Wulkow)	Osud neznámý
38.	Frintová Johanna Alžběta	1922	1944	Přežila (?)
39.	Kohn Otto	1903	1944	Přežil
40.	Košeráková Margita Marie	1919	1944	Přežila
41.	Thein Karel	1930	1944	Přežil

- ¹¹ Výsledkem výzkumu k situaci v protektorátu po říjnu 1941 a odchodu židovského obyvatelstva do ilegality se bude zabývat příspěvek autora v příštích Terezínských listech.
- ¹² Němci používali oficiálně pojem *abgängig* (nezvěstný) nebo *vermisst* (pohřešovaný). Využívala se však i další slovní spojení, která označovala odchod do ilegality jako *untertauchen* (potopit se) nebo *U-Boot* (ponorka), tedy člověk skrytý (pod hladinou) před odhalením gestapem.
- ¹³ Hanuš SCHIMMERLING, Židovská mládež v hnutí odporu. In: Terezín v konečném řešení židovské otázky. Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghetta 1941–1945. [Ed.]: Miroslav KÁRNÝ – Vojtěch BLODIG, Praha 1992, s. 116. Srv. Shlomo SCHMIEDT, *Hechalutz in Theresienstadt – Its Influence and Educational Activities*. In: *Yad Vashem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance VII*, Jerusalem 1968, s. 107–110.
- ¹⁴ Miroslav KRYL, *Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941–1945*, Brno 1999, s. 43.
- ¹⁵ František Eisenschimmel (nar. 1916), přijel do Terezína v listopadu 1941 (Ak I), dále byl deportován do Osvětimi-Březinky v září 1943. Zahynul.
- ¹⁶ Židovské muzeum v Praze (dále jen JMP), DP, Jaroslav B. (INTERVIEW.JMP.64).
- ¹⁷ Památník Terezín (dále jen PT), A 4338, vzpomínka Jiří Borský.
- ¹⁸ Adler uvádí tři osoby, které měly v roce 1941 z ghetta utéci. H. G. ADLER, *Theresienstadt 1941–1945. Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft*, Tübingen 1960, s. 47–48.
- ¹⁹ *Sterbebücher von Auschwitz*, sv. 2, K. G. Saur: München, New Providence, London, Paris 1995, s. 687.
- ¹⁰⁰ *Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941–1945 (Regesta)*, s. 72. Zvýrazněno autorem.
- ¹¹¹ JMP, Terezín, inv. č. 343, Vzpomínky, odborná a umělecká tvorba vzniklá po osvobození, Benjamin MURMELSTEIN, historický přehled „Židé v Terezíně“, 1945, s. 4.
- ¹²² JMP, Terezín, inv. č. 71a, Popravy v Terezíně. Dále tamtéž, inv. č. 71b, Seznamy zatčených vězňů v Terezíně (leden, únor 1942; tamtéž, inv. č. 328, *Varia* – židovské kalendáře a luach z ghetta, terezínský kalendář, blahopřání, zlomky spisů a spisy blíže neidentifikované, svazek nacistických písní aj.
- ¹³³ *Weisung* – zařazení do transportu z rozhodnutí služebny SS, proti kterému nebylo odvolání či reklamace.
- ¹⁴⁴ H. G. ADLER, c. d., s. 47–48.
- ¹⁵⁵ JMP, Terezín, inv. č. 71b, Seznamy zatčených vězňů v Terezíně (leden, únor 1942).
- ¹⁶⁶ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA–VHA Praha), Osobní spisy účastníků národního boje za osvobození podle zákona č. 255/1946 Sb. (dále jen fond 255), Siebenscheinová Alžběta, 32815/48. Osvědčení paní Siebenscheinová nedostala, neboť se v roce 1949 vystěhovala do Izraele.
- ¹⁷⁷ *Yad Vashem*, O. 64, File 410.1, *Jahrestätigkeitsbericht über die Arbeitsperiode vom 24. 11. 1941 zum 24. 11. 1942 (1 Jahr Standbewegung)*, s. 70–75.
- ¹⁸⁸ Židovská obec v Praze, ústřední kartotéka – transporty, Artur Werner (14. 10. 1904).
- ¹⁹⁹ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), GVNP, k. 2, *Meldeblatt der KPLSt. Prag*, 13. 3. 1942, Neubauer utekl z ghetta Terezín. Viz také: *International Tracing Service, Bad Arolsen* (dále jen ITS), 1.2.7.14, Ord. 1.
- ²⁰⁰ NA Praha, OVS, kartotéka Pankrác, Moritz Neubauer.
- ²¹¹ Srv. také ITS, 1.2.7.14, Ord. 1.
- ²²² Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích (dále jen SOKA Litoměřice), Četnická stanice Bohušovice nad Ohří, PK 17, Protokol důvěrný 1941–1947.
- ²³³ VÚA–VHA Praha, fond 255, Pick Leopold, 3424/48.
- ²⁴⁴ PT, A 6490, vzpomínka Leopold Pick (nar. 1903, Brsljanice), 25. 7. 1978. Viz dále: PT, PM A 2/2008, k. 46/Gh.
- ²⁵⁵ VÚA–VHA Praha, fond 255, Pick Leopold, 3424/48.
- ²⁶⁶ PT, A 7854 a A 10990–10996 – *Koncepty transportních seznamů z pozůstalosti Viktora Kendeho*.
- ²⁷⁷ JMP, DP, Dov H. (INTERVIEW.JMP.504).
- ²⁸⁸ JMP, DP, Věra L. (INTERVIEW.JMP.249).
- ²⁹⁹ *Yad Vashem*, O. 64, File 410.1, *Sudetenkaserne – Standmeldung zum 28. 2. 1942*.
- ³⁰⁰ Více k vnitřnímu vystěhování židovského obyvatelstva v rámci roudnického okresu viz: Tomáš FEDOROVÍČ, *Zánik města Terezín a jeho přeměna v ghetto*. In: *Terezínské listy* 32/2004, s. 15–43.

- ³¹⁾ SOKA Litoměřice, Okresní úřad v Roudnici nad Labem, evidenční karta Otty Katze, k. 732.
- ³²⁾ SOKA Litoměřice, Četnická stanice Bohušovice nad Ohří, PK 17, Protokol důvěrný 1941–1947.
- ³³⁾ JMP, DP, Jaroslav B. (INTERVIEW.JMP.64). Na jeho kartotéčním lísku je poznámka: „hlášen zpět do evidence“, FŽO, ústřední kartotéka – transporty, Ledeč Pavel (9. 4. 1922).
- ³⁴⁾ Michal Hauzr, soukromá filatelistická sbírka. Dodací lístky (Einlieferungsscheine) pro balíky podané v Praze dne 10. 6. 1942, 25. 6. 1942 a 7. 8. 1942.
- ³⁵⁾ Yad Vashem Archive, O. 64, File 410.1, Sudetenkaserne – Standmeldung zum 8. 5. 1942, Stand 3631 Zu 0 Abg 1. Johann Schostal, J 540, abgängig aus Oslawan laut Mitteilung der Lagerkommandantur von 26. 4. 1942.
- ³⁶⁾ Yad Vashem Archive, O. 64, File 410.1, Jahrestätigkeitsbericht über die Arbeitsperiode vom 24. 11. 1941 zum 24. 11. 1942 (1 Jahr Standbewegung), s. 83.
- ³⁷⁾ JMP, DP, Arnošt B. (INTERVIEW.JMP.363).
- ³⁸⁾ JMP, DP, Truda B. (INTERVIEW.JMP.916).
- ³⁹⁾ JMP, DP, Miroslav K. (INTERVIEW.JMP.328).
- ⁴⁰⁾ JMP, DP, Felix K. (INTERVIEW.JMP.333).
- ⁴¹⁾ H. G. Adler, c. d., s. 464.
- ⁴²⁾ JMP, DP, Miroslav K. (INTERVIEW.JMP.328)
- ⁴³⁾ USC Shoah Foundation Institute, Hanuš Hron, Interview Code 16407.
- ⁴⁴⁾ USC Shoah Foundation Institute, Ela Packanová, Interview Code 32581.
- ⁴⁵⁾ Miroslav KRYL, c. d., s. 176.
- ⁴⁶⁾ PT, A 16/94-3, Denní rozkaz č. 2, 16. 12. 1941.
- ⁴⁷⁾ Tamtéž.
- ⁴⁸⁾ Tamtéž.
- ⁴⁹⁾ PT, A 10/94, Denní rozkaz č. 11, 26. 12. 1941.
- ⁵⁰⁾ Wolfgang BENZ, Theresienstadt. Eine Geschichte von Täuschung und Vernichtung. München 2013, s. 51. Benjamin Murrelstein se zmiňuje pouze o nesrovnalosti ve statistice v souvislosti s odcházejícími východními transporty. Viz: JPM, Terezín, inv. č. 343, Vzpomínky, odborná a umělecká tvorba vzniklá po osvobození, Benjamin MURRELSTEIN, historický přehled „Židé v Terezíně“, 1945, s. 29.
- ⁵¹⁾ H. G. ADLER, Theresienstadt 1941–1945. Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft, Tübingen 1960, s. 145.
- ⁵²⁾ PT, A 3370, Denní rozkaz č. 310, Trestná opatření táborevého velitelství [Strafmassnahmen der Lagerkommandantur], 9. 4. 1943.
- ⁵³⁾ PT, A 4338, Vzpomínka Jiří Borský.
- ⁵⁴⁾ PT, A 5704, Deník Willyho Mahlera, záznam z 20. 4. 1944.
- ⁵⁵⁾ PT, A 7465, Sondertransporte [Zvláštní transporty].
- ⁵⁶⁾ PT, A 5704, Deník Willyho Mahlera.
- ⁵⁷⁾ JMP, DP, Alena J. (INTERVIEW.JMP.562).
- ⁵⁸⁾ VÚA–VHA Praha, fond 255, Thein Karel, 308150/90.
- ⁵⁹⁾ JMP, Terezín, inv. č. 343, vzpomínka Weinsteinová (provd. Verešová), Charlota.
- ⁶⁰⁾ JMP, DP, Eduard K. (INTERVIEW.JMP.275).
- ⁶¹⁾ Miroslav FRANC, Pracovní komando Wulkow. In: Terezínské studie a dokumenty 1998, Praha 1998, s. 277. Vzpomínka Bedřicha Süsse (nar. 1914) – stání na apelu, když jednou jeden vězeň utekl, večer ho přivedli a pověsili. Viz: USC Shoah Foundation Institute, Bedřich Süss, Interview Code 12521.
- ⁶²⁾ Viz akt č. 34987 ve správním archivu berlínského magistrátu, Terezín Resource Center.
- ⁶³⁾ JMP, DP, Dov H. (INTERVIEW.JMP.504).
- ⁶⁴⁾ JMP, DP, Bohumila Cz. (INTERVIEW.JMP.1080), viz také: VÚA–VHA Praha, fond 255, Czaban Viktor MUDr., 197228/83.
- ⁶⁵⁾ VÚA–VHA Praha, fond 255, Kohn Otto, 45549/61.
- ⁶⁶⁾ JMP, Terezín, inv. č. 144, Denní rozkaz Rady starších č. 411 ze dne 15. 2. 1944. [Warnung vor Fluchtversuchen].
- ⁶⁷⁾ JMP, Terezín, inv. č. 84, Instrukce pro vedoucí bloků v Terezíně (útěky, sčítání, tresty). [Bestimmungen über Fluchtverdachtsmeldungen].
- ⁶⁸⁾ Tamtéž.
- ⁶⁹⁾ NA Praha, GVNP, k. 2, Věstník protektorátní kriminální policie č. 103, 29. 12. 1944. „22.943. Frint Johanne Elisabeth (J), 26. 7. 22 Reichenberg geb., Reichsdeutsche Staatsangehörige.

160 cm groß, blondes Haar, dunkle Augen, schlanke Gestalt, rundes Gesicht, gerade Nase, gesunde Zähne. Bekleid: dunkelblauer Mantel, Filzstiefel. Spricht deutsch u. tschechisch. Flucht aus dem Ghetto. F. ist am Schluss dieser Nr. zu I ausgebildet.“

- ⁷⁰⁾ JMP, Terezín, inv. č. 79, Vyšetřování různých případů v Terezíně. Erhebung im Falle von Johanna Elisabeth Frint und Marie Koscherak, 18. 12. 1944.
- ⁷¹⁾ JMP, Terezín, inv. č. 170, Trestní soud v Terezíně – varia, 23. 3. 1944.
- ⁷²⁾ PT, A 9150, Kniha se záznamy provedených operací a lékařských zákroků v ghettu Terezín z let 1944–1945. Pořadové číslo zákroku 1076 / 25. 11. 1944 (Prolapsus uteri).
- ⁷³⁾ JMP, Terezín, inv. č. 343, naznamý autor, Na východ, srpen 1945.
- ⁷⁴⁾ Bei der Festnahme sofort K IV./4 überstellen. [Meldeblatt-Datum: 9. 3. 1945].
- ⁷⁵⁾ Yad Vashem Archive, O. 64, File 410.1, Oznámení o zmizení [Vermisstenanzeige], s. 82.
- ⁷⁶⁾ JMP, Terezín, inv. č. 85, k. 9, Centrální evidence stavu v Terezíně.
- ⁷⁷⁾ VÚA–VHA Praha, fond 255, Benda Karel, 107234/69.
- ⁷⁸⁾ USC Shoah Foundation Institute, Schönbaum František (Šeba), Interview Code 21034.
- ⁷⁹⁾ PT, A 5681, Přehled počtu vězněných mužů, žen a dětí za jednotlivé dny 1. 1. – 18. 5. 1945.
- ⁸⁰⁾ JMP, Terezín, inv. č. 79, Vyšetřování různých případů v Terezíně, anonymní zpráva o situaci od dubna 1944 v ghettu Terezín.
- ⁸¹⁾ H. G. ADLER, c. d., s. 47–48.
- ⁸²⁾ Miroslav KÁRNÝ, Konečné řešení. Genocida českých židů v německé protektorátní politice, Praha 1991, s. 154.
- ⁸³⁾ USC Shoah Foundation Institute, Vlasta Seinerová, Interview Code 15500.
- ⁸⁴⁾ JMP, Terezín, inv. č. 333, Terezín po osvobození – repatriace. Přehledy počtu terezínských vězňů a repatriantů v květnu až červenci 1945, 20. 7. 1945.
- ⁸⁵⁾ Jaroslava MILOTOVÁ, Odboj v koncentračních táborech – ano či ne (poznámky k historii diskuse o definici odboje v koncentračních táborech). In: Židé v boji a odboji, Rezistence československých Židů v letech druhé světové války. Uspořádala Zlatica Zudová-Lešková, Praha 2007, s. 161–163.
- ⁸⁶⁾ H. G. ADLER, c. d., s. 47–48. Údaje za jednotlivé roky jsou v tabulce zvýrazněny.

ESCAPES OF INMATES FROM THE TEREZÍN GHETTO

Summary

Tomáš Fedorovič, Terezín Memorial

Devoted to the topic of inmates' escapes from the Terezín Ghetto, this study is an attempt at shedding more light on the external factors prompting the individual inmates to such daring acts. Initially, the main reasons for escape attempts included the Ghetto's isolation from the outside world; after January 1942 it was primarily fear of being included in one of the Eastern transports. It has not yet been accentuated that escapes (or "unauthorized leaves of the barracks") were also associated with the executions in early 1942 and with the entire system of controls and reports on inmates, who were officially registered as missing in the Ghetto. Women inmates, who made escape attempts, were not executed but were instead assigned to transports to the East. Some inmates attempted to escape by taking up the opportunity of working in outside labor commandoes, which were generally not guarded so strictly. As a rule, capture of an escaping inmate had tragic consequences. In an overwhelming number of cases their lives ended with the transfer to the Police Prison in the Small Fortress and subsequent deportation to the concentration camp in Auschwitz.

DIE FLUCHTEN DER HÄFTLINGE AUS DEM GHETTO THERESIENSTADT

Resümee

Tomáš Fedorovič, Gedenkstätte Theresienstadt

Der Beitrag, der den Fluchten aus dem Ghetto Theresienstadt gewidmet ist, ist ein Versuch, die äußeren Einflüsse aufzuklären, die die Häftlinge zu dieser mutigen Tat bewegten. Anfänglich war es die Abgeschnittenheit des Ghettos von der umgebenden Welt, nach Januar 1942 war es dann vor allem die Befürchtung, dass der betreffende Häftling in einen der Transporte nach Osten eingegliedert wird. Bisher wurde nicht akzeptiert, dass mit dem Thema der Fluchten (unerlaubtes Verlassen der Kasernen) auch die Hinrichtungen von Anfang 1942 und das gesamte System der Kontrolle und der Meldung über Personen, die im Ghetto vermisst wurden, zusammenhing. Frauen, die einen Fluchtversuch unternahmen, wurden nicht hingerichtet, sondern mit einem Transport nach Osten zwangsdeportiert. Einige Häftlinge nutzten als Fluchtgelegenheit auch die Arbeit in den Außenkommandos, die weniger streng überwacht wurden. Wurden Häftlinge auf der Flucht aufgegriffen, hatte das tragische Folgen für sie. Ihr Leben endete in den allermeisten Fällen mit der Überführung zur Liquidation in das Polizeigefängnis in der Kleinen Festung und anschließend mit der Deportation in das Konzentrationslager Auschwitz.

FRANZ STUSCHKA. EICHMANNŮV MUŽ Z WULKOWA

*Jan Zumr, doktorand na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy;
Ústav pro studium totalitních režimů*

Velitel terezínského pracovního komanda ve Wulkowě Franz Stuschka¹⁾ nepatří mezi ty nacistické zločince, které zná širší veřejnost. Přitom se jednalo o obzvláště sadistického a cynického muže, jenž svěšené vězně krutě týral a měl za sebou již před svým příchodem do Wulkowa bohatou nacistickou minulost jak v Eichmannově židovském referátě, tak i v ilegálních strukturách SS v Rakousku v době před anšlusem.

Franz Ludwig Stuschka se narodil 3. července 1910 v Liesingu u Vídně²⁾ v rodině sládky Franze Stuschky a Josefíny, rozené Smolíkové.³⁾ Jeho dědeček Ludwig Stuschka se narodil v Králově Poli,⁴⁾ dnešní městské části Brna, a po přestěhování do Liesingu se stal knihařským mistrem a majitelem nemovitostí.⁵⁾ Byl to právě on, kdo svými schopnostmi povznesl rodinu mezi dobře situované měšťanstvo. Ludwigův otec Franz se totiž narodil ve Vrbátkách na Prostějovsku v rodině zahradníka⁶⁾ a sám se později stal osobním sluhou brněnského biskupa Antonína Arnošta hraběte Schaffgotsche (1804–1870). Český původ ovšem Franzovi nijak nebránil v pozdějším angažování se v krajně pravicové a antislovanšské NSDAP.

Stejně jako mnoho dalších pozdějších nacistů i Stuschka během první světové války ztratil otce, který padl na Vánoce 1915 na východní frontě, a jeho rodina posléze finančně značně strádala, což ve svých pozdějších životopisech neopomněl zdůrazňovat. Po válce žil více jak dva roky ve Švédsku a po absolvování obecné a měšťanské školy se chtěl vyučit řemeslu. Jelikož byl ale talentovaný, přesvědčili jej jeho učitelé, aby začal studovat na Spolkovém vzdělávacím ústavu pro elektrotechniku (*Bundeslehranstalt für Elektrotechnik*) v Mödlingu. Na studium si ale prostředky musel obstarávat sám a v důsledku toho studia několikrát přerušil. Nakonec jej údajná zášť profesorů donutila studium přerušit, prý kvůli jeho nacionálněsocialistickému přesvědčení. Poté vzdal Stuschka studium úplně. Následně pracoval tři roky jako dělník v jedné textilce.⁷⁾

Již od devíti let působil v nově založeném *Deutscher Turnerbundu*, německý nacionálně orientovaném tělocvičném svazu, mezi jehož členy bychom našli mnoho pozdějších nacistů. Od roku 1932 se angažoval v NSDAP, pro kterou pomáhal nabírat nové členy, a o rok později se, alespoň dle vlastních slov, stal uchazečem o členství v SS (*SS-Bewerber*). Krátce před červencovým pučem (*Juliputsch*)⁸⁾ bylo proti němu vzneseno první obvinění za ilegální činnost pro stranu. Po jeho krachu v důsledku masivního zatýkáním aktérů a útěku mnoha nacionálních socialistů do zahraničí ztratil kontakt se svými nadřízenými. Přihlásil se proto ke službě u SA, ale nedlouho poté byl povolán zpět k SS. Dne 1. září 1934 složil přísahu a oficiálně se stal příslušníkem *Schutzstaffel*.⁹⁾

Stuschka byl nejprve příslušníkem 4. Sturm I. Sturmbannu 52. SS-Standarte.¹⁰⁾ Tento útvar vznikl na sklonku roku 1932 a původně zahrnoval celé území spolkové země Dolní Rakousy. V blíže neupřesněnou dobu mezi červnem 1933, kdy byla NSDAP v Rakousku zakázána, a červencem 1934 došlo k osamostatnění I. *Sturmbannu*, jenž nadále existoval jako samostatný prapor.¹¹⁾ Podléhaly mu všechny útvary v jihovýchodní části Dolních Rakous, tzv. *Industrieviertel*. Přibližně v polovině roku 1935 došlo k reorganizaci, v rámci které byl prapor povýšen na pluk,¹²⁾ a stávající rakouské *Standarten* byly nově očíslovány od jedné do osmi, jelikož byla jeho *Standarte* nejmladší, obdržela číslo 9.¹³⁾

Kromě funkce velitele družstva a čety působil Stuschka i ve zpravodajské službě 9. SS-*Standarte* a také jako kurýr a ordonance jejího velitele.¹⁴⁾ Nejednalo se tedy o nevýznamného muže a Stuschka byl svými nadřízenými pravidelně povyšován. 30. ledna 1935 získal hodnost SS-Sturmann, 9. listopadu 1935 byl již SS-Rottenführerem a 25. července 1936 byl povýšen na SS-Unterscharführera.¹⁵⁾ Stuschkova činnost jako velitele družstva sestávala zejména z ideologických školení podřízených v otázkách rasy, židovství, pracovníprávním zákonodárství a v ochraně před komunistickou propagandou. Jeho muži měli sbírat informace o osobách zatčených a odsouzených z politických důvodů, o všech politických událostech, o exekutivě a armádě a všechny takto nashromážděné informace následně předávat nadřízeným.¹⁶⁾

Členský příspěvek ve výši 1,50 šilinků platil Stuschka každý měsíc a předával jej svému veliteli. Od podřízených ale údajně žádné členské příspěvky nevybíral, neboť byli všichni nezaměstnaní. Pouze, když *dočasně* převzal velení čety, vybral členské příspěvky od podřízených velitelů družstev. Po návratu původního velitele do čela čety, předal vybrané členské příspěvky jemu.

Rovněž svým podřízeným distribuoval rozličný výukový materiál a národně socialistické noviny a účastnil se tajných apelů s velitelem roty SS v Maueru u Vídně.¹⁷⁾

Ilegální činnost dolnorakouských esesmanů nezůstala utajena rakouským bezpečnostním složkám, které v říjnu 1936 zahájily rozsáhlou zatýkácí akci, v jejímž průběhu se podařilo zasáhnout takřka celý velitelský sbor 9. SS-*Standarte*. Mezi zatčenými se nacházel i Franz Stuschka, který byl zadržen 14. října a internován ve Vídeňském Novém Městě. Předposlední říjnový den byl předán do vazby Zemského soudu ve Vídni (*Landesgericht für Strafsachen in Wien II*) a 15. listopadu jej okresní hejtmanství okresu Hietzing-Umgebung odsoudilo ke čtyřem měsícům vězení.¹⁸⁾ To ovšem zdaleka nebyl poslední trest. Od Zemského soudu ve Vídni Stuschka „vyfasoval“ 18. ledna 1937 tři měsíce žaláře, do kterého se mu samozřejmě započítala vazba trvající od 30. října.¹⁹⁾ Po vypršení trestu nebyl propuštěn, nýbrž byl až do června 1937 zadržován v internačním táboře Wöllersdorf.²⁰⁾ Celkem tak strávil ve vězení osm a půl měsíce.²¹⁾ Pro úplnost ještě dodejme, že v červnu 1937 se konal soud s vedoucími funkcionáři 9. SS-*Standarte*, v rámci kterého bylo k různě vysokým trestům odsouzeno celkem 31 mužů.²²⁾

Po propuštění byl Stuschka dva měsíce nezaměstnaný a, jelikož mu hrozil nový soudní proces, uprchl v srpnu 1937 na rozkaz nadřízených do Německa. Nejprve byl umístěn v táboře pro rakouské uprchlíky v durynském městečku Ranis,²³⁾ v říjnu 1937 byl přemístěn do lázní Langeoog u Severního moře a přidělen ke stavební strážci.²⁴⁾ Po anšlusu Rakouska se vrátil zpět do vlasti, získal místo na vídeňském pracovním úřadě a sloužil jako velitel čtyř ve 4. rotě I. praporu 89. SS-Standarte.²⁵⁾ I přes získání stálého zaměstnání byla jeho finanční situace značně neutešená.²⁶⁾ I proto požádal o vyplacení odškodného ve výši 1 700 říšských marek za ušlou mzdu, o kterou přišel v důsledku uvěznění. Jeho žádost byla schválena a v září 1939 obdržel celou požadovanou částku.²⁷⁾ Tak jako ostatní rakouští nacisté i Stuschka vyplnil v květnu 1938 dotazník ke zjištění členství v NSDAP v Rakousku. Obdržel sice vysoké členské číslo 6 230 233, ale členství mu bylo přiznáno již od roku 1934 a byl potvrzen za „starého bojovníka“ (*Alter Kämpfer*).²⁸⁾ Jako správný příslušník SS rovněž dne 29. června 1938 vystoupil z řad římskokatolické církve²⁹⁾ a stal se tzv. věřícím v Boha (*gottgläubig*).

V polovině roku 1939 Stuschku propustili z pracovního úřadu, načež se od 15. června stal příslušníkem SD na plný úvazek (*hauptamtlich*). Byl přiřazen k vídeňské Ústředně pro židovské vystěhovalectví (*Zentralstelle für Jüdische Auswanderung in Wien*),³⁰⁾ která byla formálně podřízena inspektorovi bezpečnostní policie SS-Standartenführerovi Walteru Stahleckerovi,³¹⁾ ve skutečnosti ji ale řídil Adolf Eichmann.³²⁾ Dne 10. září 1939 byl Stuschka povýšen na SS-Scharführera³³⁾ a krátce nato přeložen do Berlína k nově vzniklému Hlavnímu úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt*, RSHA). V hlavním městě Třetí říše strávil pouze čtrnáct dní a poté byl přeložen do Prahy k tamější Ústředně pro židovské vystěhovalectví³⁴⁾ (*Zentralstelle für Jüdische Auswanderung in Prag*).³⁵⁾ Pražská ústředna byla budována podle „vídeňského modelu“ a kromě Stuschky zde našla uplatnění i řada dalších „Eichmannových mužů“ jako např. Franz Novak, či pozdější velitelé terezínského ghetta Anton Burger či Karl Rahm.³⁶⁾

Stuschka byl v průběhu pražského pobytu povýšen na SS-Hauptscharführera a dle svých slov pracoval jako personální referent. V srpnu 1940 jej nadřízení odvolali zpět do centrály RSHA v Berlíně,³⁷⁾ kde byl přiřazen do tzv. Eichmannova referátu (nejprve referát IV D 4, později IV B 4), kde se věnoval organizačním záležitostem.³⁸⁾ Později působil jako cenzor pošty pro uvězněné Židy (*Zensor für die jüdische Häftlingspost*).³⁹⁾ Mezitím se stal důstojníkem. Dne 30. ledna 1941 byl povýšen na SS-Untersturmführera a 1. září 1942 na SS-Obersturmführera.⁴⁰⁾ Po zintenzívnění spojeneckých náletů na Berlín byl Stuschka, i s ohledem na předchozí zkušenost ve stavitelství, jmenován vedoucím protiletadlové ochrany celého objektu, ve kterém se nacházel jeho referát, a měl mj. za úkol výstavbu zařízení protiletadlové ochrany a organizování záchranných prací. K tomuto účelu měl po ruce pracovní komando sestávající zhruba ze třiceti židovských vězňů, kteří pocházeli ze smíšených manželství, a tím byli uchráněni před deportacemi. K jejich úkolu patřilo rovněž hašení požárů po spojeneckém bombardování. Již tehdy Stuschka nechvalně proslul brutalitou a sadismem vůči židovským věz-

ňům. Po válce ovšem cynicky tvrdil, že s židovskými pracovníky „vycházel dobře“ a přiznal jen nafackování dvěma Židům kvůli jejich lenosti!⁴¹⁾

Během působení v Berlíně byl Stuschka rovněž v říjnu 1941 vyslán do Bělehradu jako člen delegace, která měla prozkoumat možnosti deportací osmi tisíc Židů ze srbského hlavního města. Když ale delegace dorazila na místo určení, zjistila, že problém již „vyřešil“ generál Franz Böhme, jenž přikázal část Židů zastřelit a zbytek soustředil v bělehradském ghettu. Ti, kteří přežili zimu 1941/1942, byli povražděni na jaře 1942.⁴²⁾

Stuschkova krutost se naplno projevila ve venkovním komandu terezínského ghetta ve Wulkowě (tzv. *Zossen Wulkow bei Trebnitz*),⁴³⁾ jenž se nalézal přibližně 50 km jihovýchodně od Berlína.⁴⁴⁾ Barákový tábor ve Wulkowě měl sloužit jako záložní sídlo (*Ausweichlager*) pro RSHA a s jeho výstavbou původně začal již v únoru 1944 stavební oddíl Waffen-SS a policie pod dohledem samotného Adolfa Eichmanna.⁴⁵⁾ Ten ovšem brzy nahradili židovští vězni české, německé a rakouské národnosti z terezínského ghetta.⁴⁶⁾ První transport dorazil na staveniště 2. března 1944, celkem prošlo táborem ve Wulkowě 334, podle jiných údajů 343 mužů a 34 žen z Terezína.⁴⁷⁾ V prvních dnech po příjezdu pracovali vězni opět pod dozorem Adolfa Eichmanna, jenž se k nim, alespoň podle svědectví rakouských vězňů, choval vcelku slušně, pravděpodobně proto, aby dosáhli vyššího pracovního výkonu.⁴⁸⁾ Posléze ovšem převzal velení komanda Stuschka, jenž brzy započal s vězni zacházet nelidsky a bestiálně.⁴⁹⁾

V Národním archivu v Praze a ve Vídeňském městském a zemském archivu se dochovala celá řada svědectví vypovídajících o Stuschkových zločinech. Bývalý vězeň Walter Grunland sepsal svoji autobiografii, ve které obšírně popisuje své zážitky s velitelem komanda ve Wulkowě. Stuschka vězně často tloukl, nezřídka zcela bezdůvodně, a to i pomocí ocelových řetězů, klacků nebo holí. Zadával jim zcela nesmyslné úkoly, jako nošení kamenů a klád z jednoho místa na druhé a zase zpátky, či „oprašování stromů“, kdy vězni smetáky vymetali písek z kůry. Při jedné říjnové neděli rozpoutal Stuschka opravdové orgie sadismu. Předcházal jim vydatný déšť, jenž proměnil prostranství před umývárny a ženskými ubikacemi v jednu velkou louži. Stuschka vytáhl ven několik žen a rozkázal jim, aby si sedly na zem a aby svými hýžděmi posouvaly bláto na jedno určité místo. Rovněž ho musely přenášet sem a tam holýma rukama. Dalším ženám nařídil lehnout si do kaluží. Na záda jedné mladé dívky položil nakonec své nablýskané vysoké boty. Po celou dobu tohoto konání mu museli přihlížet muži z tábora.⁵⁰⁾ Během zimy pracovali vězni pouze v nedostatečném oblečení a často museli stát venku několik hodin. Jednou uprostřed noci přikázal Stuschka vyhnat jednoho vězně nahého z ubikace, trestal ho údajně kvůli nedostatečné práci, ten pak byl nucen stát ve sněhu a navíc ho polili kbelíkem vody.⁵¹⁾

Vězně kopal a šlapal po nich botami, vyskytovaly se i případy, kdy po trýznění nedovolil poraněného ošetřit. O tom, jak Stuschka zacházel s nemocnými, vypověděl židovský táborový lékař MUDr. Erich Knöpfelmacher následující:⁵²⁾ „Nemocní tábora byli ubytováni v malé místnosti jednoho dřevěného baráku, kte-

rý byl sestaven jen z tenkých prken a desek s množstvím děr a spár. Stuschka nedovolil postavit v této místnosti kamna, ačkoliv byl mnou včas na nastávající zimu upozorněn. Nemocní pak museli v zimě a velkých mrazech zůstat na tzv. ošetřovně, kde byla teplota stejná jako venku. Na rozkaz Stuschky nedostával nemocný prvé tři dny onemocnění stravu a přiděl chleba. Po třech dnech dostávali nemocní jen poloviční přiděl stravy a poloviční přiděl chleba. Stuschka odůvodnil tento rozkaz tím, že nemocný nepotřebuje tolik jíst jako zdravý a pracující. Stuschka kontroloval často dodržení tohoto rozkazu a zdálo-li se mu, že přiděly nejsou přesně poloviční, nařídil vrácení stravy a podání přidělu menšího. Stuschka také často kontroloval stav nemocných, jestli jsou – dle jeho názoru – opravdu praceneschopní. Stávalo se často, že poslal nemocné, přestože měli teploty anebo nebyli dle mého lékařského úsudku uzdraveni a práce schopni, do práce, přičemž vůbec nedbal mého upozornění, že toho zdravotní stav nemocného nedovolí. Tím se stávalo, že tito nemocní se po krátké době se zhoršeným zdravotním stavem vrátili na ošetřovnu zpět. Poranění utrpěné následkem týrání, nesmělo se uznati jako praceneschopné s výjimkou Stuschkova nařízení, což se stalo jen ve výjimečných případech. Musel jsem si vymýšleti různé výmluvy anebo předstírat jiné onemocnění, aby tito poranění mohli zůstat na ošetřovně a mohl je uznati jako praceneschopné. Diagnózu záškrtu Stuschka neuznal vůbec a musela býti tato nemoc vedena vždy pod jiným jménem a nemocným muselo být stríknuto sérum tajně, aby byli zachráněni. Dostal jsem dokonce od Stuschky i rozkaz, že jsem odpovědný za to, aby stav nemocných nepřekročil 2, nejvíce 3 nemocné. Samozřejmě, že jsem tohoto rozkazu nemohl uposlechnout a musel jsem nebezpečí neuposlechnutí tohoto rozkazu brát na sebe. Lékárnický a obvazový materiál, přivezený a jednou později doplněný z Terezína, byl následkem stále stoupajícího počtu nemocných a poraněných brzy vyčerpán. Opětné žádosti o doplnění tohoto materiálu byly Stuschkou stále odkládány. Nechal si často předložit seznam nejnutnějšího materiálu s příslibem, že jej v Terezíně objedná, avšak tyto žádosti nikdy do Terezína nedošly.“

Práci v táboře, stravování a úroveň hygieny popsal lékař následovně: „Pracovní doba v táboře byla od svítání až do soumraku, s ½ až 1 hod. přestávkou v poledne. Strava byla špatná a nedostačující, obzvláště v posledních měsících, přičemž žádané pracovní výkony byly nadlidské. Stravování se dělo z koncentračního tábora v Terezíně. Přitom Stuschka větší část zásilek zadržel a vydal jen omezené množství potravin. Ostatní potraviny si ponechal ve skladišti, do kterého měl přístup jen on. Balíky zaslané příbuznými z Terezína zadržel, nebo vydával jen omezeně a tak pozdě, že potraviny byly již zkaženy a neupotřebitelné. Po útěku několika spoluvězňů potrestal celé osazenstvo třídení hladovkou, což se opakovalo asi třikrát. Hladovka byla u něj oblíbená trestní sankce i při domnělém nevyplnění žádaných pracovních výkonů. U spoluvězňů se následkem nedostatečné stravy, hladovky a přemrštěných požadavků pracovních výkonů vyskytly často různé nemoci avitaminosní. Používání českého jazyka bylo přísně zakázáno. Stalo se, že Stuschka potrestal skupinu českých spoluvězňů stáním po celou noc jen proto, že je přistihl při vyslovení několika českých slov. Vyslovil často svou nenávist vůči všem Čechům

*a proti příslušníkům tábora obzvláště. Mezi osazenstvem tábora bylo také asi 20 žen. I tyto ženy byly Stuschkou týrány, bity a pohlavkovány a musely konat nejen práce ženské, nýbrž i takové, které odpovídaly mužským silám. V nejkřutější zimě musely venku práti prádlo ve studené vodě a to i 3 dny po sobě jdoucí. Přesto, že bylo z Terezína dodáno mýdlo, nebylo nám vydáno, jen 2krátě po jednom kousku po celou dobu mého pobytu v táboře. Tím se stalo, že se vyskytlo onemocnění svrabem, který se nedostatkem léků a čistících prostředků rozšířil.*⁵³⁾

Čtyřicet až pětáctičet vězňů a dalších deset mladistvých, kteří byli podezřelí z krádeže potravin, potrestal Stuschka odesláním do koncentračního tábora Sachsenhausen a do policejní věznice v Terezíně, kde byla většina z nich zavražděna.⁵⁴⁾ Dne 9. listopadu 1944 se měl Stuschka kvůli nerealizovanému povýšení natolik rozzuřit, že si vybíjel vztek na vězňích, což mělo údajně za následek „mrtvé a raněné“.⁵⁵⁾ Stuschkovy neukojené ambice byly dozajista jednou z příčin jeho sadismu, stejně jako neúspěchy v osobním životě. Na sňatek pomýšlel již v roce 1936, avšak zatčení v souvislosti se zátahem rakouských policistů proti velitelům 9. SS-Standarte učinilo jeho plánům přítrž. Ani po anšlusu nebylo na svatbu pomyšlení, neboť Stuschkova překerní finanční situace neustávala.⁵⁶⁾

Na konci roku 1944 již nebyla pro vězně v táboře takřka žádná práce a od 10. ledna bylo slyšet blížící se frontu. Dne 19. ledna 1945 museli všichni vězni ve Wulkowě odpochodovat na kraj lesa, kde na ně čekalo popravčí komando. Jelikož se ale údajně na místě objevila jednotka Wehrmachtu, k masakru nedošlo a vězni se vrátili do tábora. V noci z 2. na 3. února byli přeživší vězni, 198 mužů a 17 žen, posláni v dobytčácích zpět do Terezína, kam dorazili 10. února 1945.⁵⁷⁾

Část těchto osob byla nicméně mezi 11. a 22. březnem 1945 opět odeslána k pracovnímu nasazení, tentokrát k venkovnímu komandu Schnarchenreuth bei Hof v Bavorsku. Celkem 61 mužů zde mělo opět stavět baráky pro RSHA, ale k jejich samotné výstavbě již nedošlo a práce vězňů se omezila na kácení stromů a shromažďování stavebního materiálu.⁵⁸⁾ Velení komanda převzal opět Franz Stuschka, jehož chování se vůči vězňům, zřejmě pod vlivem blížícího se konce války, podstatně zlepšilo. Na vyčerpávající zpáteční pochod do Terezína se vězni vydali 22. dubna, ale dorazili o týden později již sami, neboť těsně před městem je stráž ve čele se Stuschkou opustily.⁵⁹⁾

Po skončení druhé světové války se Stuschka vrátil zpět do Rakouska, kde se mu zpočátku dařilo zakrýt svoji zločinnou minulost. Pracoval v dílnách Mercedesu ve Wolfbachu, obci St. Wolfgang v Horních Rakousích nedaleko Bad Ischlu. Zde jej 28. srpna 1946 rozpoznal bývalý vězeň terezínského ghetta a jeden ze členů wulkowského komanda Leo Eugen Spitzer.⁶⁰⁾ Ten se okamžitě obrátil na policii, která Stusčku ještě týž den zatkla a převezla do Bad Ischlu. Při následném výslechu vyšlo mj. najevo, že Stuschka při poválečné registraci nacistů neuvědl, že byl SS-Obersturmführerem a příslušníkem SD.⁶¹⁾

Následně strávil několik měsíců ve vazbě v Bad Ischlu, Gmundenu a Glasenbachu, posléze byl předán do vazby Zemskému soudu ve Vídni. Současně byla veřejnost prostřednictvím tisku oslovena, aby poskytla svědectví proti Stuschko-

vi.⁶²⁾ O jeho zatčení se mezitím dozvěděla i Rada židovských náboženských obcí v Praze, která v březnu 1947 zaslala československému ministerstvu vnitra dopis, ve kterém požádala o zapsání Stuschky na seznam válečných zločinců a o jeho vydání do Československa. Žádost byla odůvodněna skutečností, že obviněný spáchal zločiny převážně na československých státních občanech a zároveň k ní byla přiložena řada svědeckých výpovědí.⁶³⁾ Rada se rovněž obávala, že by mu v Rakousku nemusel být vyměřen adekvátní trest, protože se již vyskytly případy, kdy rakouské úřady stihaly válečné zločince jen velmi nedostatečně.⁶⁴⁾ Jak si ještě ukážeme, nejednalo se o liché obavy.

Rada měla ještě jeden důvod, proč usilovala o Stuschkovo vydání. Byl jím soudní proces s Paulem Raphaelsohnem, židovským kápem z Wulkowa a Schnarchenreuthu, který se měl konat v dubnu 1947. Raphaelsohn, stejně jako Stuschka, nechvalně proslul vůči vězňům krutostí a sadismem. Rada proto považovala za žádoucí, aby společně s Raphaelsohnem byl souzen i Stuschka, jenž měl proti němu zároveň podat kompromitující svědectví.⁶⁵⁾ K tomu ale nakonec nedošlo, neboť Raphaelsohn byl ještě v průběhu dubna 1947 odsouzen k trestu smrti a popraven.⁶⁶⁾

Dne 16. října 1947 byl Stuschka na schůzce Komise Spojených národů pro válečné zločiny zapsán na seznam „A“ válečných zločinců pod číslem 6633⁶⁷⁾ a 24. října na něj vydal Krajský soud v Praze zatýkácí rozkaz.⁶⁸⁾ Již o měsíc dříve zažádalo Československé vyslanectví rakouské ministerstvo spravedlnosti o jeho vydání. Vídeňské státní zastupitelství si kladlo podmínku, podle které mohl být Stuschka vydán do Československa až po vynesení pravomocného rozsudku v probíhajícím procesu.⁶⁹⁾ Stuschka proti svému možnému vydání pochopitelně protestoval a vyšetřujícímu soudci napsal 5. listopadu 1947 dopis,⁷⁰⁾ ve kterém se snažil představit důvody k zamítnutí žádosti československých úřadů. Obsah dopisu dobře ilustroval Stuschkovu zvrácenou osobnost a způsob argumentace v něm použitý navazoval na jeho předchozí výpovědi a předestřel jeho pozdější obhajobu u soudu. Nejenže popřel jakékoliv špatné zacházení s vězni, jejich nedostatečné stravování či diskriminaci Čechů,⁷¹⁾ ale dokonce tvrdil, že měl Čechy v oblibě a vydával jim prémii za dobré pracovní výkony! S jasným cílem dodat argument proti vydání lživě uváděl, že Češi tvořili ve Wulkowě pouze menšinu. Moc dobře věděl, že by mu v Československu s velkou pravděpodobností hrozil trest smrti, jak ostatně ukázal proces s Paulem Raphaelsohnem.

Zahájení soudního procesu bylo ale v Rakousku z neznámých důvodů neustále odkládáno. Zemský soud pro trestní záležitosti ve Vídni na zasedání konaném 14. srpna 1948 souhlasil s vydáním Stuschky, stanovil ale řadu podmínek. Československá vláda se měla zavázat, že bude do budoucna připravena vydávat své občany rakouským soudům v analogických případech. Samotné vydání pak mělo následovat až po vynesení pravomocného rozsudku rakouského soudu, resp. po uplynutí výkonu případného trestu.⁷²⁾ Již tehdy bylo očividné, že šance na Stuschkovo předání je velmi nízká a definitivní konec nadějším učinily americké okupační orgány, které s odvoláním na výnos rakouského ministerstva spravedlnosti

ze 14. února 1949 odmítly poskytnout souhlas se Stuschkovým vydáním, patrně i s ohledem na změněnou politickou situaci v Československu. Namísto toho rozhodly, aby se ze zločinů, ze kterých jej vinily československé úřady, zodpovídal před rakouským soudem.⁷³⁾

Dlouho očekávaný proces pak započal 15. prosince 1949 před vídeňským Lidovým soudem. Kvůli členství v SS po zákazu NSDAP v Rakousku byl Stuschka obžalován z velezrady a zároveň byl obviněn z týrání a vražd, kterých se měl dopustit během svého působení ve Wulkowě a Schnarchenreuthu.⁷⁴⁾ Obžalovaný se doznal ke členství v SS v ilegalitě ve třicátých letech, rozhodně však popřel, že by vězně týral, či někoho usmrtil. Připustil pouze zphlavlkování několika vězňů a tvrdil, že mezi vězni docházelo ke rvačkám, protože se vzájemně okrádali o své věci! Neuvěřitelná míra Stuschkova cynismu a drzosti ostatně provázela celý soudní proces. Svědci, kteří proti němu vypovídali, byli podle obžalovaného nedůvěryhodní, neboť byli v táboře „velmi drzí“ a neustále se mu vysmívali. Rovněž se mělo často jednat o „kriminální elementy“, jež stály za neklidem a nepokoji v táboře. Při konfrontaci s výpověďmi svědků lhal, mlžil, či si na nic nepamatoval. V obhajobě zašel dokonce tak daleko, že popíral přítomnost některých svědků ve Wulkowě.⁷⁵⁾ Jak později smutně poznamenal jeden z přeživších vězňů, Stuschka se řídil zásadou: „Oběti jsou viníci, zločinec je nevinný.“⁷⁶⁾

Dne 17. prosince 1949 vynesl soud rozsudek. Stuschka byl uznán vinným zločinem velezrady a týráním vězňů a odsouzen k sedmi letům těžkého žaláře a k úhradě nákladů trestního stíhání. Zproštěn viny byl naopak v případě vražd.⁷⁷⁾ Doba strávená v zadržovací a vyšetřovací vazbě, tj. čas od 28. června 1946 do 17. prosince 1949, se Stuschkovi započítala do výkonu trestu.⁷⁸⁾ Po uplynutí většiny trestu byl Stuschka již 1. března 1951 podmíněčně propuštěn na svobodu. Ve vězení strávil pouhé čtyři roky a osm měsíců.⁷⁹⁾ Obavy Rady židovských náboženských obcí v Praze, že bude nedostatečně potrestán, se ukázaly jako opodstatněné.

Po propuštění žil Stuschka s matkou ve Vídni v chudých poměrech. Jeho násilnická povaha se ovšem znovu projevila roku 1953, kdy při hádce lehce zranil svoji sestru, za což byl okresním soudem v Liesingu odsouzen ke třem dnům vězení.⁸⁰⁾ V 60. letech byl sice společně s dalšími bývalými rakouskými příslušníky RSHA opětovně vyšetřován, soudní řízení bylo ale 17. prosince 1969 zastaveno.⁸¹⁾ Nedlouho před svou smrtí se Stuschka objevil v televizním dokumentu německé ARD, ve kterém znovu popřel, že by byl vrahem. Byl prý „příliš dobrý, příliš měkký“.⁸²⁾ Franz Ludwig Stuschka byl pochován 1. dubna 1986 na hřbitově krematoria Simmering (*Feuerhalle Simmering*) ve Vídni.⁸³⁾

Životní osudy Franze Stuschky byly do značné míry příznačné pro rakouské nacisty: rodina původem z českých zemí, smrt otce za Velké války, finanční strádání rodiny, práce v nepříliš dobře placených dělnických profesích, činnost v ilegální SS, zatčení a odsouzení k mnohaměsíčnímu vězení, nakonec útek do Německa a návrat do vlasti po anšlusu Rakouska. Ač se Stuschka později stal příslušníkem SD a pracoval v RSHA, nelze jej považovat za typického předsta-

vitele „generace neúprosných“ (*Generation der Unbedingten*), jak tuto skupinu fanatických nacistů a bezbřehých kariéristů trefně nazval německý historik Michael Wildt.⁸⁴⁾ Nejenže za sebou neměl studium práv, ale ani nedisponoval žádným vyšším uzavřeným vzděláním. Tento fakt výrazně limitoval možnosti rozvoje jeho kariéry, i když přes nedostatečné vzdělání dosáhl hodnosti SS-Obersturmführera, měl jistě vyšší ambice. Působení v čele venkovního komanda jej rozhodně nemohlo uspokojit, což společně s frustrací z neúspěchů v osobním životě bezpochyby ovlivnilo jeho sadistické chování vůči vězňům. Po skončení války byl zatčen v Rakousku, zdejší úřady jej ale odmítly vydat do Československa, čímž mu nejspíše zachránily život, neboť by byl souzen nepochybně mnohem přísněji. Jelikož ale rakouské soudy posuzovaly podobné případy mnohem benevolentněji,⁸⁵⁾ strávil Stuschka za mřížemi jen necelých pět let.

Poznámky

¹⁾ Tato studie vznikla s podporou grantu uděleného Grantovou agenturou UK, Analýza činnosti Allgemeine-SS v Dolních Rakousích 1932–1945 (944214) řešeného na FF UK v roce 2016.

²⁾ Liesing se roku 1938 stal součástí Vidně a dnes je její 23. městskou částí.

³⁾ http://www.data.matricula.info/php/view.php?switch=flash&ar_id=3670&link=393233354dx13;fol.123; přístup 9. května 2016.

⁴⁾ <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/8342/?strana=9; fol. 17>; přístup 15. května 2016.

⁵⁾ http://www.data.matricula.info/php/view.php?switch=flash&ar_id=3670&link=393233354dx6; fol. 190; přístup 15. května 2016.

⁶⁾ <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/5634/?strana=68; fol. XVIII>; přístup 15. května 2016.

⁷⁾ Bundesarchiv Berlin (dále jen BArch Berlin), f. SS-Offizierskarten (dále jen SSO)/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), Lebenslauf vom 24. November 1940; Wiener Stadt- und Landesarchiv (dále jen WStLA), f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Lebenslauf vom 27. März 1939.

⁸⁾ Jako „červencový puč“ se označují události proběhlé v Rakousku v červenci 1934, během kterých se rakouští nacisté pokusili násilím převzít moc ve státě. Puč začal 25. července, kdy se příslušníkům SS podařilo obsadit budovu kancléřství a zavraždit kancléře Engelberta Dollfuß. V následujících dnech došlo k bojům mezi nacisty a rakouskými ozbrojenými silami ve Štýrsku, Korutanech a částečně také v Salcbursku a Horních Rakousích. Do 30. července byl puč na všech místech potlačen. Boje si vyžádaly více jak dvě stě obětí, třináct nacistů bylo následně popraveno, alespoň na krátký čas bylo uvězněno více jak 13 tisíc osob a dva až tři tisíce mužů uprchly do zahraničí. Podrobně k červencovému puči viz Kurt BAUER, *Elementar-Ereignis. Die österreichischen Nationalsozialisten und der Juliputsch 1934*, Wien 2003 či Gerhard JAGSCHITZ, *Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich*, Graz, Wien, Köln 1976.

⁹⁾ BArch Berlin, f. SSO/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), Lebenslauf vom 24. November 1940; WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Lebenslauf vom 27. März 1939.

¹⁰⁾ Nacistické paravojenské organizace měly svoje vlastní termíny pro označení vojenských útvarů. V případě SS odpovídala Standarte pluku, ty se dále dělily na prapory (Sturmabanns), roty (Stürme), čtyři (Trupps), družstva (Scharen) a tzv. Rotten, pro které chybí český ekvivalent.

¹¹⁾ BArch Berlin, SSO/46: Otto Bayer (nar. 6. 11. 1900), Einvernahme von Otto Bayer durch den SD (18. 2. 1936).

¹²⁾ WStLA, f. Landesgericht für Strafsachen Wien II (dále jen LG II), Vr 78/37, Fortsetzung der Einvernahme von Reinhold Baumgartner durch Kreisgericht Wiener Neustadt vom 21. 10. 1936.

¹³⁾ Österreichisches Staatsarchiv (dále jen ÖSTA)/Archiv der Republik (dále jen AdR), Bundeskanzleramt-Inneres (dále jen BKA-I), allg., 22/gen., Karton (dále jen K) 4972, Zl. 77 962/36. Amtsvermerk; Stuschkův útvar nesl označení 2/III/9, což byla zkratka pro 2. Sturm III. Sturmabannu 9. SS-Standarte. Sturm měl sídlo v Maueru a skládal se ze dvou Trupps. Stuschka se roku 1935 stal velitelem Schar

v Liesingu, jež byla součástí II. Trupp a čítala celkem sedm mužů. Na počátku září 1936 dočasně převzal velení II. Trupp a po návratu velitele Franze Riese do jejího čela 1. října až do svého zatčení o dva týdny později již žádnému útvaru nevelel. Srv. WStLA, f. LG II, Vr 81/37, s. 29; Tamtéž, 2 Vr 5408/36, Einvernahme von Franz Stuschka vom 20. 10. 1936; Der Sicherheitsdirektor für Niederösterreich an die Staatsanwaltschaft beim Landesgericht f. Strafsachen in Wien vom 30. Oktober 1936. Franz RIES, Verbrechen nach dem Staatsschutzgesetz, s. 3; Fortsetzung der Eivernahme von Franz Stuschka durch LG II vom 7. 11. 1936. Ve svém pozdějším životopisu Stuschka ovšem tvrdil, že byl velitelem Truppu již od roku 1935. Viz BArch Berlin, SSO/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), Lebenslauf vom 24. November 1940.

¹⁴ BArch Berlin, SSO/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), Lebenslauf vom 24. November 1940; ÖSTA/AdR, f. Gauakten: Franz Stuschka, č. spisu 136 601.

¹⁵ BArch Berlin, SSO/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), SS-Stammkarte. 30. leden a 9. listopad byly tradiční dny pro povyšování příslušníků SS, upomínaly na nacistické převzetí moci v roce 1933, resp. na „pivnicový puč“ o deset let dříve. 25. červenec byl připomínkou dne, kdy v roce 1934 zavraždili kancléře Dollfuße.

¹⁶ WStLA, f. LG II, 2 Vr 5408/36, Der Sicherheitsdirektor für Niederösterreich an die Staatsanwaltschaft beim Landesgericht f. Strafsachen in Wien vom 30. Oktober 1936. Franz STUSCHKA, Verbrechen nach dem Staatsschutzgesetz, s. 1–2.

¹⁷ Tamtéž, s. 2–3.

¹⁸ Tamtéž, Der Sicherheitsdirektor für Niederösterreich an die Staatsanwaltschaft beim Landesgericht f. Strafsachen in Wien vom 30. Oktober 1936. Stuschka Franz, Verbrechen nach dem Staatsschutzgesetz, s. 3; Bezirkshauptmannschaft Hietzing-Umgebung. Wein, am 15. November 1936. Strafbescheid für Franz Stuschka.

¹⁹ Tamtéž, Urteil vom 18. Jänner 1937.

²⁰ Tamtéž, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Einvernahme von Franz Stuschka durch Bezirksgericht Bad Ischl vom 28. 8. 1946. K internačním táborům v Rakousku srv. Gerhard JAGSCHITZ, Die Anhaltenlager in Österreich, in: Ludwig JEDLICKA, Rudolf NECK (Hrsg.), Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927–1938, Wien 1975, s. 128–151.

²¹ ÖSTA/AdR, f. Gauakten: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), č. spisu 136 601.

²² Wiener Zeitung vom 20. Juni 1937, s. 9–10 („Mildes Urteil gegen die 31 Nationalsozialisten“). K dispozici online: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=19370620&seite=9&zoom=33>; přístup 3. června 2016.

²³ Blíže k táboru v Ranisu viz Christiane ROTHLÄNDER, Die Anfänge der Wiener SS, Köln, Wien, Weimar 2012, s. 515–516.

²⁴ ÖSTA/AdR, f. Gauakten: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), č. spisu 136 601; WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Einvernahme von Franz Stuschka durch Bezirksgericht Bad Ischl vom 28. 8. 1946.

²⁵ BArch Berlin, SSO/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), Lebenslauf vom 24. November 1940; WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Bericht des Bundesministeriums für Inneres vom 6. Juni 1946.

²⁶ WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Lebenslauf vom 27. März 1939.

²⁷ ÖSTA/AdR, f. Gauakten: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910), č. spisu 136 601. Pro zajímavost ještě dodejme, že Stuschka tuto částku, pravděpodobně kvůli vypuknutí druhé světové války, nikdy neutratil a zůstala na jeho bankovním kontě až do konce války. Po jejím skončení mu byla zkonfiskována. Srv. WStLA, Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949, s. 2.

²⁸ BArch Berlin, SSO/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910); ÖSTA/AdR, f. Gauakten: Franz Stuschka, č. spisu 136 601. Označení „Alter Kämpfer“ bylo přiznáno těm rakouským nacistům, kteří vstoupili do NSDAP mezi rokem 1926 a anšlusem Rakouska, resp. těm, kteří mohli dokázat ilegální činnost po zákazu strany v červnu 1933. Srv. Oliver RATHKOLB, Maria WIRTH, Michael WLADIKA: Die „Reichsforste“ in Österreich 1938–1945. Arisierung, Restitution, Zwangsarbeit und Entnazifizierung. Wien/Köln/Weimar 2010, s. 57.

²⁹ http://www.data.matricula.info/php/view2.php?ar_id=3670&be_id=2633&ve_id=760636&count;fol.123;pristup15.kvetna2016.

³⁰ K této instituci srv. např. Gabriele ANDERL, Dirk RUPNOW, Die Zentralstelle für jüdische Auswanderung als Beraubungsinstitution, Wien, München 2004.

³¹ K jeho osobě viz Petr KANÁK, Jan VAJSKEBR: V prvním sledu. Kariéra velitele nacistických policejních jednotek Waltera Stahleckera, in: Tereziňské listy, 2015, ročník 43, s. 11.

- ³²⁾ Hans SCHAFFRIAN, *Eichmann's Men / Eichmann und seine Gehilfen Frankfurt am Main 1995*, s. 41 a 55. V poválečné výpovědi před vídeňským Lidovým soudem se Stuschka snažil tuto část své kariéry zamlžit. Přiznal, že pracoval pod Stahleckerem jako úředník v Theresianumgasse, o Ústředně pro židovské vystěhovalectví se ale ani slovem nezmínil. Byla to ovšem značně laciná výmluva, neboť Theresianumgasse sousedila s Prinz-Eugen-Straße, kde se nacházel palác Alberta Rothschilda, ve kterém měla ústředna své sídlo. Srv. WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949.
- ³³⁾ BArch Berlin, SSO/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910).
- ³⁴⁾ WStLA, Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949, s. 2.
- ³⁵⁾ Ke vzniku pražské ústředny srv. Jaroslava MILOTOVÁ, *Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, 1997, s. 10–29.
- ³⁶⁾ Hans SCHAFFRIAN, *Eichmann und seine Gehilfen*, s. 73.
- ³⁷⁾ WStLA, Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Einvernahme von Franz Stuschka durch Bezirksgericht Bad Ischl vom 28. 8. 1946.
- ³⁸⁾ Yaacov LOZOWICK, *Malice in Action*, s. 7. K dispozici online: http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%207006.pdf; přístup 20. května 2016.
- ³⁹⁾ Ernst KLEE, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945* (2. Auflage), Frankfurt am Main 2007, s. 614.
- ⁴⁰⁾ BArch Berlin, SSO/169 B: Franz Stuschka (nar. 3. 7. 1910).
- ⁴¹⁾ Yaacov LOZOWICK, *Malice in Action*, s. 32; WStLA, Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Einvernahme von Franz Stuschka durch Bezirksgericht Bad Ischl vom 28. 8. 1946 + Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949.
- ⁴²⁾ Hans SCHAFFRIAN, *Eichmann und seine Gehilfen*, s. 113–115.
- ⁴³⁾ Podrobně k Wulkowu srv. Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Sachsenhausen, Buchenwald, München 2006*, s. 293–297 či Miroslav FRANZ, *Pracovní komando Wulkow*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, 1998, s. 273–288.
- ⁴⁴⁾ Stojí za zmínku, že zhruba 20 km od Wulkowa se nachází městečko Zossen, kde se nalézal komplex bunkrů ukrývající sídlo generálního štábu německé armády. Viz Miroslav FRANZ, *Pracovní komando Wulkow*, s. 274.
- ⁴⁵⁾ WStLA, Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Einvernahme von Franz Stuschka durch Bezirksgericht Bad Ischl vom 28. 8. 1946 + Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949.
- ⁴⁶⁾ Tamtéž, Einvernahme von Albert Jungmann durch Polizeidirektion Wien. Staatspolizeibezirksgruppe XXV. Liesing, 27. Juli 1945.
- ⁴⁷⁾ Walter GRUNLAND, *Erlebtes. Jugend-Verfolgung-Befreiung. Eine Autobiographie*, s. 67; K dispozici online: http://www.rjjo.homepage.t-online.de/pdf/DE_DE_JU_grunwald.pdf, přístup 21. května 2016; Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors*, s. 294; Miroslav FRANZ, *Pracovní komando Wulkow*, s. 284.
- ⁴⁸⁾ WStLA, Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Einvernahme von Albert Jungmann durch Polizeidirektion Wien. Staatspolizeibezirksgruppe XXV. Liesing, 27. Juli 1945 + Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949, s. 22 a 32.
- ⁴⁹⁾ Národní archiv Praha (dále jen NA), f. Ministerstvo vnitra II, Praha–Stíhání válečných zločinců; AMV č. 316, K 118, sign. 118-316-5, svědecká výpověď lékaře (nečitelný podpis).
- ⁵⁰⁾ Walter GRUNLAND, *Erlebtes*, s. 76–78; WStLA, Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949, s. 14, 21 a 28.
- ⁵¹⁾ WStLA, Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949, s. 31, 35.
- ⁵²⁾ NA Praha, f. Ministerstvo vnitra II, Praha–Stíhání válečných zločinců; AMV č. 316, K 118, sign. 118-316-5, svědecká výpověď lékaře (nečitelný podpis).
- ⁵³⁾ Tamtéž.
- ⁵⁴⁾ Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors*, s. 295; Wolfgang BENZ, *Theresienstadt. Eine Geschichte von Täuschung und Vernichtung*, Berlin 2013, s. 88. Stuschka je zde mylně uveden jako architekt ze Štýrského Hradce.
- ⁵⁵⁾ Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors*, s. 295.
- ⁵⁶⁾ WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Lebenslauf vom 27. März 1939. Stuschka se nakonec oženil až po válce v roce 1957. Viz http://www.data.matricula.info/php/view.php?switch=flash&ar_id=3670&link=393233354dx13; fol. 123; přístup 28. května 2016.
- ⁵⁷⁾ Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Der Ort des Terrors*, s. 296.
- ⁵⁸⁾ Wolfgang BENZ, *Theresienstadt*, s. 89–90.

- ⁵⁹⁾ Walter GRUNLAND, *Erlebtes*, s. 84–86; Podle jiných údajů měli vězni opustit Schnarchenreuth již v polovině měsíce a do Terezína dorazit 20. dubna. Srv. Wolfgang BENZ, *Theresienstadt*, s. 90.
- ⁶⁰⁾ Leo Eugen Spitzer, nar. 24. 4. 1903, do ghetta Terezín byl deportován transportem IV/13 z Vídně dne 10. 10. 1942.
- ⁶¹⁾ WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Gendarmeriepostenkommando Bad Ischl. Bezirk: Gmunden. An das (die) Bezirksgericht / Bezirkshauptmannschaft / Politisches Büro in Bad Ischl am 28. August 1946. Stuschka Franz, Falschregistrierung und Kriegsverbrechen a Einvernahme von Franz Stuschka durch den Gendarmeriepostenkommando Bad Ischl vom 28. August 1946.
- ⁶²⁾ Tamtéž, Vernehmung von Franz Stuschka durch Landesgericht für Strafsachen Wien am 16. Juli 1947.
- ⁶³⁾ NA, f. Ministerstvo vnitra II, Praha–Stíhání válečných zločinců, AMV č. 316, K 118, sign. 118-316-5, Ministerstvo vnitra. Československé komisi v Salcburku. Praha, 24. března 1947. Předmět: František Stuschka – válečný zločinec – vyžádání z Rakouska.
- ⁶⁴⁾ Tamtéž, Ministerstvo vnitra. V Praze dne 16. dubna 1947. Věc: Stuschka Frant. – stíhání; Tamtéž, Rada židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské. Praha, dne 3. 4. 1947. Věc: František Stuschka.
- ⁶⁵⁾ Tamtéž.
- ⁶⁶⁾ Wolfgang BENZ, *Theresienstadt*, s. 91.
- ⁶⁷⁾ NA, f. Ministerstvo vnitra II, Praha–Stíhání válečných zločinců, AMV č. 316, K 118, sign. 118-316-5, Vyslanectví Československé republiky ve Vídni. František Stuschka, vál. zločinec, vydání z Rakouska. Telegram z 25. listopadu 1947. Zůstává paradoxem, že Raphaelsonhn, bývalý vězeň, byl nakonec jediným popraveným v celé kauze Wulkow. Srv. Miroslav FRANC, *Pracovní komando Wulkow*, s. 278–279.
- ⁶⁸⁾ WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Zatýkáci rozkaz ze dne 24. října 1947.
- ⁶⁹⁾ Tamtéž, An das Bundesministerium für Justiz. Betrifft: Auslieferungssache Franz Stuschka (5. November 1947).
- ⁷⁰⁾ Tamtéž, Franz Stuschka an den Herrn Untersuchungsrichter. Wien, den 5. November 1947.
- ⁷¹⁾ Mínění jsou pochopitelně Židé československé státní příslušnosti.
- ⁷²⁾ Tamtéž, Landesgericht für Strafsachen Wien an das Oberlandesgericht Wien. Auslieferungssache. Wien, am 14. August 1948.
- ⁷³⁾ Tamtéž, Oberlandesgericht Wien an das Landesgericht für Strafsachen am 26. Februar 1949.
- ⁷⁴⁾ Tamtéž, Anklageschrift vom 30. September 1949.
- ⁷⁵⁾ Tamtéž, Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949, s. 1–29.
- ⁷⁶⁾ Walter GRUNLAND, *Erlebtes*, s. 99.
- ⁷⁷⁾ Stuschkovi kladla obžaloba za vinu zastřelení Herberta Grätzera. Tomu se podařilo z Wulkowa utéct, byl však dopaden a dopraven zpátky do tábora, kde ho Stuschka při apelu ukázal vězňům. Načež ho odvedl do svého domu, odkud později zazněl výstřel. Grätzera ostatní vězni již nikdy neviděli. Následující den ukázal Stuschka vězňům boty a zakrvácené oblečení a prohlásil, že „se to stane každému, kdo se pokusí o útek.“ Grätzerovu mrtvolu žádný z vězňů neviděl, a tak nešlo jednoznačně prokázat, zda ho Stuschka doopravdy zastřelil, či se mělo jednat jen o psychologickou hru. Srv. WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Hauptverhandlung vom 15. Dezember 1949, s. 46, 49 a 52.
- ⁷⁸⁾ WStLA, f. Volksgericht Wien, Vg 2a Vr 6995/46, Urteil vom 17. Dezember 1949.
- ⁷⁹⁾ Tamtéž, Bedingte Entlassung von Franz Stushka. Wien, am 1. März 1951.
- ⁸⁰⁾ Tamtéž, Bericht der Polizeidirektion Wien vom 19. 11. 1954.
- ⁸¹⁾ Claudia KURETSIDIS-HAIDER, *Österreichische KZ-Prozesse. Eine Übersicht*. in: *Justiz und Erinnerung*. Ausgabe 12, Dezember 2006, s. 15 a n.
- ⁸²⁾ Lea ROSH, *Fernseh-Kritik – Mörder noch unter uns*. In: *Die Zeit*. 8. März 1985, Ausgabe 11; k dispozici online: <http://www.zeit.de/1985/11/moerder-noch-unter-uns>; přístup 31. května 2016.
- ⁸³⁾ [http://www.friedhoefewien.at/grabsuche?submitHidden=true&name=Franz+Stuschka&friedhof=-1&jdb_von=&jdb_bis=&historischerGrab=false&latitudeWGS84_y=&longitudeWGS84_x](http://www.friedhoefewien.at/grabsuche?submitHidden=true&name=Franz+Stuschka&friedhof=-1&jdb_von=&jdb_bis=&historischerGrab=false&latitudeWGS84_y=&longitudeWGS84_x;); přístup 31. května 2016.
- ⁸⁴⁾ Michael WILDT, *Generation der Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes, Hamburg 2008* (2. vydání).
- ⁸⁵⁾ *Bilance poválečných soudních procesů s nacistickými zločinci byla v Rakousku značně tristní. Z 23 477 obžalovaných bylo 13 607 odsouzeno, více jak 8 000 z nich však obdrželo trest nanejvýš do pěti let. 29 osob bylo odsouzeno na doživotí, 43 k trestu smrti, z nichž třicet bylo skutečně popraveno. Viz Lea ROSH, *Fernseh-Kritik – Mörder noch unter uns*.*

FRANZ STUSCHKA. EICHMANN'S MAN FROM WULKOW

Summary

*Jan Zúmr, doctorand at the Faculty of Arts of the Charles University;
Institute for the Study of Totalitarian Regimes*

The life story of Franz Stuschka was, to a great extent, characteristic of the fate of other Austrian Nazis. His family hailed from the Czech lands, and he himself was affected by the death of his father during the Great War, by financial hardships and badly paid work in menial jobs. Already in his youth he inclined to extreme right-wing views and was engaged in work for the NSDAP. Since he was active in the illegal SS, he was sentenced to several months in prison. After his release from prison he fled to Germany and returned to his home country only after the Anschluss of Austria. Even though Stuschka later became an SD member and worked in the RSHA, he can hardly be regarded as a typical representative of the "relentless generation" (Generation des Unbedingten), as this group of fanatic Nazis and boundless careerists was described by the German historian Michael Wildt. The fact is that Stuschka did not study law nor did he reach any higher education. This, in turn, considerably marred his chances of promoting his career; he only achieved the rank of SS-Obersturmführer, even though he had definitely cherished much higher ambitions. Seen in this light, he could have been hardly pleased in 1944 when he was appointed commander of the Terezín Ghetto's outside commando at Wulkow. This appointment, coupled with Stuschka's frustration over his failures in personal life, inevitably affected and also partly explained his sadistic behavior and treatment of the inmates at Wulkow. After the war he was arrested in Austria, which, however, refused to extradite him to Czechoslovakia. This probably saved his life, as it was highly likely that he would have been punished in Czechoslovakia much more severely. Since the Austrian courts were much more lenient in similar cases, Stuschka was sentenced to a mere seven-year prison term and spent in jail less than five years.

FRANZ STUSCHKA. EICHMANNS MANN AUS WULKOW

Resümee

*Jan Zumr, Doktorand an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität;
Institut für das Studium totalitärer Regime*

Das Schicksal Franz Stuschkas war in erheblichem Maß auch für andere österreichische Nazis charakteristisch. Seine Familie stammte aus Böhmen. Der Tod des Vaters im Großen Krieg traf ihn schwer, ihn drückten finanzielle Entbehrungen und die Tätigkeit in nicht besonders gut bezahlten Arbeiterberufen. Schon in der Jugend neigte er zu rechts-extremen Anschauungen, engagierte sich zugunsten der NSDAP und war in der illegalen SS tätig. Wegen dieser Aktivitäten wurde er zu einer mehrmonatigen Gefängnisstrafe verurteilt. Nach der Entlassung floh er nach Deutschland, in die Heimat kehrte er erst nach dem Anschluss Österreichs zurück. Obwohl Stuschka später Mitglied des SD (Sicherheitsdienst) wurde und im RSHA (Reichssicherheitshauptamt) arbeitete, kann er nicht als typischer Vertreter der „Generation der Unbedingten“, wie der deutsche Historiker Michael Wildt diese Gruppe fanatischer Nazis und maßloser Karrieristen bezeichnete, angesehen werden. Er hatte jedoch weder ein Jurastudium absolviert noch konnte er irgendeinen höheren Schulabschluss vorweisen. Dieser Umstand schränkte die Möglichkeiten in der Entwicklung seiner Karriere erheblich ein und er erreichte lediglich den Rang eines SS-Obersturmführers, obgleich er sicher weiterreichende Ambitionen hatte. Es konnte ihn deshalb wohl kaum befriedigen, als er 1944 an die Spitze des Außenkommandos des Ghettos Theresienstadt in Wulkow gestellt wurde. Zweifellos beeinflusste diese Tatsache zusammen mit der Frustration über die Misserfolge im persönlichen Leben sein sadistisches Verhalten gegenüber den Häftlingen in Wulkow. Nach Kriegsende wurde er in Österreich inhaftiert. Die dortigen Behörden lehnten seine Auslieferung in die Tschechoslowakei ab, was ihm höchstwahrscheinlich das Leben rettete, denn hier wäre er zweifellos erheblich strenger verurteilt worden. Da die österreichischen Gerichte aber ähnliche Fälle viel nachsichtiger bewerteten, wurde Stuschka zu lediglich sieben Jahren Gefängnis verurteilt, von denen er nur keine ganzen fünf absaß.

TÝDENÍK ŽIDOVSKÉ LISTY A TÉMA VYSTĚHOVALECTVÍ DO ŠANGHAJE V LETECH 1939–1941

*Petr Bednařík, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
Jan Cebe, Metropolitní univerzita Praha*

Téma vystěhovalectví bylo pro židovské obyvatelstvo důležité již v období před vznikem Protektorátu Čechy a Morava. V pomnichovském období druhé republiky probíhaly mezi Židy diskuse, zda je správným krokem odejít do emigrace. Zatímco sionisté zdůrazňovali, že hlavně mladí lidé by se měli připravovat na odchod do ciziny, tak asimilanti zastávali postoj, že by Židé neměli ani v této komplikované době republiku opouštět, když je jejich domovem. Polemiky se také týkaly postoje k židovským uprchlíkům z odstoupeného území. Zda jim má být dovoleno usazovat se v českých městech. Tyto diskuse pronikly i do židovských periodik.¹⁾

V meziválečném období vydávali Židé v Československu týdeníky *Selbstwehr*, *Rozvoj* a *Židovské zprávy*. *Selbstwehr* přestal vycházet na podzim 1938 a *Rozvoj* s *Židovskými zprávami* v březnu 1939.²⁾ Po vzniku protektorátu začala německá správa protektorátu přijímat různá protizidovská opatření. U Židů se tak pochopitelně výrazně zvýšil zájem o odjezd do zahraničí, což ale bylo značně komplikované. V prvních měsících protektorátu Židé neměli své periodikum, z něž by mohli získávat informace o možnostech vystěhovalectví. Nový týdeník začal svoji existenci až 24. listopadu 1939 pod názvem *Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy*.³⁾ Navazoval přitom na *Věstník Židovské náboženské obce*, jehož existence skončila třetím a zároveň posledním číslem roku 1939 (jednalo se o VI. ročník periodika), které vyšlo 28. února. Vydavatelem *Židovských listů* byly Židovská náboženská obec v Praze a Sionistická organizace v Praze. Zájem na vydávání měla německá Ústředna pro židovské vystěhovalectví (*Zentralstelle für jüdische Auswanderung*).⁴⁾ Provázanost s vydáváním nového periodika se pak projevila i v tom, že titulu vybrala jméno. Výběr přitom nebyl náhodný, pod stejným názvem a kuratelou Ústředny pro židovské vystěhovalectví už vycházely týdeníky židovských obcí v Berlíně a Vídni. Pražský týdeník vycházel zprvu v rozsahu 8–10 stran formátu A3, později 12 stran, na kterých přinášel různorodý obsah. Důležitou náplní zpravodajství byly informace o protektorátních nařízeních a opatřeních, včetně vysvětlení, co z nich pro Židy vyplývá v jejich životě. Až do roku 1941 bylo klíčovým tématem týdeníku vystěhovalectví. Přinášel informace o možnostech odjezdu do různých zemí světa a publikoval také zprávy o životních podmínkách v zemích, do nichž se Židé mohli pokusit vycestovat. V této souvislosti pak byly často zveřejňovány také dopisy Židů, kterým se již podařilo vycestovat, a v zahraničí se úspěšně uchytili. Velký prostor byl věnován přeškolovacím kurzům, které měly umožnit Židům naučit se profese, v nichž se mohli v zahraničí lépe uplatnit. Součástí této přípravy na život v zahraničí bylo

také otiskování jazykových kurzů angličtiny, španělštiny, později i hebrejštiny. Nedílnou součástí obsahu a finančním zdrojem byly také reklamy dosud existujících židovských firem a drobná inzerce. Židovské listy naopak nepřinášely žádné články o dění mimo židovskou obec. Nevšímalý si ani politického či hospodářského dění doma ani ve světě. Je pravděpodobné, že redakce měla cenzurou jasné vymezeno, jaká témata smí či nesmí zpracovávat. Každé číslo obsahovalo texty v němčině a češtině (převažovala němčina). Nařízení, opatření a důležité informace byly publikovány i v českém překladu. Jiné druhy textů, například fejetony, dopisy čtenářů či inzertaty, však byly uveřejňovány jen v jednom z jazyků. Od roku 1942 pak v obsahu převažovala němčina.⁵⁾ Dvojazyčnost novin se odrážela i v postupu cenzury. Nejprve kontroloval noviny německý cenzor v sídle Ústředny pro židovské vystěhovalce v pražských Střešovicích, po něm pak prohlédl noviny ještě cenzor český. Ten byl přitom podle vzpomínek redaktorů často přísnější, než cenzor německý.⁶⁾

Složitost podmínek, do kterých nový židovský týdeník v listopadu 1939 vstoupal, se odrážela i v úvodníku prvního čísla, který napsal dr. František Weidmann, vedoucí tajemník Židovské náboženské obce v Praze. Podle jeho mínění není doba pro prázdné fráze a mnohomluvnost. Důležité je plnit všechny úkoly, které nyní má náboženská obec: péče o vystěhovalce, přeškolovací kurzy mládeže, sociální péče. *„Každý příslušník židovské pospolitosti musí se nyní účastniti a musí spolupracovati ve všech úsecích působnosti obce. Nechceme dnes míti pouhé matrikové členy, nyní stojí každý z nás bezprostředně uprostřed židovského dění. Náboženská obec jest dnes ústřední institucí všeho Židovstva. Obec se ráda podvolí každé kritice a kontrole, ale nestrpí neodpovědné a ničím nedoložené řeči a plané pověsti. Náboženská obec dnes žije pro všechny, avšak právě proto jest i každý jedinec za ni odpovědný.“*⁷⁾

Pro Židy v protektorátu měl být týdeník především oporou a prostředkem budování sounáležitosti. Snaha o překonání dosavadních rozporů v rámci českého židovstva se koneckonců odrážela i v tom, že týdeník spojoval sionisty i nesionisty, přičemž pro oba tábory se stala stěžejní otázkou možnost vystěhování Židů z protektorátu.

Ačkoliv redaktoři týdeníku museli ve volbě obsahů postupovat velmi obezřetně, některé články hovořily o situaci v protektorátu s překvapivou otevřeností a i přes složitost situace si zejména v prvních dvou letech vycházení týdeník udržoval optimistického ducha, který měl podporovat psychiku Židů.

V průběhu roku 1939 došlo totiž v českém i německém tisku v protektorátu k redakčním čistkám, v rámci nichž byli z pracovního poměru propuštěni všichni novináři židovského původu. Jedinou možností uplatnění v oboru se pak pro ně staly právě Židovské listy.⁸⁾ O vystěhovalce psali například Beda Barth či Jonah Goldstein, migraci do Palestiny se věnovali mimo jiných Arnold Hirschler či Gert Singer, téma přeškolování zpracovávali lékař Willi Schönfeld či Karel Líban. Sociální, zdravotní a školskou problematiku ve svých článcích popisovali například MUDr. Šalamoun Lieben, JUDr. Vilém Katz či dr. Josef Freud. O mládeži,

sportu a obecné důležitosti tělesné přípravy na nové úkoly v Palestině psali Pavel Kohn a sportovní vedoucí spojených sionistických svazů mládeže Fredy Hirsch, který dokonce některé své články doprovázel kresbami. Další ilustrace k článkům dodával redakci například kreslíř a karikaturista Bedřich Fritta.⁹⁾

Redakce Židovských listů v důsledku organizačních změn v pražské židovské obci několikrát změnila svou adresu. Nejprve sídlila v Pařížské 32, od června 1940 pak v ulici Filipa de Monte (dnešní Maislova) 15, od listopadu 1940 v Dlouhé třídě 33 a poslední adresou redakce pak byla od listopadu 1941 Celetná 8.¹⁰⁾

Prvním šéfredaktorem tohoto jediného židovského periodika v protektorátu byl bývalý olomoucký advokát dr. Bedřich Tauber, kterého od začátku roku 1940 vystřídal redaktor zastaveného deníku *Prager Tagblatt* dr. Oskar Singer. Odpovědným redaktorem byl zprvu dr. Karel Fleischmann, kterého v červenci 1943 nahradil dr. Viktor Kollek.¹¹⁾ Ten byl pravděpodobně posledním a v té době již také jediným redakčním pracovníkem Židovských listů.

Druhý a zároveň poslední šéfredaktor Židovských listů Oskar Singer zastával svou funkci jen do listopadu 1941, kdy byl zařazen do jednoho z prvních transportů, které směřovaly do ghetta v polské Lodži. Důvodem zařazení do transportu měl být dopis popisující špatné podmínky Židů na shromážděním v pražských Holešovicích. Singerovi ho poslal načerno jeden ze spolupracovníků Židovských listů, který byl zařazen do druhého lodžského transportu. Bylo v něm též vylíčeno hrubé zacházení, kterého se shromážděným Židům dostávalo od představitele Ústředny pro židovské vystěhovalce SS-Hauptscharführera Hanse Fidlera. Ten však dopis zachytil a jeho adresát Oskar Singer byl postaven před těžkou volbu, buď bude postaven před stanný soud, nebo odjede s příštím transportem i s rodinou do lodžského ghetta. Singer zvolil ghetto.¹²⁾

Po odchodu Singera již nebyla funkce šéfredaktora Židovských listů obsazena a redakci vedl dosavadní odpovědný redaktor dr. Karel Fleischmann. Jeho pozice, jak se situace Židů v protektorátu neustále zhoršovala, byla zřejmě ještě složitější než u jeho předchůdce. Možností vystěhování rychle ubývalo a s tím ubývalo také optimismu na stránkách týdeníku. I když noviny nemohly psát ani o transportech či ghettech v Lodži nebo Terezíně, nekončící soupis nařízení a předpisů omezujících život Židů v protektorátu dával čtenářům jasně najevo, že je zde nečeká žádná budoucnost.¹³⁾

Vystěhovalectví do Šanghaje na stránkách Židovských listů

Různé možnosti vystěhování do zahraničí představovaly v prvních dvou letech vycházení týdeníku jedno z hlavních témat a tomu odpovídal také obsah listu. Ačkoliv se zpočátku nabízely i možnosti vystěhování v rámci Evropy, Židovské listy psaly především o Střední a Jižní Americe a o zemích Středního či Dálného východu. V mnohých Židech jistě představa hledání nového domova v nějaké exoticky znějící zemi vzbuzovala obavy. Židovské listy se však snažily, aby tyto země působily pohostinně, přitažlivě a zajímavě. Naopak strasti spojené s vystěhováním, včetně byrokratických a finančních překážek, Židovské listy příliš ne-

Šéfredaktor Židovských listů Oskar Singer (vpravo) v rozhovoru se spisovatelem a novinářem Oskarem Rosenfeldem

zdůrazňovaly, patrně proto, aby Židy od vystěhovávání zbytečně neodrazovaly. Odjet do emigrace bylo pro ně velmi složité, protože byli závislí na souhlasu Ústředny pro židovské vystěhovalectví. Na konzuláty se museli obracet prostřednictvím Židovské náboženské obce, každá země měla jinak nastavené podmínky pro udělení víza, musely se odevzdávat různorodé formuláře a potvrzení. Přitom dokumenty měly jen omezenou dobu platnosti, takže se mohlo stát, že než žadatel získal poslední doklady, tak některé dříve získané již ztratily platnost. Žadatel musel mít nejen povolení k výjezdu do země, kde se chtěl usadit, ale bylo nutné mít také povolení pro průjezd přes tranzitní země. Byrokracie byla tedy velmi komplikovaná a bylo také nutné mít na cestu finanční prostředky. Výhodnější pozice byla pochopitelně u těch, kteří měli v zahraničí majetkově dobře situované příbuzné. Při žádosti o vízum do USA bylo vyloženě nutné mít tamního občana, který se finančně zaručil, že se o přistěhovalce a jeho rodinu postará.¹⁴⁾

I když cesta k vystěhování byla velmi složitá, tak v počátečním období existence protektorátu byl ještě počet Židů, kterým se podařilo vystěhovat z protektorátu, dost vysoký. V roce 1939 to bylo od 15. března do konce roku 19 016 osob. Již v následujícím roce se tento počet snížil na 6 176 osob a poté v roce 1941 odjelo již jen 535 osob a v dalším roce 133 osob, což celkově představuje 25 860 osob. Přitom na začátku existence protektorátu v něm žilo 118 310 Židů.¹⁵⁾ Jak ale z čísel vidíme, tak každým rokem šance na vystěhování výrazně klesala. Proto Židé opravdu usilovně hledali místo, kam by mohli vycestovat. Nacisté vydávali v pro-

tektorátu stále nová a nová protizidovská opatření, takže bylo zřejmé, že časem možnost odjet do emigrace úplně skončí. Židé se zajímali o možnosti výjezdu do zemí mimo evropský kontinent a jedním z cílů vystěhování, které Židovské listy propagovaly, byla i exotická Šanghaj. Toto čínské město se stalo cílem mnoha Židů ze střední Evropy.

Šanghaj bylo velmi bohaté město, obchodní přístav, kde již v desetiletích před druhou světovou válkou žilo mnoho přistěhovalců z celého světa. Šanghaj byla mezinárodním městem, v němž některé jeho části existovaly na principu koncesí, v nichž byla samostatná úřední správa. V těchto částech se ve velké míře soustředili cizinci. V Šanghaji působilo mnoho zahraničních obchodních firem. Ve městě byla řada staveb, které architektonicky odpovídaly Evropě a USA, fungoval zde velmi čilý kulturní život, bylo zde mnoho kin, divadel, novin, časopisů, filmové ateliéry. Od roku 1937 sice bylo město pod dohledem Japonců prostřednictvím loutkové čínské vlády v Nankingu, ovšem Japonci v prvních letech své přítomnosti nijak výrazně nezasáhli do principu fungování mezinárodní Šanghaje. Proto bylo toto město tak vhodné pro příjezd emigrantů z Evropy. Současně bylo důležité, že zde již od druhé poloviny 19. století existovala bohatá židovská komunita, jejíž základ představovaly rodiny sefardských Židů (Sassoon, Haroon, Kadoorie), které měly obchodní kontakty po celém světě. Tyto rodiny byly ochotny se finančně podílet na pomoci uprchlíkům z Evropy. Vzhledem k výjimečnému správnímu statutu Šanghaje nebylo podmínkou pro příjezd do města vízum. Bylo nutné mít k dispozici čtyři sta dolarů, případně pracovní smlouvu a zajistit si dopravu, buď lodí z různých evropských přístavů, nebo po železnici přes Sovětský svaz. Ve srovnání s možnostmi odjezdu do jiných zemí se jevily podmínky pro cestu do Šanghaje jako velmi výhodné. Bohaté obchodní město bylo schopno pojmout tisíce emigrantů z Evropy, zajistit jim živobytí a dobré sociální podmínky, svým vzhledem bylo hodně evropské. Přistěhovalce se ani většinou nedostal do situace, že by se musel učit nějaký nový cizí jazyk, ve městě se mluvilo hodně německy, anglicky, francouzsky, ruský. Pokud něco bránilo v odjezdu z Evropy do Šanghaje, tak to u řady lidí byla spíše psychologická bariéra – odjezd do země velmi vzdálené od Evropy, horší možnost komunikace s příbuznými, kteří zůstali v Evropě, obavy z tamního klimatu a nemocí. Odjezd do Šanghaje byl tedy spíše hlavně možností pro lidi mladší generace, kteří se rozhodli k odjezdu do Asie. U nich bylo také pravděpodobné, že si rychle zvyknou na nové podmínky a naleznou pro sebe pracovní uplatnění.¹⁶⁾ Pokud jde o počty židovských utečenců před nacismem z Evropy do Šanghaje, tak se údaje liší. Německý generální konzulát v Šanghaji hlásil v lednu 1940 do Berlína 18 000 osob. Sociální organizace American Joint Distribution Committee odhadovala v prosinci 1941 počet 16 000 uprchlíků. Jiné odhady ale stanovovaly rozmezí 20 000 až 25 000 osob, které do konce roku 1941 do Šanghaje uprchly. Reálné asi je, že uprchlíků ze střední Evropy bylo cca 15 500. Podle údajů japonské cizinecké policie žilo v šanghajském ghettu v listopadu 1944 celkem 14 146 osob a na začátku září 1945 v době japonské kapitulace celkem 14 874 osob.¹⁷⁾

Problém s přesnými čísly budeme mít ale také u stanovení počtu, kolik Židů odjelo do Šanghaje z území protektorátu. Emigraci do Šanghaje se věnovali historici Jiří Kuděla a Mečislav Borák, kteří pracovali s různorodými archivními prameny. Vzhledem k jejich neúplnosti je ale skutečně obtížné stanovit přesná čísla.¹⁸⁾ Jak uvádí Borák, tak například od ledna do dubna 1940 podle archivních pramenů a statistiky vystěhovalců mělo 1 362 osob v úmyslu se vystěhovat z protektorátu do Šanghaje. V tomto počtu byli zahrnuti nejen Židé z protektorátu, ale i Židé ze Sudet, němečtí a rakouští Židé, kteří odjížděli z Prahy. Někteří lidé ale volili cestu do jiné země, nebo se jim naopak nepodařilo opustit protektorát vůbec.¹⁹⁾ Stejně tak je ovšem obtížné pracovat s čísly přímo ze Šanghaje. Němečtí a rakouští Židé odjíždějící z Prahy jsou ve statistikách německých a rakouských uprchlíků. Je také otázka evidence Židů ze Sudet a jejich zahrnutí do počtu Židů z říše. Pro část emigrantů byla také Šanghaj jen přestupní stanicí pro cestu do jiné země.

Údaje o Židech z původního území Československa také komplikuje fakt, že československý vyslanec Jan Šeba v Šanghaji předal bez odporu československou misi německým diplomatům.²⁰⁾ Úlohu vyslanectví pak fakticky převzal Československý kroužek, což byli čeští a slovenští starousedlíci v Šanghaji. Kroužek komunikoval s československou exilovou vládou v Londýně. Ve francouzské koncesi si pronajal vilu, kde měl kancelář, později zde zřídil pro uprchlíky ubytovnu a vývařovnu.²¹⁾ Podle zjištění Jiřího Kuděly měla starousedlická československá komunita v Šanghaji přibližně sto členů, od roku 1939 přijížděli židovští uprchlíci. Nejvíce členů měla československá komunita na přelomu let 1940 a 1941 – celkem 450 osob. V seznamu Československého kroužku se jich v roce 1942 nacházelo 343 (z toho 69 starousedlíků), kdy úbytek byl způsoben tím, že někteří lidé zemřeli, odjeli, nebo nastoupili k československé zahraniční armádě. Asi třicet se také nepřihlásilo prostřednictvím Československého kroužku japonským úřadům. Podle Kuděly se počet lidí v komunitě pohyboval mezi 300–400 osobami, z tohoto počtu byli asi ze 75 procent Židé. V roce 1946 vznikl seznam 256 výhradně židovských uprchlíků bez starousedlíků.²²⁾ Z čísel vidíme, že v rámci Československého kroužku se počet židovských uprchlíků pohyboval od 250 do 350 osob. Jak ale uvádí Borák, tak je pravděpodobné, že židovských uprchlíků z území bývalého Československa mohlo být více, protože část lidí se vůbec nemusela zaevidovat u Československého kroužku, ať lidé z vnitrozemí, či ze Sudet a jiných odstoupených území. Další mohli Šanghaj využít jen jako přestupní stanicí pro další cestu.²³⁾

Nyní přejdeme ke způsobu, jakým Židovské listy informovaly o možnostech odjezdu do Šanghaje. Již ve 3. čísle týdeníku se 8. prosince 1939 objevil první text o životních podmínkách v Šanghaji. Byl publikován německy s titulkem „*Briefe aus neuer Heimat. Shanghai heute*“. Neznámý autor v dopisu zdůrazňoval, že se v Šanghaji nyní žije mnohem lépe než na mnoha místech světa. Psal, že životní podmínky jsou zde jiné, než vyplývá ze světového tisku. Ukazoval to na příkladu, že když v Šanghaji dva dny prší, tak v Evropě se již píše o katastrofě, ale

ve skutečnosti se ve městě nic vážného neděje. Dopis prezentoval pozitiva života v Šanghaji – dobré bydlení, rozmanité jídlo, kavárny, koncerty, ticho v parcích, kde člověk zapomene na válku a neklid ve světě.²⁴⁾

Forma dopisu pak v textech o Šanghaji byla uplatňována často. Čtenáři se tak mohli seznámit se zkušenostmi lidí, kteří do Šanghaje odjeli. Jistě bylo snahou působit na čtenáře tak, aby získali pozitivní pohled a měli zájem se do tohoto města vystěhovat. Je pochopitelné, proč lidé tak silně váhali s odjezdem. Čína pro ně byla velmi vzdálenou zemí a většinou málokdo znal někoho, kdo někdy v Šanghaji byl. Nikdo moc netušil, jak se tam Evropan vyrovnává s klimatickými podmínkami, jaké jsou možnosti pracovního uplatnění a jaké jsou vztahy mezi cizinci a místním obyvatelstvem. Pokud někdo odjížděl do USA nebo Velké Británie, tak se často mohl při příjezdu spolehnout na pomoc příbuzných či přátel, což v případě Šanghaje neplatilo. Právě dopisy emigrantů ze Šanghaje byly důvěryhodnou formou, jak bylo možné tyto informace zprostředkovat. Někdy to byl dopis adresovaný všem čtenářům, jindy začínal oslovením konkrétního přítele.

Stejným způsobem se již v prvním lednovém čísle roku 1940 objevil v týdeníku Židovské listy další dopis s titulkem „Shanghai – kein schlechtes Ziel“, který byl uveden jako dopis jedné ženy z Prahy, která před časem odjela do Šanghaje a rychle si zde vybudovala novou existenci. Neznámá žena vyzdvihovala tamní velmi přátelské obyvatelstvo a také upozornila, že i v Šanghaji je možné jíst jídla české

Synagoga Ohel Moïše, v současnosti Pamětní síň židovských uprchlíků v Šanghaji

Památník židovského ghetta ve čtvrti Hongkew

Replika pokoje uprchlíka
v Pamětní síni židovských
uprchlíků v Šanghaji

Domy ve čtvrti
Hongkew, kde žili židovští
uprchlíci z Evropy

Šanhaj - vášní cíl

Reportáž z metropole Dálného východu

III. Šanhaj a město

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Foto: ...

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

IV. Nový Šanhaj

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

V. Šanhaj a město

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

Průběh výstavby
 Průběh výstavby Šanhajské metropole, postavené na území opuštěném, zanedbaném a zdevastovaném. Na to, že se zde jedná o město, říká jeden z obyvatel: „Šanhaj je město, které vzniklo z ničeho, a které má být městem, které se bude rozvíjet a které bude mít svůj vlastní život.“

NÁBYTEK
ARCH. POPPER
 Praha II. Praha 20
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nové kurzy
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nové kurzy
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nové kurzy
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nové kurzy
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nové kurzy
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nové kurzy
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nové kurzy
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nové kurzy
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nice a hebrejská univerzita

Nice a hebrejská univerzita
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nice a hebrejská univerzita

Nice a hebrejská univerzita
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nice a hebrejská univerzita

Nice a hebrejská univerzita
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nice a hebrejská univerzita

Nice a hebrejská univerzita
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nice a hebrejská univerzita

Nice a hebrejská univerzita
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nice a hebrejská univerzita

Nice a hebrejská univerzita
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nice a hebrejská univerzita

Nice a hebrejská univerzita
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Nice a hebrejská univerzita

Nice a hebrejská univerzita
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940
 Průběh výstavby z 1. srpna 1940

Židovské listy číslo 15 z roku 1940

kuchyně. Na město si musí člověk zvyknout. Lidé pestře oblečení působí jak na karnevalu, místní obyvatelstvo je přátelské a ochotné pomoci. Problémem je káva, které je málo a je drahá. Kvalitní čaj je ale dobrou náhražkou. Poněkud neznámé jsou také mléko, máslo a mléčné výrobky.²⁵⁾

Text „Haló, zde Šanhaj a jeho Jewish-Centre“ měl opět podobu, kdy nezná-

Šanhaj - vášný cíl

Reportáž z metropole Dálného východu

IV. Nový Šanhaj

Reportáž o novém Šanhaji, dříve známém jako "Velký šanhaj", který byl v roce 1927 zničen a nyní se znovu buduje. Text popisuje stav metropole a její budoucnost.

Nový šanhajský plán, který byl schválen v roce 1927, představuje radikální změnu vzhledu města. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Nový šanhajský plán je založen na moderních principech urbanistiky. Plán zahrnuje vybudování nových ulic, parků a veřejných budov.

Státní přehlídková loterie

První loterie v historii naší země

První loterie v historii naší země byla vyhlášena v roce 1938. Loterie je určena pro všechny občany naší země a její výnos bude použit na účely veřejné správy.

První loterie v historii naší země byla vyhlášena v roce 1938. Loterie je určena pro všechny občany naší země a její výnos bude použit na účely veřejné správy.

První loterie v historii naší země byla vyhlášena v roce 1938. Loterie je určena pro všechny občany naší země a její výnos bude použit na účely veřejné správy.

První loterie v historii naší země byla vyhlášena v roce 1938. Loterie je určena pro všechny občany naší země a její výnos bude použit na účely veřejné správy.

Člankrajní židé

Stav židovské společnosti v Číně

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

Stav židovské společnosti v Číně je velmi zajímavý. Židé v Číně žijí v relativní klidu a jejich komunita se postupně rozvíjí.

mý přistěhovalec popisoval život v Šanhaji (Židovské listy často uváděly název města ale jako Šanhaj bez písmena g). Ve městě fungují dvě sociální organizace, které novému obyvateli města zajistí v prvních dnech po příjezdu bezplatné ubytování a stravování. Na místní klima je možné si zvyknout, je nutné absolvovat různá očkování a dodržovat zásady hygieny. Život ve městě není drahý a tříčlen-

Jüdisches Nachrichtenblatt

Židovské listy

ORGAN DER JÜDISCHEN KULTURGEMEINSCHAFT

— PRAG — ORGAN ŽIDOVSKÉ KULTURNÍ SPOLČENOSTI

— OBEC — PRAGA

PREIS CENA
K 2,-

REDAKTION: REBAŘEZE TELEFON 645-81. ADMINISTRATIO: ADMINISTRACE TELEFON 437-41

Schanghai – Ziel und Brücke

Arbeitskontrakt oder 400 Dollar Landungsgeld genügen — Ost-Weg billiger als Seeweg

* Die Juden, die die Auswanderungsmöglichkeiten bereits erschöpft sind, sind nun durch die Möglichkeit, nach Schanghai zu fliehen, befreit worden. Es gibt keine Stadt in der eine große Anzahl von Flüchtlingen Aufnahme finden kann. Die für Japan selbst ist Schanghai, das die Bevölkerung im Vergleich zu den Auswanderern aus Europa übersteigt.

Die Auswanderungsmöglichkeiten sind jedoch für die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, nicht unerschöpflich. Die Zahl der Plätze ist begrenzt, und die Kosten sind hoch. Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Schanghai ist eine interessante Stadt, die in der 'Zukunft' in Schanghai sein wird. Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Jugend-Alijah

Unsere Kinder aus Dänemark in Erez Israel gelandet.

* In unserer Zeitschrift vom 22. November 1940 über die Alija der jüdischen Kinder aus Dänemark berichteten wir ausführlich über die Situation der jüdischen Kinder in Dänemark und über die Arbeit der Jugend-Alijah in Erez Israel. Die Kinder sind nun in Erez Israel gelandet und werden nun in den Lagern für jüdische Kinder in Erez Israel untergebracht.

Dirk Andersen	Michael Goldfarb	Mark Liberman	Sam Rubinstein
Eric Berman	Ilse Jakob	Yeha Diga Lipin	Leah Shalom
Eric Berman	Eric Waks	Michael Pollak	Leah Shalom
Eric Berman	Eric Waks	Michael Pollak	Leah Shalom

Erez Israel, die Landschaft

Die von einem jüdischen Flüchtling aus Erez Israel. (Photograph: Jüdische Kulturgemeinschaft)

Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Die Juden, die nach Schanghai fliehen wollen, müssen sich auf einen Arbeitskontrakt oder ein Landungsgeld von 400 Dollar einlassen. Der Ost-Weg ist billiger als der Seeweg, und die Reisezeit ist kürzer.

Židovské listy číslo 2 z roku 1941

ghaje měli přivést. V dopisu příteli jsou rady, že by si měl vzít tašky na peníze, protože se ve městě platí většinou bankovkami, plášť a deštník (hodně prší), dopisní papír (je dost drahý), bižuterii z Jablonce, která je zde hodně žádaná, pantofle, protože není zdravé stoupat na zem bosou nohou, a plechovky, protože ve vlhkém prostředí nelze nic schovávat v pytlících, knihy, petrolejový vaříč. K to-

mu je přidána rada, že je dobré vzít si větší kufr, protože při příjezdu se platí dopravné a je tedy nevýhodné mít více zavazadel. A pokud by přítel měl opravdu vzít vše, co mu bylo doporučeno, tak by musel mít s sebou hned několik větších kufrů vyšší váhy. Rady jsou sice praktické, ale hodně náročné na cestu z Evropy do Šanghaje.²⁷⁾

Texty publikované v roce 1940 zdůrazňovaly velmi příznivé podmínky, za nichž bylo možno do Šanghaje odjet, nebylo nutné získávat víza, stačilo mít pracovní smlouvu u nějaké šanghajské firmy minimálně na jeden rok, nebo musel emigrant u dopravní společnosti před odjezdem prokázat, že má k dispozici čtyři sta dolarů (děti do 13 let jedno sto dolarů). Opakována byla také informace o vstřícném přístupu japonských úřadů. V roce 1940 Židovské listy uveřejňovaly zároveň další články o vystěhovalcích do Palestiny, USA, zemí jižní a střední Ameriky (Bolívie, Ekvádor, Chile, Argentina, Kuba, Haiti) a do Afriky (Etiopie, Rhodesie, Madagaskar).

Texty publikované v Židovských listech informovaly o činnosti židovských sociálních organizací, které pomáhaly v Šanghaji přijíždějícím emigrantům. Týdeník opakoval, že Evropan si může zvyknout na klimatické podmínky. Pracovitý člověk najde v Šanghaji pracovní uplatnění v nejrůznějších profesích a život tam není příliš nákladný.

Na důkaz přizpůsobení se klimatickým podmínkám publikovaly Židovské listy text židovské sociální organizace HICEM o normální úmrtnosti v Šanghaji. Jako důkaz byl publikován seznam osob, které byly pohřbeny na šanghajském židovském hřbitově od listopadu 1938 do prosince 1939. Vždy bylo uvedeno jméno zemřelého, věk a datum pohřbu.²⁸⁾ Židovské listy přinášely opakovaně informace, jakým způsobem je možné se do Šanghaje dostat, jaké jsou finanční podmínky příjezdu, jak je ve městě organizována sociální pomoc. Židovské listy uváděly ceny lodních lístků z Itálie do Šanghaje a nutnou administrativu k zajištění cesty z protektorátu do italských přístavů.

Od čísla 13 v roce 1940 byla publikována rozsáhlá čtyřdílná reportáž o životě v Šanghaji. Opět byly zdůrazňovány přátelské vztahy mezi emigranty a také s čínským obyvatelstvem, kvalitní práce židovských sociálních organizací (uváděny i jejich adresy), dobré pracovní podmínky, bohatý kulturní život, dostatek bytů, rychlé administrativní vyřízení cesty.²⁹⁾ Rabín Hugo Alexander popsal v čísle 20 tamní náboženský život (bohoslužby, oddávky, pohřby, náboženská škola).³⁰⁾

V květnu a v červnu 1940 došlo ke změně v informacích o vcelku bezproblémových cestách do Šanghaje. V květnu se objevila rovněž zpráva, že cesty lodí z Itálie do zámoří byly odloženy na červen a do Šanghaje dokonce na neurčito.³¹⁾ Po vstupu Itálie do války 10. června 1940 přestala být tato cesta pro emigranty využitelnou. Proto již v červnu byly publikovány zprávy i s mapou, že je nutné volit cestu po železnici přes Berlín, Moskvu do Vladivostoku (či Charbinu a přístavu Dairen) a dále lodí přes japonské přístavy do Šanghaje. V tomto směru nebylo příliš ideální, že redakce od 12. července 1940 uveřejňovala v pěti číslech velmi podrobný lodní deník jednoho emigranta. Jako vždy nebylo uvedeno jméno,

pouze zde byla informace, že jde o člověka z Brna, který popisoval svoji dubnovou a květnovou poklidnou cestu na italské lodi z Benátek do Šanghaje.³²⁾ V době uveřejnění se ovšem již jednalo o způsob cesty, který nebyl možný. V létě 1940 týdeník otiskl informace o změně podmínek pro příjezd do Šanghaje. Pracovní smlouva musela být vystavena firmou se sídlem v japonské části města a potvrzena japonským konzulátem. Již nestačilo doložit částku čtyři sta dolarů, ale bylo nutné ji složit v šanghajské bance, aby bylo možné obdržet permit (povolení) pro příjezd do mezinárodní části města.

I ve druhé polovině roku 1940 pokračovalo publikování dopisů emigrantů, kteří popisovali příjemný život v Šanghaji (dobré pracovní podmínky, nízké životní náklady). Někdy byly dopisy doplněny i fotografiemi města. Informace o možnostech uplatnění (v obchodě, řemeslné výrobě, lékařství, pohostinství či advokacii) byly někdy doprovázeny velmi konkrétními popisy, jak je finančně náročné zřízení živnosti v Šanghaji.

Na začátku roku 1941 uveřejnily Židovské listy značně apelativní text, že skutečně Šanghaj je momentálně ta nejlepší možnost pro odjezd do ciziny. Je to jediné místo, kam není nutné získat víza, vyřízení cesty je dost rychlé a cesta vlakem přes Sovětský svaz je dokonce o něco levnější než dříve cesta lodí. V Šanghaji je možné čekat na víza do USA, zemí střední a jižní Ameriky. Židovské listy jasně v textu dávají najevo, že hlavní je nyní odjet, Šanghaj je nejlépe dostupný cíl a lze se z ní pak dostat i do jiných zemí.³³⁾ Ve stejném čísle byl publikován dopis elektrikáře ze Šanghaje, který sděluje svému příteli, jak si zde před rokem a půl otevřel elektrikářskou živnost. Vypisuje, kolik stojí kancelář, nájem, jídlo, jízdné, sklad. Živnost mu funguje a v Šanghaji se opravdu dá žít.³⁴⁾

Židovské listy přinášely zprávy o způsobu dopravy přes Sovětský svaz a japonské přístavy. Tyto informace se objevovaly v týdeníku i v průběhu první poloviny roku 1941. V čísle 5 byl dokonce na první straně uveřejněn konkrétní rozpis celé cesty z Prahy přes Sovětský svaz.³⁵⁾ Stále byly publikovány dopisy emigrantů o životě v Šanghaji, ale již v menší míře než v roce 1940.

Po napadení Sovětského svazu v červnu 1941 ztratili Židé poslední způsob, jak mohli z protektorátu do Šanghaje odjet. Proto již také nebyl důvod, aby Židovské listy o Šanghaji psaly. Blížil se také počátek transportů protektorátních Židů do ghatt v Lodži, Rize a Terezíně. Poslední zpráva o Šanghaji tak vyšla 26. září 1941. Popisovala, jak měli dostat zpět peníze lidé, kteří je poslali jako depozit do šanghajských bank, aby mohli získat povolení k pobytu.³⁶⁾ Novou situaci Židů v protektorátu přesně odráží texty, které byly publikovány na téže stránce – definice Žida podle norimberských zákonů a nařízení o povinném nošení židovské hvězdy.

Ačkoliv Židé již fakticky neměli možnost z protektorátu odejít, v médiích se stále objevovaly narážky na další řešení židovské otázky. Útoky na Židy nabývaly na intenzitě a jako by přímo přivolávaly blížící se transporty. Mezi nejagresivnější periodika v tomto směru patřily samozřejmě antisemitsky zaměřené listy jako *Arijský boj* či *Vlajka*, která 20. září 1941 v souvislosti s nově zavedeným označe-

ním Židů psala: „V pátek 19 t. m. vyrojili se v prvých dopoledních hodinách – ráno se dlouho válejí – první označení Židé a Židovky do pražských ulic a tramvají [...] Ale všichni jsme poznali teď nejlépe, kolik se mezi námi ještě v Praze, ale jistě i jinde – potuluje Židů! Žluté hvězdy bijí všude do očí, kmitají se zvláště ve středu města v překvapujícím počtu.“³⁷⁾

V roce 1941 se postupně dramaticky snižoval rozsah Židovských listů. Koncem května byl zmenšen na deset stran, v červenci téhož roku pak následovalo další omezení nejprve na šest, hned poté pak na čtyři strany a od počátku října 1941 už Židovské listy vycházely pouze na dvou stranách. Od června 1943 se týdeník změnil na čtrnáctideník. Odpovědnost za obsah převzal v této poslední etapě po Karlu Fleischmannovi redaktor dr. Viktor Kollek.³⁸⁾ Náplň jeho práce však již byla spíše formální. Židovské listy publikovaly různá německé nařízení. Role týdeníku jakožto nástroje pro pozvednutí ducha protektorátních Židů a ukazatele možností nového života v exotické Šanghaji či jiných místech v zahraničí skončila v roce 1941. V realitě transportů a vyhlazovacích táborů již neměly představy o možné lepší budoucnosti místo. Periodikum přesto ale podle údajů historika Tomáše Pašáka existovalo až do roku 1945, kdy vyšla ještě poslední dvě čísla.³⁹⁾

Situace židovských uprchlíků v Šanghaji se také zhoršila. Po japonském útoku na Pearl Harbor v prosinci 1941 obsadili Japonci mezinárodní části města. Začali přebírat banky a zahraniční hospodářské podniky. Celé ekonomické fungování města bylo silně narušeno. Řada cizinců ztratila zaměstnání a byla odkázána na sociální podporu. Na přelomu let 1942 a 1943 se Šanghaj dostala do velkých ekonomických problémů, stoupaly ceny potravin, nájmu a energií. Pod německým tlakem přijali v únoru 1943 Japonci opatření, kdy zřídili židovské ghetto ve čtvrti Hongkew. Do této části města se museli postupně přestěhovat Evropané židovského původu, kteří do té doby bydleli v jiných částech Šanghaje. Židé museli nosit průkazy se žlutým pruhem a s otisky prstů. Ghetto mohli opouštět jen na základě povolení japonských úřadů, a to na zvláštní propustky v pevně stanovených časech a na přesně určených místech. Přitom ve čtvrti Hongkew zůstali bydlet i Číňané. V ghettu byly velmi složité životní podmínky – tisíce lidí na malém prostoru, špatné hygienické podmínky, nedostatek vody, nemoci.⁴⁰⁾ Život v ghettu můžeme poznat také z autobiografické knihy Anny Votické, která v Šanghaji strávila několik let, s názvem „Zachráněna v šanghajském ghettu“.⁴¹⁾

V těchto podmínkách zůstávali Židé až do japonské kapitulace na začátku září 1945. Poté se rozhodovali, zda se vrátí do Československa. Rozhodování to bylo dost složité. Řada z nich přišla v Evropě o příbuzné. Pokud se rozhodli pro návrat, tak si museli zajistit finance na cestu. Měli velkou nejistotu, jak budou ekonomicky fungovat v nové republice. U Židů z Československa s německou národností existoval i problém, že by po návratu na ně úřady nahlížely jako na Němce. V roce 1946 se asi jen osmdesát osob ze šanghajské krajské komunity rozhodlo pro návrat, ale patrně jich odjelo nakonec méně, přesná čísla nejsou známa. Většina lidí se rozhodla pokračovat do nějaké jiné cizí země. V roce 1949 žilo v Šanghaji ještě sedmdesát emigrantů z Československa, ale také oni posléze město opustili.⁴²⁾

- ¹⁾ Viz Kateřina ČAPKOVÁ, Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938. Praha – Litomyšl 2005, s. 172–174.
- ²⁾ Viz Ruth BONDYOVÁ, Kronika zavírajících se bran. Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy (1939–1945). In Tereziňské studie a dokumenty. Praha: Institut Tereziňské iniciativy a Academia 2001, s. 11–28.
- ³⁾ Pro zkrácení budeme v textu dále používat pouze název Židovské listy.
- ⁴⁾ Tato instituce vyřizovala od července 1939 židovským žadatelům jejich žádosti o vystavení pasů a víz. V součinnosti s gestapem také zajišťovala převzetí majetku, který žadatelé museli zanechat v protektorátu.
- ⁵⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ, O Židovských listech (Jüdisches Nachrichtenblatt) 1939–1945. In Soudobé dějiny, roč. 1 (1993), č. 1, s. 102–108.
- ⁶⁾ Viz Ruth BONDYOVÁ, c. d., s. 14.
- ⁷⁾ František WEIDMANN, Úvodem. Židovské listy, 24. 11. 1939, č. 1, s. 1 a 4.
- ⁸⁾ Viz Ruth BONDYOVÁ, c. d., s. 12–15.
- ⁹⁾ Viz Anna HYNDRÁKOVÁ, c. d., s. 103.
- ¹⁰⁾ Viz tamtéž, s. 102.
- ¹¹⁾ Viz tamtéž, s. 102.
- ¹²⁾ Viz Ruth BONDYOVÁ, c. d., s. 14.
- ¹³⁾ Viz tamtéž, s. 15–19.
- ¹⁴⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ, c. d., s. 103–104.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, s. 106.
- ¹⁶⁾ Evropské emigraci do Šanghaje se podrobně věnuje německá publikace Exil Shanghai 1938–1947. Jüdisches Leben in der Emigration. Georg ARMBRÜSTER – Michael KOHLSTRUCK – Sonja MÜHLBERGER (eds.), Teetz, 2000.
- ¹⁷⁾ Tamtéž, s. 15–16.
- ¹⁸⁾ Viz Jiří KUDĚLA, Českoslovenští židé v Šanghaji za druhé světové války. Časopis Slezského zemského muzea, série B, 53 (2004), s. 247–278 – Mečislav BORÁK: Šanghaj a záchrana židů z Ostravska za druhé světové války. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 23. Ostrava, 2007, s. 98–135.
- ¹⁹⁾ Mečislav BORÁK, c. d., s. 106.
- ²⁰⁾ Jiří KUDĚLA, c. d., s. 249–250.
- ²¹⁾ Tamtéž, s. 252.
- ²²⁾ Jiří KUDĚLA, c. d., s. 258.
- ²³⁾ Mečislav BORÁK, c. d., s. 109.
- ²⁴⁾ NESG., Briefe aus neuer Heimat – Shanghai heute. Židovské listy, 8. 12. 1939, č. 3, s. 4.
- ²⁵⁾ NESG., Briefe aus neuer Heimat – Shanghai – kein schlechtes Ziel. Židovské listy, 5. 1. 1940, č. 1, s. 2.
- ²⁶⁾ NESG., Haló, zde Šanhaj a jeho „Jewish-Centre“. Židovské listy, 19. 1. 1940, č. 3, s. 2.
- ²⁷⁾ B. BERT, Obrazy ze Šanhaje. Židovské listy, 19. 7. 1940, č. 29, s. 6.
- ²⁸⁾ NESG., Normale Sterblichkeit in Shanghai. Židovské listy, 1. 3. 1940, č. 9, s. 3.
- ²⁹⁾ NESG., Šanhaj – vábný cíl. Židovské listy, 29. 3. 1940, č. 13, s. 11; 5. 4. 1940, č. 14, s. 11; 12. 4. 1940, č. 15, s. 9; 19. 4. 1940, č. 16, s. 9.
- ³⁰⁾ Hugo ALEXANDER, Rabínem v Šanhaji. Židovské listy, 17. 5. 1940, č. 20, s. 6.
- ³¹⁾ NESG., Odjezdy italských lodí v červnu. Židovské listy, 31. 5. 1940, č. 22, s. 5.
- ³²⁾ NESG., Gute Fahrt nach Schanghai. Židovské listy 12. 7. 1940, č. 28, s. 4; 19. 7. 1940, č. 29, s. 4; 26. 7. 1940, č. 30, s. 8; 2. 8. 1940, č. 31, s. 4; 9. 8. 1940, č. 32, s. 4.
- ³³⁾ NESG., Šanhaj – cílem i mostem. Židovské listy, 10. 1. 1941, č. 2, s. 5.
- ³⁴⁾ HONZA, Rozpočet instalačního závodu v Šanhaji. Židovské listy, 10. 1. 1941, č. 2, s. 7.
- ³⁵⁾ NESG., Fahrpläne nach Osten und Westen. Židovské listy, 31. 1. 1941, č. 5, s. 1.
- ³⁶⁾ NESG., Nevyužitá povolení k přistěhování do Šanhaje. Židovské listy, 26. 9. 1941, č. 39, s. 4.
- ³⁷⁾ Julius PACHMAYER, To je ještě u nás Židů. Prvý den židovského označení. Vlajka, 20. 9. 1941, s. 5.
- ³⁸⁾ Viz Ruth BONDYOVÁ, c. d., s. 25.
- ³⁹⁾ Anna HYNDRÁKOVÁ, c. d., s. 102.
- ⁴⁰⁾ Jiří KUDĚLA, c. d., s. 251–253.
- ⁴¹⁾ Viz Anna VOTICKÁ, Zachráněna v šanghajském ghettu. Praha 2010.
- ⁴²⁾ Mečislav BORÁK, c. d., s. 131.

**THE WEEKLY ŽIDOVSKÉ LISTY (JEWISH NEWSPAPER)
AND THE TOPIC OF EMIGRATION TO SHANGHAI IN THE YEARS 1939–1941**
Summary

*Petr Bednařík, Faculty of Social Sciences of the Charles University
Jan Cebe, Metropolitan University Prague*

From the end of 1939 until the summer of 1941 the periodical “Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy” (Jewish Newspaper), published by the Jewish Religious Community in Prague and the Zionist Organization in Prague, kept briefing its readers on the possibility of emigrating to Shanghai. Židovské listy published a wealth of positive information on the life of emigrants in that city. The articles were designed to persuade the readership that there were no reasons for being afraid of traveling to the distant city of Shanghai. The weekly also published letters from emigrants who described their own journey to Shanghai and life in the city.

**DAS WOCHENJOURNAL JÜDISCHES NACHRICHTENBLATT UND DAS THEMA
DER AUSWANDERUNG NACH SCHANGHAI IN DEN JAHREN 1939–1941**
Resümee

*Petr Bednařík, Fakultät für Sozialwissenschaften der Karlsuniversität
Jan Cebe, Metropolenuniversität Prag*

Das Periodikum „Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy“, dessen Herausgeber die Jüdische Religionsgemeinde in Prag und die Zionistische Organisation in Prag waren, informierte deren Angehörige von Ende 1939 bis zum Sommer 1941 über die Möglichkeiten der Auswanderung nach Schanghai. Das Jüdische Nachrichtenblatt brachte zahlreiche positive Berichte vom Leben der Emigranten in dieser Stadt. Die Texte sollten die Leser überzeugen, keine Angst vor einer Reise in das entfernte Schanghai zu haben. Das Journal publizierte Briefe von Emigranten, in denen sie ihre Reise nach Schanghai und das dortige Leben schilderten.

NĚKOLIK OHLÉDnutí NAD OSUDY VĚZŇŮ INTERNAČNÍHO TÁBORA SVATOBOŘICE VĚZNĚNÝCH POZDĚJI V TEREZÍNĚ

Jana Havlínová, Památník Terezín

V důsledku vzrůstajícího počtu lidí protinacistického smýšlení a jednání a jejich následného zatýkání vznikla v roce 1940 v terezínské Malé pevnosti policejní věznice pražského gestapa.¹⁾ Zbylá část města, tedy Hlavní pevnost, byla záhy v roce 1941 přeměněna v ghetto určené pro rasově pronásledované obyvatelstvo takzvaného židovského původu.²⁾

Oběma represivními zařízeními nacistického aparátu prošlo během válečných let na dvě stě tisíc vězňů, mnozí z nich zde také našli smrt.

Málo je již známo, že se mezi nimi nacházeli i vězni z internačního tábora Svatobořice, jejichž jediným „proviněním“ bylo to, že jejich příbuzní emigrovali, či působili v odboji.

Akce E – Emigranten

Poté, co si gestapo uvědomilo nebezpečí v podobě paravýsadků vysílaných na území Protektorátu Čechy a Morava, přistoupilo k vytvoření tzv. kartotéky E. Ta obsahovala údaje o všech rodinných příslušnících osob, které opustily protektorát. Předzvěstí masového zatýkání v rámci tzv. Akce emigranti, naplánovaného na 17. září 1942, bylo již dřívejší uvěznění některých příbuzných českých politiků a vojáků působících v emigraci. V terezínské věznici se tak po jistý čas ocitli blízcí prezidenta Edvarda Beneše a členů exilové vlády Ladislava Karla Feierabenda,³⁾ Jaromíra Nečase, Františka Němce, Bohumila Laušmana či příbuzní generálů Aloise Lišky, Aloise Vicherka, Bohumila Bočka a dalších příslušníků československých zahraničních jednotek.⁴⁾ Samotná Akce E pak vyvrcholila 17. září 1942, kdy byli z příkazů velitelů bezpečnostní policie v Berlíně a v Praze pozatýkáni příbuzní uprchlých Čechů a předběžně umístěni v internačním táboře ve Svatobořicích.

Internační tábor Svatobořice

Na místě, kde se od dob první světové války v určitých intervalech vystřídalo umístění několika uprchlických táborů a internačního střediska a kde dokonce po jistý čas fungovaly starobinec a chorobinec,⁵⁾ bylo 17. září 1942 zřízeno internační středisko pro příbuzné emigrantů a také odbojářů, kteří se skrývali v ilegalitě.

Ještě téhož dne byly v brzkých ranních hodinách pozatýkány manželky uprchlíků, děti starší sedmnácti let, pokud s ním žily ve společné domácnosti, rodiče mladší sedmdesátiletí a sestry hledaných osob. Ačkoliv internační středisko formálně podléhalo protektorátnímu ministerstvu vnitra, ve skutečnosti se jednalo o zařízení gestapa, neboť o internaci či propuštění rozhodovaly právě vedoucí úřadovny gestapa v Praze nebo Brně.⁶⁾ Tomu také odpovídaly životní podmínky

osob,⁷⁾ dle jiných na 3 500.⁸⁾ Upřesnění údajů tak zůstává předmětem hlubšího budoucího bádání a zvláště nezbytné komparace řady zdrojů a archivních pramenů.

Samotný internační tábor Svatobořice byl likvidován 12. dubna 1945. Většina internovaných (asi 550 osob) byla propuštěna na svobodu, zbylá část (asi 250 osob) pak převezena do pracovního tábora v Plané nad Lužnicí.⁹⁾

Pravděpodobné důvody transportu vězňů z internačního tábora Svatobořice do policejní věznice Terezín, respektive do terezínského ghetta

Dosud ne zcela zodpovězenou otázkou zůstává skutečná příčina transportu vězňů z internačního tábora Svatobořice do policejní věznice Terezín. Můžeme se však domnívat, že se za tímto jejich přesunem skrývala buď snaha o dostupnější výslechy v Praze, konfrontace se zatčenými příbuznými, kteří byli uvězněni v některé z českých věznic, či předpokládaný budoucí převoz do dalších nacistických věznic a koncentračních táborů. Skutečností zůstává, že dostupné prameny, uložené v archivech, o výše uvedených závěrech nehovoří, a tudíž je nepotvrzují, ani nevyvrací.

V důsledku torzovitosti a neúplnosti archivních pramenů nelze poskytnout celkový obraz o skutečném počtu vězňů, kteří byli převezeni ze Svatobořic do Terezína. Jednalo se však o desítky vězňů, mezi nimiž se nacházelo i mnoho osob označovaných norimberskými rasovými zákony za Židy. Tzv. árijci byli předáváni do policejní věznice Terezín, Židé naopak do terezínského ghetta, kde byla bezpochyby snaha o jejich koncentraci a pozdější zařazení do transportů na Východ.

Manželé Čurdovi

Mezi internovanými ve Svatobořicích se ocitli nejen ti, jejichž příbuzní bojovali za hranicemi protektorátu proti německým okupantům, ale i ti, jejichž blízcí se aktivně zapojili do domácí odbojové činnosti. Takovým příkladem byla i Zdeňka Čurdová, rozená Skrbková, ze Semilsku. Osudnou se jí stala účast manžela Karla Čurdy (v tomto případě se jedná pouze o shodu jmen s parašutistou a konfidentem téhož jména), učitele na měšťanské škole v Semilech, jenž byl činný v ilegální organizaci *Obrana národa*. K zatčení Zdeňky Čurdové a jejímu následnému věznění tak posloužilo nejen napojení manžela na odboj, ale zvláště pak jeho úspěšný pokus o útěk během zatýkácké akce prováděné gestapem a následné skrývání v ilegalitě. Aby mu bylo znemožněno navázat jakýkoliv kontakt s rodinou, jež by mu mohla poskytnout úkryt či jiným způsobem vypomoci, byla zatčena jak jeho žena Zdeňka, tak oba Čurdovi rodiče.¹⁰⁾ Všichni tři pak byli následně 17. září 1942 internováni do Svatobořic.¹¹⁾

Đtí, které byly ještě malé, zůstaly u Zdeňčiných rodičů v Jesenném na Semilsku. Během internace ve Svatobořicích zažívala Zdeňka, jak po válce vypověděla, hlad a obavy z dalšího průběhu věznění.¹²⁾ Po pěti měsících byla převezena do věznice v Praze na Pankráci a zde držena a vyslýchána. Nedlouho poté byla se skupinou spoluvězeňkyň odvezena do terezínské Malé pevnosti. Ubytována

byla na III., tzv. ženském dvoře a pravidelně docházela na práce v zahradnictví. V těchto nehostinných podmínkách strávila necelý měsíc, než byla zařazena do transportu do koncentračního tábora Ravensbrück. Měla štěstí, neboť byla umístěna na český blok. Zpočátku sice vykonávala těžkou manuální práci a převážela písek, později již pracovala v tzv. Nähstube, kde obrubovala látky. V červenci 1943 ji převezli zpět do Prahy a po dvou měsících propustili na svobodu. Důvodem pro ukončení jejího věznění, dá se předpokládat, bylo dopadení manžela gestapem na jaře téhož roku. Po propuštění až do konce války pak žila Zdeňka s dětmi u svých rodičů v Jesenném.¹³⁾

Samotný Karel Čurda se již krátce po okupaci aktivně zapojil do rozšiřování ilegálních tiskovin a časopisu *V boj*. Kromě jiného byl pověřen vytvořením místní odbojové organizace v Sytové poblíž Benešova na Semilsku. O této jeho aktivitě se po čase dozvědělo gestapo, které jej přišlo 12. září 1940 zatknout přímo do školy. Podařilo se mu však utéct. V prvních dnech přebýval v dočasných úkrytech, než se mu za pomoci známého, řídicího učitele Karla Hlaváčka z Veselé u Rovenska pod Troskami, podařilo vybudovat úkryt přímo v tamní škole. Zde se s ním po nějaký čas ukrývali i Božena Vlčková, manželka plk. Václava Vlčka, a docent Vladimír Krajina. Po celou dobu pobytu v ilegalitě se Karlu Čurdovi dařilo prostřednictvím Karla Hlaváčka udržovat kontakt s paraskupinou Antimony, pro jejíž vysílačku opatroval zprávy. Ukrývání před gestapem i následně věznění popsal v poválečné vzpomínce takto: „12. září jsem se chystal do školy, manželka se ptala, jak máme dlouho školu. Říkám do 11.00 hodin, dohodli jsme se, že mi přijde s dětmi naproti. Byla přestávka v 10.00 hod. Byli jsme shromážděni v ředitelně (Havránek), přišel školník Patočka, říkal: ‚pan učitel Čurda má jít ven‘. Vidím, že venku někdo stojí. Vyšel jsem. Za dveřmi čekali 2 gestapáci. [...] Šli jsme dolů, tam jsou široké dveře. Otevřel jsem, na chodníku jsem viděl černé auto. Dveře se samočinným zavíráním se za mnou přivíraly, uvědomil jsem si, že je třeba velké síly k tomu, aby se daly v této chvíli otevřít a rozběhl jsem se. Slyšel jsem za sebou dupot a silné vykřiknutí ‚Halt!‘ Nic podobného jsem v životě neslyšel, bylo to strašné hrdelní zavolání. Běžel jsem kolem školy nahoru. ‚Halt, nebo střelím!‘ – ohlédl jsem se, gestapák nic v ruce neměl, běžel jsem dále do polí nad školou. Zahodil jsem aktovku. Utíkal jsem k cihelně, k jílovickému potoku. Každý z nás upadl. Měl jsem asi 50 kroků předstih. Kdosi tam sekal dříví, gestapák na něho křičel, aby mě zastavil, muž nerozuměl, díval se nechápavě, co se děje. Gestapák se u muže zastavil, hrozil mu pěstí. Běžel jsem nahoru k lesu, zvolnil jsem, už mě nikdo nepronásledoval. Na podzim, v září nebo v říjnu, jsem byl opět asi týden ve Veselé. Setkal jsem se u Hlaváčka s člověkem, který se tu rovněž skrýval. Řekl jsem mu, kdo jsem, on mi své jméno neřekl. Učili jsme se spolu rusky. Za týden jsem odešel k sestře do Benešova, vrátil jsem se, zatím přibyla další osoba, žena, manželka podpl. Vlčka, položidovského původu. Později jsem se dozvěděl, že skrývaným mužem je dr. Krajina. [...] Krajina a Vlčková byli dopadeni v Turnově, prozradilo se i moje ukrývání...“¹⁴⁾

V souvislosti s likvidací parašutistické skupiny Antimony a se zatčením Vladimíra Krajiny a dalších účastníků odboje byl Karel Čurda 2. února 1943 ge-

Name: **Čurdová Zdenka** I. L. No. Baracke No. **3/2**
 Beruf: **im Haushalt** letzte Wohnung: **Jesen 12. 1944**
 Geboren am **1. 1. 1913** in **Regla** Bezirk: **Lanik**
 Zuständig nach: **Regla** Bezirk: **Lanik**
 Religion: **böhmisch-mährisch**
 Ankunft im Lager am **194** ~~194~~ **5. Feb. 1943** **194**
 Bemerkungen:
 Bevollmächtigter: **Josef Štebek**
Jesen. 12. 1944 **109**

Evidenční vězeňská karta Zdeňky Čurdové (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Internační tábor Svatobořice, k. 2, fol. 309, Kartotéka internovaných A–H)

Zelle: **2** ✓ **S.H.**
 Name: **Čurda** Haftnummer:
 Vorname: **Karl** Eingeliefert: **18. 5. 43**
 Beruf: **Fachlehrer** Abgegangen:
ze Litove Bemerkungen:
odesel do 12.5.1945.
 Geburtstag: **28. 4. 08.** **rediel**
Gearbeitet:

vom:	bis:	wo?

Evidenční vězeňská karta Karla Čurdy (PT, A 12732)

nosti byla zabílena. [...] Šaty jsme měli svoje, civilní. Jídlo nám nosil vězeň z táborové kuchyně ve kbelíku. Do zimy 1943 jsme měli povoleny vycházky, později byly zakázány. Jen v poledne jsme mohli chvíli vyběhnout. V roce 1944 nás zavírali na zámek v celách. Měli jsme zakázáno s kýmkoli mluvit.⁴¹⁷⁾ Cely na společné chodbě s ním v Terezíně obývali rovněž manželé Krajinovi, Božena Vlčková a další blízcí spolupracovníci.

Soudní trestní řízení proti Karlu Čurdovi zahájeno nebylo. Konce války se tak dočkal přímo v Terezíně.¹⁸⁾ „Vyšli jsme ven, Hlaváček přinesl zprávu, že všichni SS odjeli pryč, že je plno nemocných, které je třeba ošetřovat. Šli jsme na správní dvůr, tam jsme si pustili rádio. Šli jsme k bráně, byla zavřená. Popravčí branou přes popraviště jsme se dostali na šance. Všechno kolem bylo pusté, z dálky byla slyšet střelba. Pak přišla zpráva, že se z pevnosti nesmí, pro tyf. Někdy v noci přišla skupina lékařů (mezi nimi dr. Raška), sestry, byli na Kammru. Pomáhali jsme zapisovat vězně, provádělo se ošetřování, mytí, převlékání. Slyšeli jsme v noci volat o pomoc Prahu, rádio náhle zmlklo, říkalo se, že bylo přerušeno vedení. 6. a 7. května přišlo. 8. května se vyjasnilo. Ráno odejel osobním autem Tůma, pak kolem poledne přijel autobus z Boleslavi, tím jsem odejel.“⁴¹⁹⁾

Po osvobození se celá rodina opět šťastně shledala a Zdeňka a Karel Čurdovi se společně s dětmi vrátili zpět do Semil. Rodiče Karla Čurdy, zatčení na začátku akce E, byli na jaře 1943 z internačního tábora Svatobořice propuštěni. Válku a věznění nepřežil bratr Jaroslav Čurda, který byl za odbojovou aktivitu popraven v listopadu 1942.²⁰⁾

Major Jan Zbytek ve výslužbě – putování po nacistických represivních zařízeních

Mezi vězňenými v internačním táboře Svatobořice, kteří byli posléze převezeni do policejní věznice v Terezíně, se nacházel i bývalý důstojník československé armády Jan Zbytek, narozený 13. srpna 1893 v Blišicích na Kroměřížsku. V době akce E již bydlel společně s rodinou – manželkou a dvěma syny, v Hradci Králové, kde jej také 17. září zatklo gestapo. Skutečný důvod jeho zatčení není doposud objasněn. Nicméně, stejně tak jako v případě ostatních spoluvězňů internačního tábora, mohly sehrát roli emigrace či skrývání se u příbuzných. O této skutečnosti bohužel dostupné prameny nehovoří.

Téměř okamžitě po zatčení gestapem byl společně s ostatními převezen do internačního tábora Svatobořice a umístěn na blok č. 12.²¹⁾ S některými ostatními vězni pak pracoval ve stavební firmě Ing. Bloudka v Brně.²²⁾

Po čase byl 4. prosince 1943 převezen do Brna. V tamním vězení strávil několik měsíců, než byl 23. března 1944 odvezen do policejní věznice v Terezíně.²³⁾ Po třech týdnech zde strávených byl převezen do pankrácké věznice a z nařízení gestapa zařazen do transportu mířícího do koncentračního tábora Dachau, kam společně s ostatními dorazil 15. dubna 1944. Odtud byl přerazen do pobočného tábora Kottern, kde se na konci dubna 1945 dočkal vytouženého osvobození.²⁴⁾

Přesto k němu osud nebyl příliš nakloněn. V poválečných letech jej čekalo tzv. vyakčnění z armády a záhy nato 8. srpna 1950 zemřel.²⁵⁾

Name: Zbytek Jan I. L. No. 493 Baracke No. 12.
 Beruf: eh. Major i. R. letzte Wohnung: Königsgrätz
 Geboren am 13. III. 1893 in Glischtitz Bezirk: Gaya
 Zuständig nach: Königsgrätz Distr.: Königsgrätz
 Religion: Konfessionslos
 Aufnahm. im Lager am 22. II. 1942. überl. verlassen am 4. März 1943.
 Bemerkungen: _____

 Bevollmächtigter Zbytková Marie
Hadie Kestrové Klumparova 607.

Evidenční vězeňská karta Jana Zbytka (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Internační tábor Svatobořice, k. 5, fol. 404, Kartotéka internovaných N-Ž)

Id. Nr. 15449 Halt Nr. 201
KARTEIKARTE.
 G. K. K.: _____
 Zuname: Zbytek Einlieferungsstelle: Brünn- Swatobrachitz
 Vorname: Johann
 Beruf: ehem Major Tag der Einlieferung: 23. III. 1944 Uhr: 8
 Geburtstag: 13.8.93 Beendigung der Haft: 11. IV. 1944 Uhr: 9
 Geburtsort: Glischtitz Grund der Haftbeendigung: Entlassung
 Staatsangehöriger: Prot. U. Erhebung d. Haftstrafe, 27. 4. 44
 Wohnung: Königsgrätz, Klumparova 607 will auf Wunsch gehen
 Familienstand: witwer Quittung des Häftlings: Jana Zbytková
 Religion: ohne Halftage: 19

Evidenční vězeňská karta Jana Zbytka (PT, A 12731)

Příbuzní členů exilové vlády v Londýně

Pro gestapo muselo být zajisté velkým zadostiučiněním, když se mu podařilo zachránit příbuzné těch, kteří zasedali v exilové vládě v Londýně a dle dobové nacistické rétoriky štváli protektorátní obyvatelstvo proti říši. Mezi vězňenými v internačním táboře Svatobořice se tak od 17. září 1942 nacházela i Jarmila Krajcová, neteř prezidenta Edvarda Beneše, a její manžel Václav Krajc.²⁶⁾ Oba byli následně 10. prosince 1942 uvězněni v policejní věznici v Terezíně. Zatímco Jarmila byla do koncentračního tábora Auschwitz převezena v lednu 1943 a zde pak 17. března zahynula, její manžel Václav sem byl deportován později, a to 20. března 1943.²⁷⁾ Zde mimo jiné pracoval jako pomocný dělník v komandu Neuer-Bauhof. Po pěti měsících, 20. srpna 1943, ho společně s dalšími vězni převezli do koncentračního tábora Buchenwald, kde byl na konci války zřejmě osvobozen.²⁸⁾

Obdobný osud potkal i příbuzné sociálnědemokratického politika a ministra sociální péče exilové vlády v Londýně Františka Němce. Zatímco jeho manželka Jiřina a dcera Alena byly vězněny v Terezíně ještě před vypuknutím samotné Akce E (později v říjnu 1942 zahynuly obě dvě v Osvětimi),²⁹⁾ byli jeho matka Anna Němcová,³⁰⁾ bratr Josef Němec³¹⁾ a sestra Marie, provdaná Knejpová,³²⁾ zatčeni až 17. září 1942 a dopraveni do internačního tábora Svatobořice. Odtud vedly jejich kroky dál do terezínské policejní věznice, kam byli všichni tři společně 10. prosince 1942 převezeni.³³⁾ Po jednotlivých deportacích do koncentračního tábora Auschwitz byli během následujícího roku nakonec zavražděni.³⁴⁾

Handwritten identification card for Jarmila Krajcova. The card contains the following information:

Name:	KRAJC JARMILA	I. E. No.	Baracke No.	13/6
Beruf:	im Haushalt	letzte Wohnung:	Prag, Podolí, Podjebrův. Str.	
Geboren am:	13. VII. 1902 in Kojčany	Bezirk:	Kvalovice	
Zuständig nach:	Prag	Stadt:	Prag	
Religion:	katholisch			
Ankunft im Lager am:	10. X. 1942	entlassen am:	10. 12. 1942	
Bemerkung:	aus Polizeigefängnis Theresienstadt überführt.			
Bevollmächtigter:		KRAJC MARIE		
		Děchová b. Holčář 347		

Evidenční vězeňská karta Jarmily Krajcové s poznámkou převezena do policejní věznice Terezín (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Internační tábor Svatobořice, k. 3, fol. 347, Kartotéka internovaných Ch-M)

Name: Knejpová Marie I. L. No. 811 Baracke No. 811
 Beruf: im Haushalt letzte Wohnung: Koupgräb I., Karišova 125
 Geboren am 25. 9. 1900 in Kuklen Bezirk: Koupgräb
 Zuständig nach: Buchov Bezirk: -
 Religion: slav
 Ankauf im Lager am 22. 9. 1941; entlassen am 10. 12. 1942.
 Bemerkungen: aus Polizeiführer's Flurscheinstadt überführt.

Berechtigter: Marie Knejpová, Koupgräb I., Karišova 125, 183

Evidenční vězeňská karta Marie Knejpové s poznámkou převezena do policejní věznice Terezín (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Internační tábor Svatobořice, k. 3, fol. 133, Kartotéka internovaných Ch-M)

KL: Wuchwitz 16390

HöBL-Nr.: 103958 Fot

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: <u>Krajc</u> Vorname: <u>Marie</u> Geb. am: <u>25. 9. 1900</u> in <u>Kuklen</u> Stand: <u>Kind</u> Wohnort: <u>Buchov</u> Strasse: <u>...</u> Religion: <u>...</u> Wohnort d. Angehörigen: <u>...</u>	Überstellt am: <u>12. 9. 41</u> an KL <u>Buchwald</u> am: <u>...</u> an KL <u>...</u> am: <u>...</u> an KL <u>...</u> am: <u>...</u> an KL <u>...</u> am: <u>...</u> an KL <u>...</u> am: <u>...</u> an KL <u>...</u>	Personen-Beschreibung Größe: <u>...</u> Gestalt: <u>...</u> Gesicht: <u>...</u> Augen: <u>...</u> Nase: <u>...</u> Mund: <u>...</u> Ohren: <u>...</u> Zähne: <u>...</u> Haare: <u>...</u> Sprache: <u>...</u> Bes. Kennzeichen: <u>...</u> Char.-Eigenschaften: <u>...</u> Sicherheit b. Einsatz: <u>...</u> Körperliche Verfassung: <u>...</u>
---	--	---

Eingewiesen am: 20. 9. 1941 durch: ... am: ... an KL ...
 in KL: ...
 Grund: ...
 Vorstrafen: ... am: ... durch KL: ...
 mit Verfügung v.: ...

Strafen im Lager:		
Grund:	Art:	Bemerkung:

576

Häftlings-Personal-Karte (Národní archiv Praha, f. Okupační vězeňské spisy, Buchenwald – kartotéka vězňů čs. státní příslušnosti, Wenzel Krajc)

O převezení všech zmíněných příbuzných do policejní věznice Terezín bylo rozhodnuto na žádost státního tajemníka K. H. Franka přípisem z 8. prosince 1942.³⁵⁾ Současně však bylo žádoucí, aby o této skutečnosti a následné deportaci příbuzných emigrantů do koncentračních táborů bylo informováno i protektorátní obyvatelstvo. Otázkou pro německé úřady zůstávalo, jakým způsobem tuto skutečnost prezentovat, aby obyvatelstvo naopak s politiky v exilové vládě pro jejich odvahu vystupovat proti nacistickému Německu nesympatizovalo. Nakonec bylo rozhodnuto o znění tohoto úředního oznámení: „Rodinní příslušníci emigrantů Eduarda Beneše a Františka Němce, kteří byli od září t. r. v internačním táboře, byli převezeni do koncentračního tábora. Nesou tímto první následky nezodpovědnosti svých londýnských příbuzných, kteří z Londýna ze svých úkrytů štvou, jak bylo uvedeno v projevu pana státního tajemníka ze dne 18. 10. 1942. Toto hlášení by uvedl všechen protektorátní tisk a jednou by bylo uvedeno ve 22.00 hodin v českých zprávách.“³⁶⁾ Do jaké míry se zvolený záměr podařilo uskutečnit, nebylo doposud zjištěno.

Libuše Ingrová, švagrová ministra obrany exilové vlády v Londýně

Pohnutý osud čekal i Libuši Ingrovou, manželku Bedřicha Ingra, jehož bratr Jan během války zastával v československé exilové vládě funkci ministra obrany. Oba manželé byli společně s ostatními příbuznými zatčeni v rámci Akce E hned v září 1942.³⁷⁾ Ne všichni ale byli následně převezeni přímo do internačního tábora Sva-

Name:	Ingrová Libuše		I. L. No.	106	Baracke No.	418
Beruf:	nič. Haushälterin	letzte Wohnung:	Prag XIX. Hegerstr. 11.			
Geboren am	30. IX. 1904	in	Bratislava	Bezirk:	Pradubice	
Zuständig nach:	Kylichov	Bezirk:	Gaja			
Religion:	Röm.-Kat.					
Ankunft im Lager am	22. IX.	1942.	in Anstalt eintreten am	17. Juli	1943.	
Bemerkungen:						
	Bevollmächtigter: Marie Bartoňková, Prag XIX. Kelenovská 11. 503					

Evidenční vězeňská karta Libuše Ingrové (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Internační tábor Svatobořice, k. 3, fol. 503, Kartotéka internovaných Ch-M)

Panenka, Svatobořice (PT 3138, Památník Terezín)

tobořice. Ocitla se tu však po nějaký čas Libuše Ingrová, která zde byla vězněna do 17. července 1943,³⁸⁾ tedy do doby, než byla deportována do koncentračního tábora Auschwitz³⁹⁾ a později do Ravensbrücku. Přežila jak tamní věznění, tak i následný pochod smrti na samém konci války. Do Prahy se navrátila v červnu 1945.⁴⁰⁾

S Terezínem ji také poji upomínkové předměty vzniklé v internačním táboře Svatobořice, které od ní v 70. letech Památník Terezín zakoupil. Ty jsou dnes uloženy v depozitáři sbírkového oddělení.⁴¹⁾

Kytice papírových květů, 1942–1943, Svatobořice (PT 3147, Památník Terezín)

Záložka do knihy, Svatobořice (PT 3734, Památník Terezín)

Židovští vězni z internačního tábora Svatobořice v Terezíně

Rudolf Jelínek – továrník z Vizovic

Důvodem pro transport několika desítek osob ze Svatobořic do Terezína byl jejich židovský původ vycházející z definice norimberských rasových zákonů. Po dočasné internaci ve Svatobořicích byli ve většině případů, stejně tak jako ostatní Židé z protektorátu, deportováni do ghetta Terezín. Cesta svatobořických vězňů však vedla nejprve na shromaždiště do velkých měst dle jejich původního bydliště a až teprve poté byli společně s ostatními převezeni do ghetta. Část se jich zde dočkala osvobození, jiní byli nuceni podrobit se deportacím dál na Východ. Tak jako tomu bylo i v případě Rudolfa a Ireny Jelínkových.

Rudolf Jelínek (nar. 20. června 1892) byl synem Zikmunda Jelínka, majitele a zakladatele významné palírny ve Vizovicích na jižní Moravě.⁴²⁾ Poté, co Rudolf v roce 1910 zakončil studia na České zemské vyšší reálce v Kroměříži a následně absolvoval jednoroční vojenskou službu, nastoupil do otcovy firmy. Společně s mladším bratrem Vladimírem,⁴³⁾ dá se říci, byli již prakticky od dětství před-

určení k budoucímu převzetí otcovy živnosti a k pokračování v započaté tradici. Slibné fungování firmy bylo načas přerušeno válečným konfliktem první světové války a narukováním obou bratrů na frontu. Rudolf i Vladimír se však vrátili ve zdraví domů.⁴⁴⁾ V roce 1919 přenechal otec vedení firmy oběma synům, kteří ji z úcty k němu přejmenovali na *Zikmunda Jelínka synové*. Firmě se náramně dařilo. Spolupráce obou bratrů však neměla dlouhého trvání a v roce 1923 se domluvili na pokojném rozchodu. Po rozdělení společného majetku pokračovali oba i nadále v palírenské tradici. Zatímco si Rudolf zvolil pro své další podnikání jméno a značku *Rudolf Jelínek*, Vladimírovi zůstal dosavadní zaběhnutý název *Zikmunda Jelínka synové*. V meziválečných letech se podařilo obě firmy pozvednout a zajistit jim stabilní existenci na trhu. V případě firmy *Rudolf Jelínek* došlo k rozšíření sortimentu o produkci košer destilátů, během jejichž výroby musel být přítomen pověřený zástupce židovské obce. Tyto produkty pak nalézaly značný odbyt zvláště ve Spojených státech. Firmě se tak celkově úspěšně dařilo vyvážet své výrobky do zahraničí.⁴⁵⁾ Naopak firma Vladimíra Jelínka se již od poloviny dvacátých let potýkala s častou finanční nestabilitou, kterou se podařilo překonat až v roce 1936. O dva roky později i ona začala poprvé vyvážet destiláty do zahraničí.⁴⁶⁾

Jako se oběma bratrům dařilo v pracovním životě, přinesl jim i ten osobní velké radosti. Rudolf se již v roce 1920 oženil s Irenou Müllerovou, s níž nedlouho poté počal dva syny, Zdeňka a Jiřího. Obdobně o pět let později spojil bratr Vladimír svůj život se ženou, kterou si vyvolil, Idou Weissovou. Ta mu pak ve třicátých letech porodila dvě děti – dceru Annu a syna Tomáše.⁴⁷⁾

Oba bratři, vedeni vzorem svého otce, se do značné míry angažovali i ve veřejném a kulturním životě Vizovic, o čemž svědčí jejich členství v řadě spolků a místních organizací.⁴⁸⁾

Zmíněnou stabilitu v pracovním a osobním životě obou bratrů a jejich rodin vystřídal na konci třicátých let zneklidnění spojené s nárůstem antisemitismu. Z obavy před obdobnou situací, která panovala v Rakousku po anšlusu Německem a zavedení norimberských rasových zákonů, přikročil Vladimír Jelínek k opatření, v nějž doufal, že ochrání jeho rodinu. V prosinci 1938 požádal o vyškrtnutí ze židovských matrik.⁴⁹⁾

U většiny židovských majitelů palíren na Vizovicku se zcela pochopitelně začaly objevovat myšlenky na možnou emigraci do zahraničí. Sám Rudolf Jelínek nově vzniklý Protektorát Čechy a Morava opustil v dubnu 1939, a to ještě zcela legálně, kdy za obchodními záležitostmi vycestoval do Spojených států. Odtud se pak snažil vyjednat vystěhování i pro celou rodinu. Pro všechny případy byli oba synové v dubnu 1939 pokřtěni římskokatolickým farářem.⁵⁰⁾ Pár dní nato získali i vytoužené cestovní pasy. Jejich matka Irena se jim tak nejspíš snažila vyjednat odjezd do Anglie a s ním i roční pobyt na soukromé koleji. V důsledku vypuknutí války byl však britský konzulát právě v den, kdy měli oba bratři obdržet víza k vycestování, uzavřen.⁵¹⁾

Na podzim 1939 se Rudolf nečekaně vrátil zpět do protektorátu. Důvodem

Name: JELINEK RUDOLF I. L. No. _____ Baracke No. 11

Beruf: Bismarck letzte Wohnung: Radoveská 24

Geboren am 21. 5. 1892 in Hvoziv Bezirk: Zlín

Zuständig nach: Hvoziv Bezirk: Zlín

Religion: ev. kath., Jude

Ankunft im Lager am 7. 8. 1942, erkrankt entlassen am 18. Jan. 1943 194

Bemerkungen:

Bevollmächtigter: JELINEK GEORG
Radoveská 24

Evidenční vězeňská karta Rudolfa Jelínka s označením „J“ (Jude) v pravém horním rohu (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Internační tábor Svatobořice, k. 3, fol. 576, Kartotéka internovaných Ch-M)

Name: JELÍNKOVÁ IRENA I. L. No. _____ Baracke No. 16

Beruf: im Haushalt letzte Wohnung: Radoveská 24

Geboren am 1. 1. 1894 in Halt. Hloubek Bezirk: Aug. Borek

Zuständig nach: Hvoziv Bezirk: Zlín

Religion: ev. kath., Jüdin

Ankunft im Lager am 7. 8. 1942, erkrankt entlassen am 18. Jan. 1943 194

Bemerkungen:

Bevollmächtigter: JELINEK JERŠ
Hvoziv Radoveská

Evidenční vězeňská karta Ireny Jelínkové s označením „J“ (Jüdin) v pravém horním rohu (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Internační tábor Svatobořice, k. 3, fol. 521a, Kartotéka internovaných Ch-M)

Dotazník III

o životní událostech účastníků domácího odboje, kteří nebyli ani odsouzeni ani zatčeni či zajati
ani internováni

Vypíšte rodné ústřední adrese.

Kolik-li osoba v některé rubrice, vyplňte údaj
stáří a příjmu k dotazníku.

I. Osobní údaje:

1. Jméno a příjmení (přechýleno písmeny): Zdeňk J e l í n e k ,
2. Datum a místo narození: 18. XI. 1881 v B r n ě
3. Poslední stáří bytostné jobs, pol. okres, země: obves Elia
4. Domovská příslušnost (jobs, pol. okres, země): před odchodem do Itálie Vlnovice, Elia
5. Národnost: Čech
6. Náboženská vyznání: Římsko-katolická
7. Povolání (poslední zaměstnání): v závodě svého otce jako praktikant
8. Povolání rodičů: otec majitel průmyslového lihovaru
9. Rodinný stav (svobodný, ženatý, vdovek, svobodný, vdovský): svobodný
10. Počet dětí: všech dětí, z nich nezapařených (uvést jména a rok narození):
11. Vojenská služba do 15. 3. 1938, v jakém povolání a v jaké poslední hodnosti: nedošel takový ještě vojenského válu
12. Příslušnost k ř. legii: ne
13. Stažba ve vládním vojsku: ne
14. Příslušnost k politické straně
a) do 20. 9. 1938: Česká politická strana
b) po 20. 9. 1938: národní strana přeč. lidu
15. Příslušnost k ústřednímu organizování: národní rada 90, Elia
16. Příslušnost k místnímu organizování: Vlnice, Straz
pro spolupráci a Nizoz. Karanténou pro výhledu
jelidů, Česká Elia post. hodnosti, příj. Šaf
aktivistické organizace a která v jaké funkci?

Dotazník Zdeňka Jelínka (18. 11. 1921) (sbírka Dotazníky o domácím odboji, řada III, VÚA - VHA)

k tomuto rozhodnutí mohl být buď komplikovaný odjezd jeho rodiny, který se stále nedařil, případně obchodní záležitosti v otázce prodeje firmy.⁵²⁾

Stále vážnější situace s vedením a prodejem firmy si žádala spoluúčast i Rudolfova staršího syna Zdeňka, který tak opustil studium gymnázia a začal působit jako technický vedoucí. Po otci zděděné nadání pro vedení podniku již uplatnit nemohl, neboť v únoru 1940 byla do firmy dosazena německá vnučená správa.⁵³⁾ Stejně tak tomu bylo i v případě firmy Vladimíra Jelínka, když byl v lednu 1940

do jeho podniku dosazen Treuhänder.⁵⁴⁾ On sám pak byl nejspíš z důvodu napojení na domácí odboj 16. dubna 1940 zatčen gestapem a následně převezen do koncentračního tábora ve Flossenbürgu, kde 10. června 1942 zahynul.⁵⁵⁾

V případě rodiny Rudolfa Jelínka došlo vzápětí k jejich nucenému vystěhování a nalezení si náhradního bydlení. Z důvodu nesouhlasného postoje vůči okupantům přešel v březnu 1942 do ilegality jejich syn Zdeněk, který až do konce války vystupoval pod falešnými doklady. S těmi odjel do Prahy, kde pracoval v závodě vyrábějícím pro Wehrmacht. Informace zde získané následně předával odbojovému hnutí. Kromě toho se také zapojil do přímých sabotážních akcí.⁵⁶⁾ V důsledku Zdeněkova zmizení zatkl gestapo oba jeho rodiče. Jejich spoluúčast na synově útěku se však prokázat nepodařila, a tak byli po čase z vazby propuštěni, ovšem jen nakrátko. Od září 1942 byli totiž společně internováni v nově vzniklém táboře ve Svatobořicích.⁵⁷⁾ Zde byli nedobrovolně drženi do 18. ledna 1943, než byli společně se synem Jiřím 23. ledna deportováni transportem Cn do terezínského ghetta.⁵⁸⁾ O jejich zdejším pobytu se nedochovaly žádné bližší informace. Jisté však je, že zde zůstali na tehdejší poměry delší čas než ostatní spoluvězni z transportu Cn – jeden a tři čtvrtě roku – než byli zařazeni do podzimních likvidačních transportů. Většina vězňů z transportu Cn byla totiž během tří dnů po příjezdu zařazena do transportu do Osvětimi, a to včetně manželky a dvou dětí Vladimíra Jelínka.⁵⁹⁾

Obdobný osud nakonec potkal i Rudolfa, jeho ženu a mladšího syna. Do transportu Ek vypraveného 28. září 1944 byl nejprve zařazen Jiří, sám bez rodičů. Na osvětimské rampě prošel selekcí a byl vybrán na práci. Osvobození se dočkal v Osvětimi.⁶⁰⁾ Takové štěstí již ale nepotkalo jeho rodiče. Otec Rudolf odjel transportem El o den později.⁶¹⁾ Konce války se nedožil. Matka Irena opustila terezínské ghetto transportem En 4. října 1944⁶²⁾ a ani ona pobyt na Východě nepřežila.

Bezprostředně po válce se bratři Zdeněk a Jiří opětovně ve Vizovicích shledali. Nezáháleli a po dědickém řízení, které jim navrátilo firmu zpět, se ujali správy podniku *Rudolf Jelínek*. Díky čínorodému podnikatelskému duchu se podařilo navázat na dobu největšího rozkvětu a oživit tak obchodní styky s domácím a světovým trhem.⁶³⁾ Výraznějších úspěchů rodinné firmy se již Zdeněk nedočkal. Zemřel 14. května 1946 v důsledku tuberkulózního onemocnění, které u něj propuklo již před válkou.⁶⁴⁾ Po svém bratrovi tak převzal firmu v té době ještě právně nezletilý Jiří Jelínek. Dříve, než se však stihl vlastního podnikání ujmout, došlo ke komunistickému znárodnění firmy s letitou tradicí.⁶⁵⁾

Líza Horáčková – omylem v Malé pevnosti

V několika málo případech se událo, že Židé ze Svatobořic byli omylem převezeni nejprve do věznice v terezínské Malé pevnosti a až následně poté předáni do ghetta. Podmínky života židovských vězňů v Malé pevnosti však byly obecně tragické a mnozí z nich týrání tamních dozorců nepřežili. Takový omyl zažila i bývalá vězeňkyně Líza Horáčková, manželka věhlasného pardubického lékaře Václava Horáčka.

J

Name: HORÁČKOVÁ LÍZA I. L. No. 792 Baracke No. 14

Beruf: im Haushalt letzte Wohnung: Pardubitz, Sembránská 96

Geboren am 24.8.1913 in Pardubitz Bezirk: Pardubitz

Zuständig noch: Pardubitz Bezirk: Pardubitz

Religion: sem. kate. Jüdin

Ankunft im Lager am 22. IX. 1942 194 . . . verlassen am 21. Sept. 1945

Bemerkungen: Alte neuropat

Bevollmächtigter: SUCHÁNEK JAROSLAV
Pardubitz, Kralupská 46
1702

Evidenční vězeňská karta Lízy Horákové s označením „J“ (Jüdin) v pravém horním rohu (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Interniční tábor Svatobořice, k. 2, fol. 792, Kartotéka internovaných A–H)

Po svatbě v roce 1935 žili společně ve druhém poschodí paláce Sekuritas v Pardubicích, kde Václav Horáček vedl vlastní soukromou ordinaci a Líza se starala o domácnost. O tři roky později se jim narodil syn Petr. Doktor Horáček se se svou židovskou manželkou odmítl dát rozvést; sám pak dokonce poskytoval lékařské ošetření lidem pronásledovaným nacisty. Za tuto pomoc a vlastenecké smýšlení byl v roce 1942 propuštěn z pardubické nemocnice a poslán do předčasné výslužby. Nedlouho poté byli oba manželé zatčeni a internováni ve Svatobořicích.⁶⁶⁾ Důvodem jejich věznění byla emigrace Josefa Steinera, Lízina bratra, který uprchl na západ a v československé zahraniční armádě působil jako radista. Nedlouho po internaci upadl doktor Horáček do diabetického kómatu a ze Svatobořic byl převezen do nemocnice v Uherském Hradišti. Po zotavení pobýval v Praze na Hagiboru, později, v důsledku vážné nemoci, byl nakonec propuštěn.⁶⁷⁾

Mezitím byla Líza převezena ze Svatobořic do Terezína.⁶⁸⁾ Po válce na tuto dobu vzpomínala: „28. 9. 1944 nás omylem převezli do Malé pevnosti místo do ghetta v Terezíně. Byli jsme poslední Židé ze Svatobořic, 3 muži a 6 žen. [...] Trvalo 6 týdnů, než se omyl vysvětlil – odcházeli jsme 2. 12. 1944 do ghetta. [...] Po příjezdu [do Malé pevnosti – pozn. JH] nás dozorcí nebili, nechali nás být, odvedli nás na celu. Tam byly štěnice, blechy, celé tělo nás bolelo, než jsme si zvykli. V Malé pevnosti nemoci neléčili, jen nechali nemocného ležet. [...] Já jsem onemocněla dva dny před odchodem z pevnosti, to bylo mé štěstí, proto jsem se zachránila. Měla jsem těžký zápal plic a žloutenku. Nejohrovnější byl den odchodu – 2. 12. – celý den jsme stály a čekaly, až nás odvedou, byla jsem skoro v bezvědomí, měla jsem horečku 40 °C.“⁶⁹⁾

Líza Horáčková se v ghettu ze zápalu plic nakonec uzdravila, a následně zde dokonce vypomáhala jako zdravotní sestra u doktora Heima. 8. května 1945 si pro Lízu do Terezína přijel manžel a odvezl ji domů do Pardubic, kde společně navázali na předválečný život.⁷⁰⁾

Leskauerovi, příběh statečného pilota RAF a jeho rodičů

Smutný osud potkal i manžele Amálii a Jindřicha Leskauerovy ze Žďáru. Jejich syn během okupace odešel do Anglie, kde v řadách zahraniční armády vedl boj proti okupantům své vlasti.

Amálie Leskauerová (nar. 1. 7. 1891), která si zkráceně nechala říkat Mali, vyrůstala původně v Uhřicích u Jevíčka.⁷¹⁾ Přestože pocházela ze židovské rodiny, provdala se za nežidovského přednostu rosického nákladního nádraží Jindřicha Leskauera (nar. 23. 2. 1890), s nímž měla po čase dvě děti, syna Jindřicha a mladší dceru Margit. Všichni čtyři pak společně bydleli v Plotní ulici č. 27 nedaleko brněnského hlavního nádraží.⁷²⁾

Nadaný syn Jindřich, který se od mládí vzhlížel ve vojenském způsobu života, nastoupil v roce 1937 na Vojenskou akademii v Hranicích na Moravě. Zde kromě osvědčení o absolvování studia získal i hodnost poručíka letectva s odborností pozorovatele. Události spojené s mnichovskou krizí však způsobily snížení stavu důstojníků československé armády, a tak byl Jindřich nucen přejít do zálohy. Uchýlil se k rodičům, kteří mezitím rušné brněnské velkoměsto vyměnili za klidnější Město Žďár na Moravě (nyní Žďár nad Sázavou). Zde se přece jenom

Handwritten prison identification card for Amalie Leskauerová. The card contains the following information:

Name:	Leskauerová Amalie	I. L. No.	Barracke No.	14
Beruf:	im Haushalt	letzte Wohnung:	Žďár na Moravě, náměstí	
Geboren am:	4. 7. 1891	in:	Uhřovice u Jevíčka	Bezirk: Jevíčov
Zuständig nach:	Brünn	Bezirk:	Brünn	
Religion:	kathol.			
Ankunft im Lager am:	14/9.	1943	abgegeben am:	26. September 1945
Bemerkungen:				
Bevollmächtigter:	Leskauerová Margit Kellnerý, Brno 620			

Evidenční vězeňská karta Amálie Leskauerové (Moravský zemský archiv v Brně, f. B 292 Internovní tábor Svatobořice, k. 3, fol. 620, Kartotéka internovaných Ch-M)

Všeobecná občanská legitimace Amálie Leskauerové (PT, A 10786)

v již tak vyhocené době cítili bezpečněji. Než aby se otec Jindřich s Amálií kvůli jejímu židovskému původu nechal dát rozvést, raději vyměnil místo přednosta železniční stanice v Rosicích za místo správce výtopy na žďárském nádraží.⁷³⁾

Syn Jindřich, uvažujíc o své další budoucnosti, se nakonec rozhodl pro studium historie na Karlově univerzitě v Praze. Události spojené s uzavřením vysokých škol 17. listopadu 1939 však znamenaly ukončení snů o studiu, a tak nastoupil do památkového úřadu. Vnitřně se však nemohl smířit s osudem Československa, jehož zbytek byl nyní okupován nacistickým Německem. Rozhodl se tedy společně se dvěma kamarády protektorát opustit a odjet do Francie, kde se v té době formovaly československé vojenské jednotky. Navzdory strastiplnému přechodu hranic se jim podařilo dostat se do vytoužené, v té době ještě neokupované Francie. Krátce nato se pak Jindřich přesunul k letcům se základnou v Bordeaux. Aniž by se jakkoliv stihl zapojit do bojů, byla Francie obsazena. Nezbývalo nic jiného, než se uchýlit na britské ostrovy, které jako jediné stále ještě čelily ohromnému tlaku nacistického Německa.

Ve Velké Británii byl Jindřich Leskauer zařazen coby pozorovatel k 311. československé bombardovací peruti RAF. Do bojů zasáhl poprvé v noci z 16. na 17. prosince 1940, kdy se cílem bombardování stalo průmyslové město Mann-

V1	Leskauer Marie	Arbeiterin	18. 3. 1913	L. Kohnhofweg, 15	41301
V2	Leskauer Paula	Arbeiterin	10. 4. 1910	Fleiss, Stitzberg, 28 dat. Haft	54285
V3	Leskauer Jana	Textilfabr.	3. 7. 1884	L. Kohnhofweg, 14	10860
V4	Leskauer Jana	Arbeiterin	22. 11. 1887	Brünn, Taig, 65	94332
V5	Leskauer Jana	Arbeiterin	1. 2. 1902	Froonitz, Wessing- hausweg, 37 dat. Haft	105918
V6	Leskauer Jana	Arbeiterin	26. 3. 1892	III. F., Gurgelw., 10 dat. Haft	43470
V7	Leskauer Jana	Arbeiterin	24. 10. 1913	Fardowitz, Grünbergw., Nr. 36, dat. Haft	67243
V8	Leskauer Jana	Arbeiterin	24. 9. 1893	Wilmars 101 dat. Haft	60842
V9	Leskauer Jana	Arbeiterin	3. 2. 1897	Wilmars, Charochiner- Gasse 47, dat. Haft	60800
V10	Leskauer Jana	Arbeiterin	18. 8. 1902	Jivochin, Wallenstaig- pl. 3, dat. Haft	62572
V11	Leskauer Amalie	Arbeiterin	1. 7. 1891	Stadt Gass 796 dat. Haft	100572
V12	Leskauer Jana	Arbeiterin	26. 8. 1891	Wilmars, Charochiner- Gasse 47, dat. Haft	60800
V13	Leskauer Jana	Arbeiterin	31. 5. 1908	II., Felsenstrand 18 dat. Haft	39250
V14	Leskauer Jana	Arbeiterin	8. 7. 1890	II., Elmweg, 40 dat. Haft	21976
V15	Leskauer Jana	Arbeiterin	28. 12. 1894	Dodagew, dat. Haft	150821

Seznam osob transportovaných do ghetta Terezín – transport Ez-St. Amálie Leskauerová obdržela transportní číslo 291 (PT, A 7451)

heim. Jindřich Leskauer se zúčastnil ještě několika akcí, avšak nálet na olejové nádrže v přístavu Wilhelmshaven 16. ledna 1941 se jemu a osádce letounu stal osudným. Z akce se již nikdo z nich nevrátil.⁷⁴⁾

Zatímco syn Jindřich dobojoval svůj život v řadách pilotů RAF, pobývali jeho rodiče stále ještě ve Městě Žďáru. Nevíme, jak a zda vůbec se o smrti svého syna dověděli, oba však byli 17. září 1942 v rámci akce E zatčeni a převezeni do policejní věznice gestapa v Jihlavě. Naštěstí tento osud nepotkal jejich dceru Margit, které

GHETTO THERESIENSTADT Der Ältestenrat.		Nr. <i>1</i>	
TOTEN-BEGLEITSCHIN.			
Name (bei Frauen auch Mädchennamen) LESKAUER		Vorname Mall	Is. Nr. EZ 701
Geb. Tag - Monat - Jahr 1.7.1901	Geb. Ort Dürensdorf	wohnhaft Gebäude-Haus	Zimmer Nr.
Starbetsid. 10.2.1945	Starbestunde 4 1/2	Starbort E VI/ 58	
1. Der eingetretene Tod des Verstorbenen und als solchen identifizierten wurde durch die erfolgte Leichenbeschau festgestellt. Der Fuhrzettel wurde befestigt.		Der Leichenbeschauer <i>J. Fischer</i>	
2. Der Abtransport der Leiche erfolgte am _____ um _____ Uhr in die Zentrale Leichenkammer		Die Leichenbrüger	
3. Am _____ um _____ Uhr wurde die Leiche in die Zentrale Leichenkammer eingeliefert.		Die Zentrale Leichenkammer	
4. Die Waschung der Leiche wurde am _____ um _____ Uhr vorgenommen.		Die Leichenwaschung	
5. Die Einsegnung erfolgte am _____ um _____ Uhr		Die Leichensegnung	
6. Die Einlieferung der Leiche in das Krematorium — auf den Friedhof — erfolgte am 12. 2. 45 um 11 Uhr.		Das Krematorium Der Friedhofverwalter <i>M. Goldmann</i>	
7. Die Sektion erfolgte am _____ um _____ Uhr durch _____		Die Prosektor	
8. Die Einäscherung erfolgte am 13. 2. 45 um _____ Uhr durch <i>Prof. J. Jakobsky</i> im Ofen Nr. 1 . Der Begleitschein stimmt mit dem Fuhrzettel überein.		Das Krematorium <i>M. Goldmann</i>	
9. Die Ausstellung der Urne erfolgte am _____ um _____ Uhr, in der Reihe Nr. _____ in _____		Der Urnenhauverwalter	
10. Die Beerdigung am Friedhofe erfolgte am _____ um _____ Uhr Reihe Nr. _____ Grab Nr. _____		Die Friedhofverwaltung	
Der Toten-Begleitschein wird vom Totenbeschauer ausgefüllt und bei der Verwaltung des Krematoriums oder des Friedhofes aufbewahrt. Die in der rechten Kolonne angeführten Stellen bestätigen durch ihre Unterschrift die richtige Ausfüllung der entsprechenden Spalte.			

Doprovodný list zemřelé Amálie Leskauerové (<http://www.holocaust.cz/database-dokumentu/dokument/98404-leskauerova-amalie-doprovodny-list-zemrele-ho-ghetto-terezin/>). Odkaz stažen 12. 4. 2016 v 9:56)

v té době nebylo ještě ani patnáct let. Matka Amálie byla následně převezena do vězení brněnského gestapa⁷⁵⁾ a odtud do internačního tábora Svatobořice, kde byla umístěna na blok číslo 14.⁷⁶⁾ Již tehdy těžce nemocný otec Jindřich byl z Jihlavy deportován do koncentračního tábora Auschwitz, kde 20. února 1943 zahynul.⁷⁷⁾

Amálie byla 26. září 1944 po téměř roční internaci ve Svatobořicích převezena do policejní věznice v Terezíně,⁷⁸⁾ kde se zřejmě stejně tak jako Líza Horáčková, ocitla omylem. V Malé pevnosti po nějaký čas společně s dalšími vězeňkyněmi

Náhrobek Amálie Leskauerové na Národním hřbitově v Terezíně (Foto: Jana Havlínová)

Pomník obětem 1. a 2. světové války umístěný v parku u ulice Sadová ve Žďáru nad Sázavou se jmeny LESKAUEROVÁ AMÁLIE, LESKAUER JINDŘICH ST., LAESKAUER JINDŘICH ML. (Ing. František Jedlička, vets.cz)

obývala celu č. 30,⁷⁹⁾ než byla následně v listopadu 1944 odeslána přes Prahu do terezínského ghetta.⁸⁰⁾ V důsledku fyzické a psychické újmy z prodělaných událostí posledních let nakonec ve věku nedožitých padesáti čtyř let podlehla onemocnění a v terezínské nemocnici zemřela 10. února 1945.⁸¹⁾ Kremace dle zápisu proběhla o tři dny později.⁸²⁾ Její ostatky byly po válce společně s ostatními umučenými pietně uloženy na Národním hřbitově v Terezíně. Dnes se nacházejí v oddělení č. 8 pod pořadovým číslem 56.⁸³⁾

Válečné útrapy přežila z rodiny jen dcera Margit, která po válce za rodiče a bratra převzala tři Československé válečné kříže 1939 in memoriam. Poručík Jindřich Leskauer byl v roce 1991 povýšen do hodnosti podplukovníka.⁸⁴⁾

Na tragický osud rodiny Leskauerových dnes upomíná alespoň pomník obětem první a druhé světové války umístěný v parku u ulice Sadová ve Žďáru nad Sázavou.⁸⁵⁾

Na závěr bych chtěla poděkovat JUDr. Janu Kuxovi za impuls věnovat se této problematice a postihnout tak osudy některých vězňů internačního tábora Svatobořice, kteří byli následně vězněni v Terezíně.

Mé poděkování náleží rovněž i Bc. Petru Sychrovi z Moravského zemského archivu v Brně, který mi byl nápomocen během badání ve fondu Internačního tábora Svatobořice, a také kolegům z Vojenského ústředního archivu za poskytnutí dostupných materiálů využitých k sepsání této studie.

Poznámky

- ¹⁾ Více k historii policejní věznice Terezín viz Malá pevnost Terezín, kolektiv autorů, Praha 1988. Nebo Vojtěch BLODIG – Miroslava LANGHAMEROVÁ – Jan VAJSKEBR, Malá pevnost Terezín 1940–1945. Průvodce stálou expozicí v Muzeu Malé pevnosti v Terezíně, Praha 2009.
- ²⁾ Více k historii terezínského ghetta viz Vojtěch BLODIG, Terezín v „konečném řešení židovské otázky“ 1941–1945, Praha 2003. Nebo Vojtěch BLODIG – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Miroslava LANGHAMEROVÁ, Místa utrpení a hrdinství. Nacistická represivní zařízení v Terezíně a Lito-měřicích, Praha 2003.
- ³⁾ Více o věznění příbuzných Ladislava Karla Feierabenda se lze dočíst ve studii: Radka KUBELKOVÁ, Dramatické osudy ministra Feierabenda a jeho rodiny, vězněné v Terezíně, Ravensbrücku a Dachau, in: Terezínské listy 2014, č. 42, s. 7–25.
- ⁴⁾ Miroslava LANGHAMEROVÁ, Heydrichiáda a zřízení ženského oddělení v policejní věznici Terezín. Osudy prvních vězeňkyň, in: Terezínské listy 2012, č. 40, s. 94–96.
- ⁵⁾ Jan KUX, Internační tábor Svatobořice, Kyjov 1995, s. 10–34.
- ⁶⁾ Tamtéž, s. 36.
- ⁷⁾ Tamtéž, s. 56.
- ⁸⁾ Růžena BUBENIČKOVÁ – Ludmila KUBÁTOVÁ – Irena MALÁ, Tábory utrpení a smrti, Praha 1969, s. 171.
- ⁹⁾ Tamtéž.
- ¹⁰⁾ Otec Ludvík Čurda (nar. 13. 8. 1877) a matka Marie Čurdová (nar. 13. 4. 1879). Památník Terezín (dále jen PT), Sbírka Koncentrační tábory, A 2441, Seznamy vězňů internačního tábora Svatobořice.
- ¹¹⁾ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), f. Internační tábor Svatobořice, k. 2, inv. č. 11, Kartotéka internovaných A–H, evidenční karta Zdeňky Čurdové. Srovnaj též PT, Sbírka Koncentrační tábory, A 2441, Seznamy vězňů internačního tábora Svatobořice.
- ¹²⁾ PT, Sbírka vzpomínek, č. 2104 (Zdeňka Čurdová).
- ¹³⁾ Tamtéž. Srovnaj též Vojenský historický archiv (dále VHA), Žádost o udělení osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb., Zdeňka Čurdová – č. j. 315041/95.
- ¹⁴⁾ PT, Sbírka vzpomínek, č. 1611 (Karel Čurda).
- ¹⁵⁾ Tamtéž.
- ¹⁶⁾ PT, Kartotéka, A 12731, evidenční karta Karla Čurdy. Vězni umístění v takovýchto zvláštních celách nebyli vystaveni tak tvrdým podmínkám jako ostatní spoluvězni a dokonce se těšili určitým výsadám. Malá pevnost Terezín, s. 39–40.

- ¹⁷⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 1611 (Karel Čurda).
- ¹⁸⁾ PT, Kartotéka, A 12732, evidenční karta Karla Čurdy.
- ¹⁹⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 1611 (Karel Čurda).
- ²⁰⁾ Tamtéž. Srovnaj též VHA, Žádost o udělení osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb., Karel Čurda – č. j. 176952/76.
- ²¹⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 5, inv. č. 11, Kartotéka internovaných N-Ž, evidenční karta Jana Zbytka.
- ²²⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 10, inv. č. 32, Mzdy internovaných.
- ²³⁾ PT, Kartotéka, A 12731, evidenční karta Jana Zbytka.
- ²⁴⁾ Informace poskytnuté pracovníky Památníku Dachau, korespondence z 2. 6. 2015.
- ²⁵⁾ Archiv bezpečnostních složek, objektový svazek OB-266 HK (Bývalí důstojníci ČSA), objektový svazek OB-1257 MV (Zpravodajský film), objektový svazek OB-1717 MV (Obrana).
- ²⁶⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 3, inv. č. 11, Kartotéka internovaných Ch–M, evidenční karta Jarmily Krajcové a Václava Krajce.
- ²⁷⁾ Marek POLONCARZ, *Osudy vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau (Osvětim-Březinka)*, Praha 2010, s. 120, 209.
- ²⁸⁾ Evidenční vězeňská karta Václava Krajce nevyovídá nic o jeho deportaci z Buchenwaldu do dalších koncentračních táborů či o jeho úmrtí. Národní archiv (dále NA), f. Okupační vězeňské spisy, Buchenwald – kartotéka vězňů čs. státní příslušnosti, Wenzel Krajc.
- ²⁹⁾ Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Heydrichiáda a zřízení ženského oddělení v policejní věznici Terezín. Osudy prvních vězeňkyň*, s. 95. Srovnaj též Marek POLONCARZ, c. d., s. 125.
- ³⁰⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 3, inv. č. 11, Kartotéka internovaných Ch–M, evidenční karta Anny Němcové.
- ³¹⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 3, inv. č. 11, Kartotéka internovaných Ch–M, evidenční karta Josefa Němce.
- ³²⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 3, inv. č. 11, Kartotéka internovaných Ch–M, evidenční karta Marie Knejpové.
- ³³⁾ Viz jmenné vyhledávače bývalých vězňů Věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín 1940–1945. http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/detail.php?table=Mala_pevnost_Terezin&col=id&value=18733
http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/detail.php?table=Mala_pevnost_Terezin&col=id&value=18734
http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/detail.php?table=Mala_pevnost_Terezin&col=id&value=22424
Odkazy staženy 7. 4. 2016 ve 12:17.
- ³⁴⁾ Marek POLONCARZ, c. d., s. 125, 236.
- ³⁵⁾ NA, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 35, inv. č. 689, sign. 109-4/438. Přípis z 8. 12. 1942 státnímu tajemníku K. H. Frankovi.
- ³⁶⁾ NA, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 35, inv. č. 689, sign. 109-4/438. Záznam z 21. 12. 1942, oznámení o opatřeních proti rodinným příslušníkům osob, které štvou z Londýna.
- ³⁷⁾ Votické noviny, roč. XXIII, č. 04, s. 13, uložené na http://www.mesto-votice.cz/VismoOnline_ActionScripts/File.ashx?id_org=18504&id_dokumenty=41148. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:07.
- ³⁸⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 3, inv. č. 11, Kartotéka internovaných Ch–M, evidenční karta Libuše Ingrové.
- ³⁹⁾ Marek POLONCARZ, c. d., s. 116.
- ⁴⁰⁾ Votické noviny, roč. XXIII, č. 04, s. 13, uložené na http://www.mesto-votice.cz/VismoOnline_ActionScripts/File.ashx?id_org=18504&id_dokumenty=41148. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:07.
- ⁴¹⁾ Celkově se jedná o 39 předmětů upomínkového charakteru.
- ⁴²⁾ Zikmund Jelínek se narodil 5. 7. 1859 v Luhačovicích jako syn židovského obchodníka lihovinami Jakuba Jelínka. Zemřel v Olomouci 12. 3. 1936 ve věku 76 let. Viz Marcel SLADKOWSKI, *Království slivovice. Osudy palírníků a palíren ve Vizovicích, Vizovice 2014*, s. 31.
- ⁴³⁾ Vladimír Jelínek se narodil 5. 7. 1897. Kromě toho také měli další sourozence – sestry Karlu (nar. 31. 3. 1887), Marii (nar. 2. 6. 1888) a Helenu (nar. 31. 1. 1891) a bratra Zdeňka (nar. leden 1896). Tamtéž, s. 33.
- ⁴⁴⁾ Tamtéž, s. 57.
- ⁴⁵⁾ V roce 1934 získala firma Rudolf Jelínek pro své zastoupení importéřskou firmu přímo v New

Yorku. Veškeré úvahy nad zvýšením exportu do USA se rozplynuly v roce 1938, když importérská firma varovala, že z důvodů popírání/opouštění demokratických zásad nebude mít o výrobky z Československa zájem. Tamtéž, s. 79–80.

⁴⁶⁾ Tamtéž, s. 89.

⁴⁷⁾ Tamtéž, s. 71–72.

⁴⁸⁾ Například Vladimír Jelínek působil jako předseda židovské strany v městském zastupitelstvu v letech 1927–1938. Oba bratři byli dále členy několika radničních komisí a profesních společenství. Ve třicátých letech Rudolf zasedal společně s dalšími členy palírenských firem ve výboru židovského kulturního, náboženského a vzdělávacího spolku Sion. Tamtéž, s. 90–93.

⁴⁹⁾ Tamtéž, s. 97.

⁵⁰⁾ Tamtéž, s. 101.

⁵¹⁾ Tamtéž.

⁵²⁾ Tamtéž.

⁵³⁾ Tamtéž, s. 102.

⁵⁴⁾ Treuhänder (doslovně správce věrné ruky) byl dosazován německou správou do arizovaných židovských podniků za účelem dovést je k pozdější likvidaci či odprodeji.

⁵⁵⁾ Tamtéž, s. 107.

⁵⁶⁾ VHA, sbírka Dotazníky o domácím odboji, řada III, dotazník Zdeněk Jelínek (nar. 18. 11. 1921). Srovnej též Marcel SLADKOWSKI, c. d., s. 118.

⁵⁷⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 3, inv. č. 11, Kartotéka internovaných Ch–M, evidenční karta Rudolfa Jelínka a Ireny Jelínkové. Srovnej PT, Sběrka Koncentrační tábory, A 2441, Seznamy vězňů internačního tábora Svatobořice nebo Marcel SLADKOWSKI, c. d., s. 118. Seznamy o internaci jejich mladšího syna Jiřího nic nevypovídají. Je pravděpodobné, že v době nezletilosti (15 let) pobýval u příbuzných.

⁵⁸⁾ PT, Sběrka Ghetto, A 7416, Transportní seznam Cn z Uherského Brodu do Terezína. Rudolf Jelínek obdržel transportní číslo Cn 122, manželka Irena Cn 123 a syn Jiří Cn 124. Srovnej též jmenné vyhledávače bývalých vězňů, oběti ghetta Terezín:

<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1487617>

<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1486954>

<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=2026545>

Odkazy staženy 7. 4. 2016 ve 12:08.

Viz též PT, Sběrka Koncentrační tábory, A 2441, Seznamy vězňů internačního tábora Svatobořice.

⁵⁹⁾ Ida Jellinková (nar. 8. 3. 1900) obdržela transportní číslo Cs 384, dcera Anna Jellinková (nar. 1. 8. 1930) transportní číslo Cs 382, syn Tomáš Jellinek (nar. 30. 1. 1934) transportní číslo Cs 383. Viz jmenné vyhledávače bývalých vězňů, oběti ghetta Terezín:

<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1488891>

<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1488891>

<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1489723>

Odkazy staženy 7. 4. 2016 ve 12:08.

⁶⁰⁾ PT, Sběrka Ghetto, A 7456, Transportní seznam Ek z Terezína do Osvětimi. Jiří Jelínek obdržel transportní číslo Ek 2099.

Viz též jmenné vyhledávače bývalých vězňů, oběti ghetta Terezín: <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=2026545>

Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:07.

⁶¹⁾ PT, Sběrka Ghetto, A 7457, Transportní seznam El z Terezína do Osvětimi. Rudolf Jelínek obdržel transportní číslo El 1301. Viz též jmenné vyhledávače bývalých vězňů, oběti ghetta Terezín: <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1487617>

Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:09.

⁶²⁾ Irena Jelínková obdržela transportní číslo En 1474. Viz jmenné vyhledávače bývalých vězňů, oběti ghetta Terezín: <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1486954>. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:09.

- ⁶³⁾ Marcel SLADKOWSKI, c. d., s. 127.
- ⁶⁴⁾ Tamtéž, s. 130.
- ⁶⁵⁾ Tamtéž, s. 132.
- ⁶⁶⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 3, inv. č. 11, Kartotéka internovaných Ch–M, evidenční karta Lízy Horáčkové.
- ⁶⁷⁾ <http://www.kppardubicka.cz/cs/menu/zprava/694-pardubicky-lekar-mudr-vaclav-horacek-a-jeho-zena-liza/>. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:27.
- ⁶⁸⁾ PT, Sběrka Ghetto, A 7451, Jednotlivé transporty do Terezína. Liselotte Horáčková obdržela transportní číslo Ez-St 76 289. Viz též jmenné vyhledávače bývalých vězňů policejní věznice v Malé pevnosti Terezín 1940–1945. http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/detail.php?table=Mala_pevnost_Terezin&col=id&value=1969 Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:29.
- ⁶⁹⁾ PT, Sběrka vzpomínek, č. 1334 (Líza Horáčková).
Viz též jmenné vyhledávače bývalých vězňů, oběti ghetta Terezín: <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=1135850>. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:36.
- ⁷⁰⁾ <http://www.kppardubicka.cz/cs/menu/zprava/694-pardubicky-lekar-mudr-vaclav-horacek-a-jeho-zena-liza/>. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 12:27.
- ⁷¹⁾ PT, Sběrka pozůstalostí, A 10786, Všeobecná občanská legitimace Amálie Leskauerové.
- ⁷²⁾ Karel ČERNÝ – Petr KRČÁL, Žďárci v letectvu krále Anglie, Žďár nad Sázavou 2007, s. 39–40.
- ⁷³⁾ Tamtéž, s. 40–41.
- ⁷⁴⁾ Tamtéž, s. 41–57.
- ⁷⁵⁾ Tamtéž, s. 12–13.
- ⁷⁶⁾ MZA, f. Internační tábor Svatobořice, k. 3, inv. č. 11, Kartotéka internovaných Ch–M, evidenční karta Amálie Leskauerové.
- ⁷⁷⁾ Karel ČERNÝ – Petr KRČÁL, c. d., s. 14.
- ⁷⁸⁾ Viz jmenné vyhledávače bývalých vězňů policejní věznice v Malé pevnosti Terezín 1940–1945. http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/detail.php?table=Mala_pevnost_Terezin&col=id&value=2756. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 13:01.
- ⁷⁹⁾ PT, Sběrka Malá pevnost, A 940, Kniha vrácených zásilek od 20. 1. 1945 do 5. 5. 1945.
- ⁸⁰⁾ PT, Sběrka Ghetto, A 7451, Seznam osob transportovaných do ghetta Terezín – transport Ez-St. Amálie Leskauerová obdržela transportní číslo 291.
Viz též jmenné vyhledávače bývalých vězňů, oběti ghetta Terezín: <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=4369>. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 13:06.
- ⁸¹⁾ Jmenné vyhledávače bývalých vězňů, oběti ghetta Terezín: <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/detail.php?table=ghetto&col=id&value=4369>. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 13:06.
- ⁸²⁾ Doprovodný list zemřelé Amálie Leskauerové.
<http://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/98404-leskauerova-amalie-doprovodny-list-zemrele-ho-ghetto-terezin/>. Odkaz stažen 7. 4. 2016 ve 13:08.
- ⁸³⁾ Viz jmenné vyhledávače Národní hřbitov v Terezíně.
<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/hrbitov/detail.php?table=hrbitov&col=id&value=565>. Odkaz stažen 7. 4. 2016, ve 13:10.
- ⁸⁴⁾ Karel ČERNÝ – Petr KRČÁL, c. d., s. 57.
- ⁸⁵⁾ <http://www.vets.cz/vpm/10828-hrob-vojaku-rude-armady/>. Odkaz stažen 7. 4. 2016, ve 13:16.

LOOKING BACK AT THE FATES OF SEVERAL PRISONERS OF THE SVATOBOŘICE DETENTION CAMP, LATER IMPRISONED IN TEREZÍN

Summary

Jana Havlínová, Terezín Memorial

This study seeks to introduce readers to the destiny of several inmates who, as relatives of emigrants or opponents of the Nazi regime, found themselves in the Svatobořice detention camp and were later transferred to the Terezín Police Prison or to the Terezín Ghetto.

A file listing all the persons, who had left the territory of the Protectorate of Bohemia and Moravia and who were suspected by the Nazis of joining the resistance movement abroad, was compiled shortly after the country's Nazi occupation. The key goal of the Nazi authorities was to imprison and isolate the relatives of such people in case the emigrants tried to contact them or seek hiding with them. The whole project culminated with the so-called "E-Emigranten" operation, during which all the relatives were taken to the Svatobořice detention camp. The prevailing conditions in this prison matched those in other Nazi repressive facilities – brutal treatment of inmates, poor accommodation, inadequate food portions and labor duty made the Svatobořice camp a truly inhumane facility similar to a prison.

For some inmates, the Svatobořice camp was not their last destination. After a while, some of them were transferred either to the Police Prison in Terezín's Small Fortress or to the nearby Ghetto. However, administrative mistakes did occur and the inmates who should have been originally deported to the Ghetto for their Jewish origin were first taken to the Small Fortress.

Those, who had to endure Nazi revenge for the brave conduct of their relatives, included, for instance, the families of the members of the Czechoslovak government-in-exile in London, namely Edvard Beneš and František Němec.

A similar fate was meted out to the Jelínek family, who owned a prosperous distillery at Vizovice. The husband and wife Jelínek were also detained since their son had escaped and gone underground.

While in case of the inmates of the Svatobořice detention camp, classified as Jews under the Nuremberg Racial Laws, the reason for their transfer to the Terezín Ghetto seemed quite logical – namely Nazi efforts to concentrate the entire Jewish population in the Protectorate in a single place, the real grounds for the deportation of other inmates to the Police Prison in the Small Fortress have not yet been traced and identified. But all the signs are that this particular measure was either motivated by Nazi endeavors to make interrogations of such inmates in Prague much easier, or by the fact that, by that time, the Nazis already envisaged deportations of such inmates to other prisons and concentration camps.

The fact is that if the inmates of the Svatobořice detention camp happened to stay in the facility throughout the war they stood a good chance of survival. On the contrary, those inmates who were later deported either to the Small Fortress or to the Terezín Ghetto suffered much worse living conditions, and, what was worst, were exposed to the danger of being sent by Eastern transports to the Nazi extermination camps.

RÜCKBLICKE AUF DIE SCHICKSALE VON HÄFTLINGEN DES INTERNIERUNGSLAGERS SVATOBOŘICE, DIE SPÄTER IN THERESIENSTADT GEFANGEN GEHALTEN WURDEN

Resümee

Jana Havlínová, Gedenkstätte Theresienstadt

Diese Studie, die der Leser in die Hand bekommt, hat zum Ziel, die Öffentlichkeit mit einigen wenigen Schicksalen von Häftlingen bekannt zu machen, die wegen ihrer verwandtschaftlichen Beziehungen zu Emigranten oder Gegnern des Naziregimes in das Internierungslager Svatobořice gelangten und später entweder in das Polizeigefängnis in Theresienstadt oder in das dortige Ghetto überführt wurden.

Praktisch schon kurz nach der Okkupation entstand eine Kartei von Personen, die das Protektorat verlassen hatten, und bei denen gleichzeitig die Gefahr bestand, dass sie sich der internationalen Widerstandsbewegung anschließen. Die Absicht des Naziapparates bestand darin, ihre Verwandten, die im Protektorat zurück geblieben waren, zu inhaftieren und für den Fall zu isolieren, dass sie mit den Emigranten Kontakt aufnehmen oder ihnen Unterschlupf gewähren wollten. Die gesamten Bemühungen mündeten in der sogenannten Aktion E – Emigranten, als diese Verwandten in das Internierungslager Svatobořice überführt wurden. Die Bedingungen der dortigen Gefangenschaft entsprachen denen in den anderen repressiven Einrichtungen der Nazis – unmenschliche Behandlung, schlechte Unterbringung, unzureichende Verpflegung und Arbeitspflicht machten aus Svatobořice eine inhumane, gefängnisähnliche Einrichtung.

Für manche war Svatobořice jedoch nicht die letzte Station. Einige wurden nach gewisser Zeit entweder in das Polizeigefängnis in der Kleinen Festung Theresienstadt, oder in das nahegelegene Ghetto überführt. Natürlich kam es auch zu Irrtümern, wenn die entsprechenden Personen, die wegen ihrer jüdischen Herkunft ins Ghetto deportiert werden sollten, zuerst in die Kleine Festung gelangten.

Unter denen, die die Vergeltung für die Tapferkeit ihrer Verwandten erdulden mussten, waren zum Beispiel die Familienangehörigen der Mitglieder der Exilregierung in London, die von Edvard Beneš oder von František Němec. Ein nicht weniger interessantes Schicksal begegnete dem Ehepaar Jelínek, das in der Zeit vor dem Kriege in Vizovice ein erfolgreiches Unternehmen zur Herstellung von Destillaten besaß. Auch Jelíneks wurden wegen der Flucht ihres Sohnes, der sich in der Illegalität verbarg, festgenommen.

Während im Falle jener Insassen des Internierungslagers Svatobořice, die nach den Nürnberger Rassengesetzen als Juden galten, der Grund für die Überführung in das Ghetto Theresienstadt völlig logisch war – hier bestand die Absicht die gesamte jüdische Bevölkerung des Protektorats an einem Ort zu konzentrieren – gelang es bisher nicht, die wahren Gründe für die Überführung der übrigen Häftlinge in das Polizeigefängnis in der Kleinen Festung aufzuklären. Alles weist aber darauf hin, dass sich hinter diesen Maßnahmen entweder die Absicht, eine mühelosere Zugänglichkeit bei den Verhören in Prag zu erreichen, oder die zu dieser Zeit schon vorausgesetzte Überführung in weitere Nazigefängnisse und Konzentrationslager verbargen.

Fest steht, dass die Betroffenen, die das Internierungslager Svatobořice während der ganzen Dauer des Krieges nicht verließen, eine reale Aussicht auf Überleben hatten. Jedoch jene, die anschließend entweder in die Kleine Festung oder ins Ghetto deportiert wurden, waren weit schlimmeren Lebensbedingungen ausgesetzt, was dann besonders für die Transporte nach Osten in die Vernichtungslager galt.

POLIČSKÝ MALÍŘ A ODBOJÁŘ OTAKAR KUKLA

Tomáš Raichl, Památník Terezín

Zajímavým přírůstkem získaným v roce 2015 do sbírkového fondu Památníku Terezín je malá malba detailně zachycující interiér knihařské dílny v litoměřické věznici. Jedná se o jediné výtvarné dílo vzniklé v tomto zařízení, které Památník Terezín vlastní. Obraz namaloval v březnu 1945 vězeň Otakar Kukla, jehož životním osudům se věnuji v tomto článku.¹⁾

Před válkou

Otakar Kukla se narodil 21. března 1901 v Poličce rodičům Josefu Kuklovi, malíři pokojů, a Julii Martinů. Absolvoval Mistrovskou školu malířskou v Chrudimi a Uměleckoprůmyslovou školu v Praze. V letech 1922–1924 vykonával vojenskou prezenční službu u leteckého pluku č. 1 v Praze, kde dosáhl hodnosti desátníka. Poté vedl v Poličce vlastní firmu „Otakar Kukla, umělecko-průmyslový malíř“ a zaměstnával několik dělníků provádějících v bytech malířské práce. Velkou zakázkou pro Kuklovu firmu byla výmalba celého interiéru kostela sv. Jakuba v Poličce, realizovaná v roce 1931. O osm let později prováděla jeho firma malířské práce také v kostele sv. Víta v Makově u Litomyšle. Sám Otakar Kukla se věnoval hlavně

Otakar Kukla, 1930 (Ing. Adolf Klein, Polička)

umělecké tvorbě, ke které je třeba zařadit i výtvarně hodnotné reklamy. Ve dvacátých letech byl jedním z prvních, kdo používal technologicky náročnou stříkací techniku s využitím pistolí s různým průměrem trysek. Stříkacími pistolemi nanášel podle připraveného schématu na speciálně upravený papír barevné vrstvy, které pak na určitých místech odřezával a tím docíloval požadovaných barevných odstínů. U reklamních diapositivů, kde byly podkladem kontrastně vyvolané fotografie na skleněných deskách o rozměrech 9×9 cm, dosahoval Otakar Kukla dokonalého efektu kombinací stříkání a ručního kolorování transparentními barvami. Jako příklady jeho precizní práce lze uvést novoročenku pro Městský úřad v Poličce nebo diapositiv vytvořený pro První českou vzájemnou pojišťovnu v Praze, který byl promítán před filmovými představeními

Dům Otakara Kukly v Poličce ozdobený malbami národních ornamentů, 1939 (Ing. Adolf Klein, Polička)

v celé zemi. Fasádu svého domu v Poličce v Husově ulici čp. 24 Otakar Kukla ozdobil v roce 1939 barevnými malbami národních ornamentů a tato výzdoba byla pochvalně hodnocena v místním časopise *Jitřenka* i v protektorátním denním tisku.²⁾ Roku 1930 se Otakar Kukla oženil s Marií Kleinovou (1901-1959) a následujícího roku se jim narodil syn. Byl to budoucí historik umění a religionista PhDr. Otakar Aleš Kukla (1931-2008). Před válkou byl Otakar Kukla veřejně činný jako člen Sokola a Československé strany národně socialistické. Jeho velkou zálibou bylo fotografování, fotoreprodukční postupy často používal i při své práci.³⁾

V odboji

Hned po zřízení Protektorátu Čechy a Morava vznikla v Poličce odbojová skupina složená z komunistů i nekomunistických odbojářů včetně členů Obrany národa, která udržovala stálé spojení s místními podniky a okolními obcemi. Otakar Kukla v ní začal působit na podzim 1939. Podílel se na výrobě a rozšiřování letáků a také na finanční podpoře rodin vězněných osob. Skupinu řídilo a kontakty s okolními městy zajišťovalo ilegální okresní vedení KSČ, které pokračovalo v práci i po 1. listopadu 1940, kdy došlo ke zrušení okresu Polička, po Mnichovu zmenšeného o deset převážně německých obcí, a k rozdělení jeho území mezi okresy Litomyšl a Boskovice. K významné změně situace v domácím odboji došlo po uzavření sovětsko-německého paktu o neútočení, protože v době jeho trvání (srpen 1939 - červen 1941) se ilegální KSČ podle pokynů Komunistické internacionály nepodílela na odbojové činnosti. Poličští komunisté v této době kolísali mezi vlastenectvím a věrností straně - pokračovali sice v protinacistickém odboji, současně ale v letáčích podporovali politickou linii Sovětského svazu a Kominterny.⁴⁾

Otakar Kukla: Reklamní diapositiv pro První českou vzájemnou pojišťovnu v Praze (Ing. Adolf Klein, Polička)

Otakar Kukla: Novoročenka pro Městský úřad v Poličce, stříkací technika (Ing. Adolf Klein, Polička)

Činnost odbojové skupiny se soustřeďovala hlavně na rozmnožování a distribuci letáků a dalších ilegálních tiskovin zaměřených proti nacistické a kolaborantské propagandě, které posilovaly odpor k okupantům, národní hrdost a víru v konečnou porážku nacismu. Buď byly přetiskovány materiály získané v malém počtu odjinud (většinou z Litomyšle) nebo se tiskly letáky vytvořené přímo v Poličce. Rozmnožování se až do roku 1941 provádělo v sousední obci Lezník. Letáky přinášely zprávy o vývoji mezinárodní situace, válečných operacích a dalších významných událostech, vyzývaly ke zpomalování práce a sabotážím a také upozorňovaly na zrádce a kolaboranty. Velká část zpráv byla přebírána z vysílání moskevského rozhlasu a z ilegálního Rudého práva, a to včetně účelově zkreslených informací šířených před útokem Německa na SSSR oficiální propagandou Sovětského svazu a Kominterny. Ty se objevily například v letáku vysvětlujícím okolnosti uzavření sovětsko-německé smlouvy o neútočení z 23. srpna 1939 nebo v letáku interpretujícím sovětský útok proti Finsku zahájený 30. listopadu 1939 jako akt sebeobranu a zajištění hranic SSSR v oblasti Leningradu (za tuto agresi byl Sovětský svaz vyloučen ze Společnosti národů). V letáku z června 1940, kdy mezi SSSR a Německem ještě panovaly přátelské vztahy, bylo dokonce uvedeno, že naší jedinou záštitou je a zůstane Sovětský svaz.⁵⁾

V roce 1941 získal radiomechanik a hodinář Jan Janele pro odbojovou skupinu nový cyklostyl a Otakar Kukla zajistil jeho předání studentovi posledního ročníku poličského reálného gymnázia Jaroslavu Kopeckému. Rozmnožování ilegálních tiskovin se pak přesunulo z Lezníku do Poličky. Text letáků sestavoval odborný učitel Karel Krenner hlavně na základě zpráv moskevského rozhlasu, kterým jako bývalý ruský legionář dobře rozuměl, odborný učitel František Radiměřský pak tyto texty přepisoval na cyklostylové blány. Tisk na novém rozmnožovacím stroji prováděli Jaroslav Kopecký a jeho spolužák Jaroslav Petr v bytě Kopeckého rodičů na Horním předměstí (Jaroslav Kopecký byl zapojen také do protinacistické činnosti ve Svojanově a zajišťoval spojení mezi touto obcí a Poličkou).⁶⁾

Odbojová práce se neomezovala jen na tisk a rozšiřování letáků. Členové skupiny také finančně podporovali rodiny vězňených osob a v rozporu se zásadami konspirace byl dokonce veden seznam příspěvků vybraných pro tento účel. Další činností odbojářů bylo sledování výroby v muniční továrně v Poličce, která byla začleněna do skupiny Škodových závodů. Zprávy o výrobě v muničce pak byly spolu s dalšími informacemi předávány na Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností do Prahy, které mělo napojení na ilegální vysílačku. Zmínku zasluhují i dvě akce provedené na jaře 1940. V Poličce tehdy hostovalo Východočeské divadlo Pardubice s detektivní hrou Bohumíra Polácha „Vrah jsem já“, na jejíž plakáty byly v noci nalepeny fotografie Adolfa Hitlera vystříhané z novin. Odvážnou akcí byla sabotáž provedená 1. května 1940 v rozvodně poličské muniční továrny zaměstnancem Hynkem Bernovským z Bystrého, která vyřadila celý podnik na několik hodin z provozu. Pachatele těchto dvou činů gestapo nevy pátralo.⁷⁾

Zatčení a vyšetřování

První vlna zatýkání postihla policišskou odbojovou skupinu ve dnech 26. až 30. září 1940 při rozsáhlé akci gestapa zaměřené proti ilegální komunistické síti v proktorátu. Tehdy byli zatčeni všichni čtyři členové prvního ilegálního okresního vedení KSČ v Poličce – Josef Jílek, František Smejkal, Rudolf Sion a Jan Vraspír, v říjnu pak byl zatčen ještě odbojový pracovník František Sedláček. Z nich se po osvobození nevrátil Rudolf Sion, který zemřel 25. února 1944 v káznici v Briegu (Brzeg). Je pravděpodobné, že pro práci v odboji získal svého švagra Otakara Kuklu právě on. Jan Vraspír se sice dožil vytoužené svobody, ale již 31. ledna 1946 zemřel na následky vězeňských útrap.⁸⁾ Zatčení členové skupiny nikoho dalšího neprozradili a odbojová činnost na Poličsku pak pokračovala bez dalších zásahů německých orgánů ještě téměř dva roky. Přerušilo ji až rozsáhlé zatýkání v roce 1942, které začalo 5. května v Litomyšli zásahem gestapa proti tamní komunisticky orientované odbojové organizaci. Při něm byli 18. a 22. května 1942 zatčeni i členové druhého ilegálního okresního vedení KSČ v Poličce Karel Charouz a František Kučera. Krátce nato byl 27. května 1942 proveden atentát na Reinharda Heydricha a došlo k vyhlášení výjimečného stavu. Po těchto událostech policišská skupina svoji činnost zastavila. V době heydrichiády nebyl popraven nikdo z litomyšlských a policišských odbojářů, výsledky a zatýkání na Litomyšlsku ale pokračovaly. Po skončení výjimečného stavu zaměřilo pardubické gestapo svoji pozornost i na Poličku a okolí, kde od konce července do konce října 1942 zatkl další 29 osob včetně posledního člena druhého ilegálního okresního vedení KSČ Bohumila Marečka z Rohozné.⁹⁾

Otakar Kukla byl zatčen 22. září 1942. Když pro něj příslušníci pardubického gestapa do Poličky přijeli, zastavili se nejprve na parní pile Ladislava Pražana a tam Marii Pražanové při rozhovoru sdělili, že jedou zatknout Otakara Kuklu. Ta hned tajně poslala učně, který ho včas varoval a malíř rychle zmizel z domu. Po odjezdu gestapa se vrátil a ve spěchu spálil v kamnech své výtvarné návrhy s protinacistickou tematikou, přípravné kresby k ilustrování letáků a další kompromitující materiály. Po návratu gestapa a zatčení Otakara Kukly byla v jeho domě provedena důkladná prohlídka, při které už ale nebylo nalezeno nic podezřelého.¹⁰⁾ Po ukončení vyšetřování gestapem byl Otakar Kukla 3. listopadu 1942 převezen z vězení pardubického gestapa do policejní věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín, kde byl vězněn v cele č. 29. Odtud byl 7. prosince 1942 odvezen do drážďanské věznice na George-Bähr-Straße (*Gefangenenanstalt I*), z níž byl na Štědrý den 1942 přemístěn do věznice na Mathildenstraße (*Gefangenenanstalt II*), kde pobýval do 28. dubna 1943. Podobnou cestu nacistickými věznicemi prošla i většina ostatních osob z Poličska zatčených od jara do podzimu 1942. Zcela jiný osud měli tři odbojáři z obcí Bystré, Rohozná a Svojanov připojených na podzim 1940 po zrušení policišského okresu k moravskému okresu Boskovice, který od 15. června 1942 spadl do územního obvodu oberlandrátu Brno. Z Pardubic byli brzy po zatčení předáni brněnskému gestapu, v jehož územním obvodu měli bydliště a prováděli protinacistickou činnost.¹¹⁾

Otakar Kukla před
zatčením, 1942 (Ing. Adolf
Klein, Polička)

V Drážďanech čekalo zatčené členy odbojových skupin z Poličska a Litomyšlska nové vyšetřování vedené Lidovým soudním dvorem (*Volksgerechtshof*, dále též VGH) se sídlem v Berlíně, který projednával hlavně trestné činy ve věcech velezrady a zemězrady včetně případů protektorátních příslušníků zatčených za odbojovou činnost. Část procesů vedl VGH mimo Berlín a v Drážďanech měl i svoji stálou služebnu v budově Zemského soudu (*Landgericht*) na Münchner Platz. Vedle ní se nacházela věznice na George-Bähr-Straße, ze které byli východočeští odbojáři postupně předváděni k výslechům u vyšetřujícího soudce Lidového soudního dvora. Po jejich ukončení byli přemístováni do staré věznice na Mathildenstraße, lidově nazývané „Mathilde“ nebo „Mathildenschlößchen“ (Matyldin zámek).¹²⁾

Odsouzení a výkon trestu

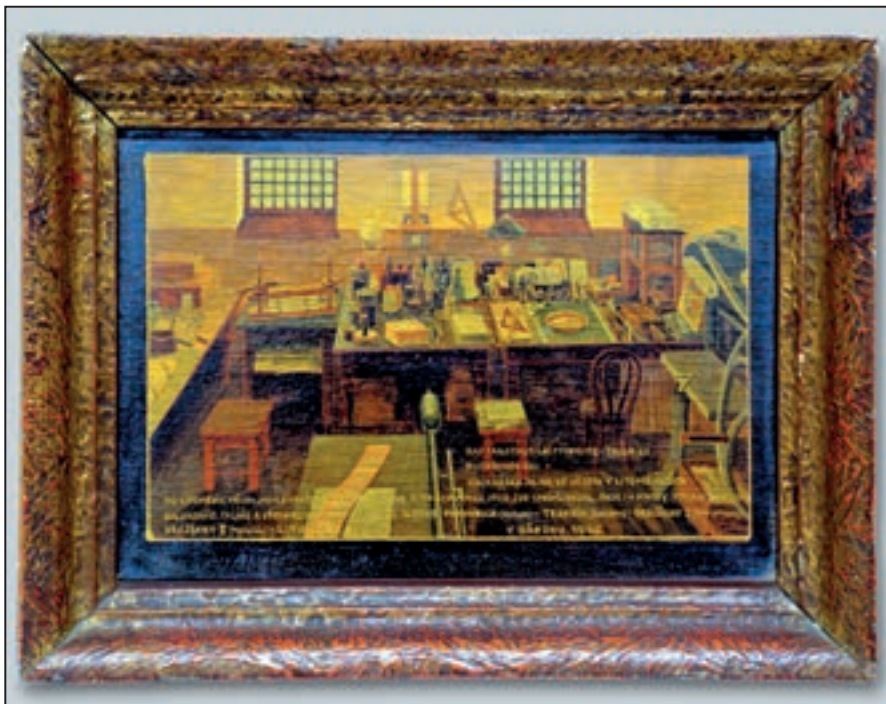
Po skončení vyšetřování bylo rozhodnuto, že před senát Lidového soudního dvora bude z celé východočeské skupiny postaveno jen pět obžalovaných: Jaroslav Kopecný a František Kučera z Poličky, Jaroslav Krejčí, Bohumil Novotný a Jan

Plšek z Litomyšle. Všichni byli odsouzeni k trestu smrti a 8. října 1943 v Drážďanech popraveni. Případy ostatních zatčených osob z Poličska a Litomyšlska byly vyhodnoceny jako méně závažné a VGH je předal Vrchnímu zemskému soudu (*Oberlandesgericht*, dále též OLG) v Litoměřicích, kam pak byla tato přibližně pětatřicetičlenná až čtyřicetičlenná skupina převezena. Na jaře 1943 byla obviněným doručena obžaloba a zanedlouho poté odsoudil trestní senát OLG v Litoměřicích obžalované odbojáře k různým trestům v trvání do 10 let káznice (vzhledem k velkému počtu byli souzeni ve dvou skupinách). Většina odsouzených byla brzy převezena do jiných nacistických vězeňských zařízení, v litoměřické věznici zůstali z poličské skupiny jen Otakar Kukla a Jan Janele.¹³⁾

Zásah provedený pardubickým gestapem na Poličsku v roce 1942 měl za následek řadu obětí. Z třiceti jedna zatčených osob byli Jaroslav Kopecký a František Kučera 8. října 1943 popraveni v Drážďanech, Bohumil Mareček z Rohozné byl 25. listopadu 1943 popraven ve Vratislavi (Breslau, Wrocław), Gustav Lexa z Bystrého byl ubit gestapem v Brně, Karel Charouz byl 26. prosince 1943 ubit gestapem v Brandenburgu, Josef Šoltys zemřel 1. prosince 1943 po úrazu v pracovním táboře Grieho v Anhaltsku, František Radiměšský zemřel 10. listopadu 1944 v káznici v Bayreuthu a život Vojtěcha Berkovce vyhasl 19. ledna 1945 ve věznici pro tuberkulózní vězně na Mírově. Další z vězňených účastníků protinacistického odboje z Poličska podlehl následkům prožitých útrap po osvobození.¹⁴⁾

Otakar Kukla byl převezen z drážďanské „Matyldy“ do Litoměřic 28. dubna 1943. Souzen byl 27. května 1943 společně s dalšími sedmnácti obžalovanými při hlavním přelíčení se skupinou František Černý a spol. před trestním senátem Vrchního zemského soudu v Litoměřicích. V květnu 1947 v žádosti o vydání osvědčení o účasti na národním boji za osvobození podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb. uvedl, že byl výše uvedeného dne podle § 80 a § 83 trestního zákoníku odsouzen pro přípravu velezrady ke třem a půl roku káznice a čtyřem rokům ztráty cti. Případy odbojové činnosti v protektorátu byly podle § 80 odst. 1 tr. zák. stíhány jako pokusy o odtržení části říšského území, neboť z pohledu nacistické justice bylo spojení českých zemí s Třetí říší nerozdělitelné a cílem činnosti odbojových pracovníků bylo svržení německého okupačního režimu a obnovení samostatného Československa. Podle § 83 tr. zák. pak byly stíhány jakékoli přípravy k velezradě. Tyto dva „univerzální“ paragrafy obsahovaly obžaloby na české odbojáře standardně a jen v některých případech k nim byly doplněny další činy kvalifikované podle jiných paragrafů trestního zákoníku (např. navázání velezrádných kontaktů se zahraniční vládou, zemězrada, napomáhání nepříteli).¹⁵⁾

Podrobněji popisovali Otakar Kukla a Jan Janele své odsouzení a věznění při pozdějších rozhovorech. Oběma byla pravděpodobně dokázána jen část jejich protinacistické činnosti a v květnu 1943 byli odsouzeni k poměrně nízkým trestům kolem dvou let káznice (není známo, jak byla do jejich délky započtena vyšetřovací vazba). Tresty jim měly vypršet koncem roku 1944, od dozorce se však dozvěděli, že místo propuštění mají být vzati do ochranné vazby a posláni do

Otakar Kukla: Interiér knihařské dílny ve věznici v Litoměřicích, březen 1945 (Památník Terezín)

koncentračního tábora, což by pro ně znamenalo ohrožení života. V litoměřické věznici vládl předpisový vězeňský režim, životní podmínky i chování dozorců tam byly snesitelné a oba muži vykonávali ve věznici odborné práce, které nebyly fyzicky namáhavé. Otakar Kukla pracoval od července 1943 v knihařské dílně, kde kromě vázání knih maloval obrázky a vytvářel různé dekorativní předměty pro dozorce (malované kalendáře a talíře, ozdobné krabičky apod.). Jan Janele byl podle své profese zařazen do dílny radiotechnické, kde dokonce některým dozorcům montoval do jejich radiopřijímačů úplné sady vlnových rozsahů a upravoval je tak pro poslech zahraničního rozhlasu. Aby se vyhnuli transportu do koncentračního tábora, domluvili se oba vězni s jedním z dozorců, který za úplatek podal stížnost na jejich údajně vzpurné chování. Na jejím základě jim byl litoměřickým soudem trest prodloužen, pravděpodobně o jeden rok. Podrobnější informace o trestních řízeních vedených Vrchním zemským soudem v Litoměřicích nejsou k dispozici, protože tajné politické i některé další spisy tohoto soudu byly koncem války spáleny v kotelně litoměřické justiční budovy.¹⁶⁾

Osvobození, poválečné osudy

V chaosu na konci války se Otakar Kuklovi a Janu Janelemu podařilo 1. května 1945 s pomocí dozorce z litoměřické věznice uprchnout. Do Poličky se Otakar Kukla vrátil 2. května večer, přesně v den synových čtrnáctých narozenin.

Po radostném setkání s rodinou se v posledních válečných dnech skrýval u svého švagra Eduarda Kleina, protože velitel protipartyzánského stíhacího oddílu v Poličce a kriminální asistent gestapa Ludwig Schulz se o jeho návratu dozvěděl a vyhrožoval, že ho zlikviduje. Nejpozději od 8. května už ale Otakar Kukla fotografoval v Poličce svým Rolleiflexem německé vojáky utíkající do amerického zajetí, ustupující nebo již odzbrojené oddíly maďarské královské armády, ale i německé uprchlíky z východních částí Třetí říše, tzv. národní hosty. Ve středu 9. května zachytil nadšené vítání prvních sovětských tanků spěchajících přes Poličku dále do Prahy, v následujících dnech fotografoval dění ve městě a další jednotky Rudé armády. Vytvořil tak unikátní soubor fotografií dokumentujících události na konci války a osvobození města.¹⁷⁾

Od 8. do 11. května 1945 vedly správu Poličky a okolí místní národní výbor (MNV) a okresní národní výbor (ONV). Ty byly na schůzi dne 11. května 1945 zrušeny a byl ustaven spojený šestatřicetičlenný Národní výbor okresu a města Poličky, jehož členy se stali i Otakar Kukla a Jan Janele. Už 14. května 1945 byl ale tento národní výbor opět rozdělen a došlo ke vzniku MNV s 36 členy a ONV s 12 členy. Je pravděpodobné, že oba bývalí litoměřičtí vězni přešli do místního národního výboru. Brzy po návratu do Poličky vstoupil Otakar Kukla do Svazu osvobozených politických vězňů a pozůstalých po obětech nacismu, který ho pověřil spoluprací s MNV, ONV a bezpečnostními orgány „*při důsledném provádění vnitřní národní očisty a při udělování státní a národní spolehlivosti a státního občanství Němcům.*“¹⁸⁾ Zda na základě tohoto pověření skutečně spolupracoval při provádění tzv. očisty veřejného a soukromého života od zrádců a kolaborantů, se nepodařilo zjistit. V roce 1945 vstoupil Otakar Kukla také do KSČ a jejím členem zůstal až do konce života, i když byl dalším vývojem situace v Československu zklamán. Po „Vítězném únoru“ přišel o svoji živnost a pracoval pak hlavně pro Místní národní výbor v Poličce – vytvářel např. různé propagandistické materiály oslavující výstavbu socialismu a agitující pro jednotná zemědělská družstva nebo grafy znázorňující budovatelské úspěchy, které však často existovaly jen na papíře. Ve druhé polovině 50. a na začátku 60. let také pomáhal při tvorbě divadelních scén svému synovi Otakarovi A. Kuklovi, který před odchodem do Prahy působil v ochotnickém divadelním souboru v Poličce jako režisér, výtvarník i herec.¹⁹⁾

Za protinacistickou činnost byly Otakarovi Kuklovi uděleny Pamětní odznak druhého národního odboje (1951), Pamětní medaile k 20. výročí osvobození ČSSR (1965) a Čestný odznak Svazu protifašistických bojovníků (1965). Otakar Kukla zemřel 4. srpna 1975 v domově důchodců v Moravské Třebové, pohřben je v Poličce na hřbitově u kostela sv. Michala v těsné blízkosti hrobu skladatele Bohuslava Martinů a jeho rodiny. Silné stránky jeho osobnosti se projevíly hlavně za okupace, kdy i přes hrozbu trestu podporoval rodiny vězňených osob a podílel se na výrobě a rozšiřování letáků, které v době německých válečných úspěchů působily nejen proti nacistické propagandě, ale i proti šíření poráženeckých nálad a pocitů beznaděje mezi protektorátním obyvatelstvem.²⁰⁾

Poděkování

Za pomoc při práci na tomto článku děkuji hlavně Ing. Adolfu Kleinovi z Poličky, který mně sdělil řadu důležitých informací o životě svého strýce a poskytl kopie některých materiálů. Bez jeho obětavé pomoci a vstřícnosti by tento článek nemohl vzniknout. Mgr. Miroslavu Jelenovi z Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu Praha děkuji za vyhledání a zaslání kopií dokumentů o odbojové činnosti a věznění Otakara Kukly.

Poznámky

- ¹⁾ Památník Terezin, inv. č. PT 14379, olej na překližce, 22,5×29,5 cm (včetně rámu).
- ²⁾ Většinu informací o Kuklových předválečných osudech a kopie některých materiálů poskytl jeho synovec Ing. Adolf Klein z Poličky, kterému O. Kukla o svých zážitcích vypravoval (dále Ing. A. Klein). K narození O. Kukly a sňatku jeho rodičů uzavřenému až 21. 10. 1901 viz Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sbirka matrik Východočeského kraje, Římskokatolický farní úřad Polička, Matrika narozených 1888–1909, fol. 335–336 (<http://195.113.185.42:8083/000-07585.zip>, snímek č. 343). Fotografie novoročenky pro Městský úřad v Poličce, reklamního diapozitivu pro První českou vzájemnou pojišťovnu a dalších výtvarných prací O. Kukly jsou dnes ve vlastnictví Ing. A. Kleina. O národních ornamentech vyšly články v Jitřence z 1. 8. 1939 a v Nedělních Lidových listech z 3. 9. 1939 (kopie poskytl Ing. A. Klein). Snímek kresby O. Kukly zobrazující Poličku a hrad Svojanov je dostupný na internetových stránkách poličského muzea (<http://www.cbmpolicka.cz/cz/sbirky/vytvarne-umeni/1027-vineta-s-polickou-a-svojanovem>).
- ³⁾ Otec Kuklový manželky Gustav Klein byl židovského původu, z židovské náboženské obce však vystoupil kvůli sňatku s Františkou Hauptovou, která pocházela z katolické rodiny. Snoubenci v r. 1889 uzavřeli občanský sňatek a zůstali bez vyznání, jejich děti však byly křtěny jako římsktí katolíci – viz matriku narozených z l. 1888–1909 uvedenou v pozn. 2, hlavně fol. 337–338 (snímek č. 345). K O. A. Kuklovi např. Stanislav KONEČNÝ, PhDr. Otakar Aleš Kukla – historik umění, religionista a dobrý člověk (1931–2008), Jitřenka, roč. 6, 2008, č. 8, s. 2, (<http://www.policka.org/jitrenka>). K členství O. Kukly v Sokole a v Čs. straně národně socialistické viz Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, Sbirka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., spis O. Kukly č. j. 116660/69 s písemnostmi z let 1947–1971 (dále VHA, O. Kukla).
- ⁴⁾ K Poličce v l. 1938–1948 David JUNEK – Stanislav KONEČNÝ, Dějiny města Poličky, Polička 2015, s. 421–453. K odboji na Poličsku a Litomyšlsku Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, Protinacistický odboj na Poličsku, Svitavy 2002; Jaroslav PETR, Činnost ilegální organizace KSČ v Poličce, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj (Sborník materiálů), Svitavy 1985, s. 43–50; Jaromír NEPRAŠ, Litomyšlsko v odboji, Svitavy 1987; vzpomínky PhDr. Jaroslava Petra (http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193, <http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn50857>) – dále J. Petr, vzpomínky. K odbojové činnosti O. Kukly a k době jeho působení v odboji viz VHA, O. Kukla (v Osvědčení podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb. ze 17. 3. 1971 mu byla započtena doba od 1. 10. 1939 do 21. 9. 1942 jako účastníkovi domácího odboje; touto listinou bylo rozšířeno původní osvědčení z 26. 7. 1947, v němž mu byla podle údajů v žádosti započtena jen doba od 22. 9. 1942 do 1. 5. 1945 jako čs. politickému vězni).
- ⁵⁾ Viz Jaroslav PETR, c. d., s. 43–44, 46–48; Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, c. d., s. 10–12; J. Petr, vzpomínky (http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193, <http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn50857>).
- ⁶⁾ Viz Jaroslav PETR, c. d., s. 46–48; Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, c. d., s. 12–13, 18–19; Jaromír NEPRAŠ, c. d., s. 39; J. Petr, vzpomínky (http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193, <http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn50857>).
- ⁷⁾ Viz Jaroslav PETR, c. d., s. 47–48; Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, c. d., s. 11, 13, 16–18. Informaci o vedení seznamu vybraných příspěvků sdělil Ing. A. Klein.

- ⁸⁾ K zatýkání v Poličce v r. 1940 Jaroslav PETR, c. d., s. 45; Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, c. d., s. 12; Alena HÁJKOVÁ a kol., Seznam účastníků komunistického odboje v českých zemích v letech 1938-1945, část 5. - Východočeský kraj (býv. kraj KSČ VI. - Pardubice), Praha 1966, okres Polička. K úzké spolupráci O. Kukly s R. Sionem při odbojové činnosti v l. 1939-1940 viz VHA, O. Kukla. Rudolf Sion (1903-1944) byl manželem Kuklyovy sestry Cecilie (1905-1986), jejich synem je akademický malíř Zbyšek Sion (nar. 1938). K úmrtí J. Vraspíra viz František DOSOUDIL, Slovník k dějinám dělnického a komunistického hnutí ve východních Čechách, Hradec Králové 1986, s. 275.
- ⁹⁾ K zatýkání na Litomyšlsku a Poličsku v r. 1942 Jaromír NEPRAŠ, c. d., s. 41-44; Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, c. d., s. 13-14, 19; Jaroslav PETR, c. d., s. 48-49; Alena HÁJKOVÁ a kol., c. d., okresy Litomyšl a Polička; J. Petr, vzpomínky (http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193, <http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn50857>).
- ¹⁰⁾ Ke Kuklovu zatčení viz Otakar Aleš KUKLA, Písnička to přežila ... (vzpomínka na nevládný podzim roku 1942), nepublikovaný článek z r. 2006 (kopii poskytl Ing. A. Klein); dále též VHA, O. Kukla.
- ¹¹⁾ Doby Kuklova věznění uvedeny podle VHA, O. Kukla; srovnej Jaroslav PETR, c. d., s. 49-50. Číslo cely v Malé pevnosti je na dopisnici, kterou zaslal O. Kukla z Terezína manželce (kopii poskytl Ing. A. Klein). K osobám předaným brněnskému gestapu Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, c. d., s. 13-14 a J. Petr, vzpomínky (http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193); do 15. 6. 1942 patřil okres Boskovice do obvodu oberlandrátu Prostějov, který byl tehdy zrušen.
- ¹²⁾ Viz Jaroslav PETR, c. d., s. 49-50; J. Petr, vzpomínky (<http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn50857>, http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193). K VGH František VAŠEK, Čeští vlastenci před Volksgerichtshofem, Časopis pro právní vědu a praxi, roč. 9, 2001, s. 62-70; Lukáš VLČEK, Lidový soudní dvůr v Berlíně - Volksgerichtshof - a jeho historie, Securitas Imperii, č. 18 (01/2011), s. 144-167. K působení VGH v Drážďanech např. Birgit SACK, „FREMD. Widerstand und Verfolgung im ‚Protektorat Böhmen und Mähren‘ und der Justizort Dresden.“ Zur aktuellen Ausstellung in der Gedenkstätte Münchner Platz Dresden, Gedenkstättenrundbrief Nr. 109 (2002), s. 27-34 (<http://www.gedenkstaettenforum.de/nc/gedenkstaetten-rundbrief/>). Viz též internetové stránky památníku na Münchner Platz a průvodce jeho expozicí (<https://www.stsg.de/cms/dresden/startseite>, <http://www.drazdany.info/pamatnik>). Dnes je někdejší justiční komplex na Münchner Platz součástí areálu Technické univerzity Drážďany, věznice na Mathildenstraße i přilehlá budova drážďanského Vrchního zemského soudu (Oberlandesgericht) na Pillnitzer Straße byly zcela zničeny při náletu v únoru 1945 a na jejich místě nyní stojí obytné domy.
- ¹³⁾ K odbojářům popraveným v Drážďanech Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, c. d., s. 13-14; Jaromír NEPRAŠ, c. d., s. 42; František DOSOUDIL, c. d., s. 138, 152, 205. Z 52 mužů a žen zatčených v r. 1942 (31 z Poličky a 21 z Litomyšlska) byli 2 propuštěni, 3 předáni gestapu v Brně, 5 bylo odsouzeno a popraveno v Drážďanech, 1 spáchal v červnu 1942 sebevraždu, 1 byl souzen až na podzim 1943 a Helena Vraspírová z Poličky byla už v prosinci 1942, patrně po vzetí do ochranné vazby, převezena do koncentračního tábora Ravensbrück - zdroje informací v pozn. 8; k odsouzení spisovatele P. Jilemnického na podzim 1943 viz Jaroslav PETR, Petr Jilemnický za okupace, in: Okres Svitavy (jako v pozn. 4), s. 81; k H. Vraspírové viz databázi českých vězňů v Ravensbrücku (<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ravensbruck/detail.php?table=Ravensbruck&col=id&value=1942>). Kromě H. Vraspírové možná nebyli souzeni i někteří další ze zatčených - viz J. Petr, vzpomínky, který uvádí o Růženě Cupalové z Poličky: „... ani nebyla u soudu, ta šla do Ravensbrücku potom.“ (http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193). V Ravensbrücku skutečně vězněna byla, datum jejího příchodu do tábora ale není v databázi vězňů uvedeno (<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ravensbruck/detail.php?table=Ravensbruck&col=id&value=2576>). S touto informací ve vzpomínkách J. Petra ale není v souladu, že R. Cupalová je uvedena v oznámení o nařízení hlavního přelíčení před trestním senátem OLG v Litoměřicích (viz pozn. 14); v oznámení jsou uvedeni i dva odjinud neznámí odbojáři Trpkoš a Dvořák, které jsem nezahrnul do celkového počtu 52 zatčených). Vzhledem k uvedeným údajům předpokládám, že OLG v Litoměřicích soudil na jaře 1943 asi 35-40 odbojářů z obou regionů. Informaci o trestech do 10 let káznice uvedl O. Kukla v krátké zprávě o odbojových skupinách na Poličsku a Litomyšlsku (kopii poskytl Ing. A. Klein). K převozu odsouzených do jiných zařízení Jaroslav PETR, c. d., s. 49-50.
- ¹⁴⁾ Viz Jaroslav PETR, c. d., s. 50; Jaromír NEPRAŠ – Jaroslav PETR, c. d., s. 14; František DOSOUDIL,

DIL, c. d., s. 105, 138, 152, 166, 215. Datum úmrtí V. Berkovce zjištěno v Centrální evidenci válečných hrobů (<http://www.evidencevh.army.cz/Evidence/hledani-osoby-v-cr>). Jaromír NEPRAŠ - Jaroslav PETR, c. d., s. 14, omylem uvádějí, že K. Charouz byl ubit v Neubrandenburgu (správně v Brandenburg an der Havel) a že V. Berkovec zemřel v dubnu 1945 (správně v lednu 1945). K zemřelým na následky věznění viz J. Petr, vzpomínky, který uvádí, že Jan Procházka zemřel za několik týdnů po návratu z kázně a R. Cupalová zemřela „celkem brzy“ poté, co se vrátila z Ravensbrücku (http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193); viz též Jaroslav PETR, c. d., s. 50.

- ¹⁵⁾ Ke Kuklovu odsouzení viz VHA, O. Kukla. Trestním zákoníkem je míněn Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich z 15. 5. 1871 ve znění platném v r. 1943 (viz např. <https://hopifrei.files.wordpress.com/2014/08/stgb-deutsches-kaiserreich1871-2009.pdf>). Dále viz oznámení z 10. 5. 1943 pro 18 obžalovaných z Polička a Litomyšlska o nařízení trvání vyšetřovací vazby a hlavního přelíčení v trestní věci proti Františku Černému a spol. (Strafsache gegen Cerny Franz u. A.) před trestním senátem OLG v Litoměřicích a předvolání O. Kukly z 12. 5. 1943 k hlavnímu přelíčení v této věci konanému dne 27. 5. 1943 (kopie poskytl Ing. A. Klein). F. Černý vedl ilegální komunistickou buňku v Sádku u Poličky - viz Jaromír NEPRAŠ - Jaroslav PETR, c. d., s. 10.
- ¹⁶⁾ Informace o délce trestů a většinu informací o pobytu O. Kukly a J. Janeleho v litoměřické věznici sdělil podle jejich vyprávění Ing. A. Klein. Informace o práci O. Kukly v knihařské dílně jsou i na jejím obrázku (viz pozn. 1). J. Petr, vzpomínky, uvádí, že v Litoměřicích O. Kukla také maloval dozorcům byty a J. Janele jim spravoval rádia a hodinky (http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1193/#cs_1193). K likvidaci písemností OLG v Litoměřicích viz Ladislav DUŠEK - Pavel JANOUŠEK, Vrchní zemský soud (říšský) Litoměřice 1938-1945, Litoměřice 1998, s. XV (inventář fondu uloženého ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích).
- ¹⁷⁾ K osudům O. Kukly na konci války viz Otakar Aleš KUKLA, Jak jsme prožívali konec války (nad osobní kronikou), Jitřenka, roč. 3, 2005, č. 3, s. 13; další informace sdělil Ing. A. Klein. Viz též Adolf KLEIN, Květnové leporelo, Jitřenka, roč. 3, 2005, č. 5, s. 13; TÝŽ, Před 66 lety, Jitřenka, roč. 9, 2011, č. 5, s. 21; TÝŽ, Návraty vzpomínek po šedesáti devíti letech, Jitřenka, roč. 12, 2014, č. 5, s. 16 (články s fotografiemi O. Kukly); Jaroslav NĚMEČEK, Odsun Němců z Polička 1945-1947, Praha 2009, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/68472/>). Po válce popravený L. Schulz a „Jagdkommando“ složené z vlasovců byli na konci války postrachem Poličky a okolí - viz Jan NĚMEČEK, Příslušníci pardubického gestapa IV: Ludvík Schulz, Východočeský sborník historický, č. 5, 1996, s. 209-212; Martin PLACHÝ, Pardubická služebna gestapa jako součást nacistického perzekučního aparátu, Pardubice 2012, bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická (<https://dk.upce.cz//handle/10195/45489>) a práce J. Chadimové uvedené v pozn. 18.
- ¹⁸⁾ Členy spojeného národního výboru uvádí Jana CHADIMOVÁ, Konec druhé světové války v Poliče, Praha 2011, bakalářská práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy (dále PedF UK), s. 34-35 (<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102446/>); srovnej též David JUNEK - Stanislav KONEČNÝ, c. d., s. 438-439. Kopii dokladu O. Kukly z r. 1945 „Průkaz č. 180 pro člena Očistné komise Svazu osvobozených politických vězňů v Praze, odbočka Polička“, v němž je uvedeno pověření ke spolupráci s ONV, MNV a bezpečnostními orgány, poskytl Ing. A. Klein. K očistě od zrádců a kolaborantů v okrese Polička David JUNEK - Stanislav KONEČNÝ, c. d., s. 443-444 a Jana CHADIMOVÁ, Mimořádný lidový soud v Poliče. Ve světle výslechů, Praha 2013, diplomová práce, PedF UK (<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/119081/>).
- ¹⁹⁾ Většinu informací o Kuklově poválečném životě sdělil Ing. A. Klein. Dále viz VHA, O. Kukla - potvrzení o členství v KSČ od r. 1945 vydané Okresním výborem KSČ Svitavy dne 19. 1. 1971. K poličským ochotníkům viz Adolf KLEIN, 190 let ochotnického divadla v Poliče, Polička 2009.
- ²⁰⁾ Informace o udělených vyznamenáních a o úmrtí O. Kukly sdělil Ing. A. Klein. Dále viz VHA, O. Kukla - stručný přehled vyznamenání a dalších ocenění.

OTAKAR KUKLA, PAINTER AND RESISTANCE FIGHTER FROM POLIČKA

Summary

Tomáš Raichl, Terezín Memorial

In 2015 the Terezín Memorial acquired for its art collections an oil painting made in March 1945. It depicts the interior of a bookbinding workshop in the Litoměřice prison. The painting is the work of Otakar Kukla, born in the town of Polička on March 21, 1901. After graduating from the College of Applied Arts in Prague and after his compulsory military service Kukla established in his hometown his own painting and decorating company with several employees. He devoted himself to his artwork. After the country's Nazi occupation he joined a left-wing resistance group in Polička.

Beginning in the fall of 1939, Otakar Kukla was engaged in the production and distribution of anti-Nazi leaflets and in financially supporting the families of imprisoned Czech people. He himself was arrested on September 22, 1942; during his interrogations by the Gestapo and the Dresden office agency of the People's Court (Volksgesichtshof) he was incarcerated in two prisons in Bohemia (Pardubice and Terezín's Small Fortress) and two jails in Dresden (George-Bähr-Straße, Mathildenstraße). Later on, he was tried, together with a group of East Bohemian resistance fighters, by the High Land Court (Oberlandesgericht) in Litoměřice. On May 27, 1943 this court sentenced Kukla and the members of the resistance group to different prison terms, some receiving up to ten-year sentences. Otakar Kukla was not transferred to a penitentiary but stayed in the Litoměřice prison where he worked in a bookbinding workshop. He managed to escape from prison on May 1, 1945 and returned to Polička where he took a unique set of photographs capturing the retreat of German troops and the liberation of his hometown. After the war he returned to his fine arts career and he died on August 4, 1975.

DER MALER UND WIDERSTANDSKÄMPFER OTAKAR KUKLA AUS POLIČKA

Resümee

Tomáš Raichl, Gedenkstätte Theresienstadt

In 2015 erwarb die Gedenkstätte Theresienstadt für ihre Sammlungen ein 1945 geschaffenes Ölgemälde, das das Interieur der Buchbinderwerkstatt im Gefängnis von Litoměřice (Leitmeritz) festhält. Autor war der am 21. März 1901 in Polička (Politschka) geborene Otakar Kukla. Nachdem er die Kunstgewerbeschule in Prag und den Wehrdienst absolviert hatte, betrieb er in Polička eine eigene Malerfirma mit mehreren Angestellten. Er selbst widmete sich vor allem dem künstlerischen Schaffen. Nach der nazistischen Okkupation schloss er sich der Tätigkeit der linken Widerstandgruppe in Polička an.

Otakar Kukla beteiligte sich ab Herbst 1939 an der Herstellung und Verteilung von Flugblättern und an der finanziellen Unterstützung der Familien von Inhaftierten. Am 22. September 1942 wurde er verhaftet. Während der Untersuchung durch die Gestapo und die Dresdener Dienststelle des Volksgesichtshofs durchlief er zwei Gefängnisse in Böhmen (Pardubice, Kleine Festung Theresienstadt) und zwei in Dresden (George-Bähr-Straße, Mathildenstraße). Danach wurde er mit einer Gruppe ostböhmischer Widerstandskämpfer vor das Oberlandesgericht in Litoměřice gestellt, das die Mitglieder der Gruppe am 27. Mai 1943 zu verschiedenen Strafen bis zu zehn Jahren Zuchthaus verurteilte. Otakar Kukla wurde zum Strafvollzug nicht ins Zuchthaus eingeliefert, sondern blieb im Gefängnis in Litoměřice, wo er in der Buchbinderwerkstatt zu arbeiten begann. Am 1. Mai 1945 floh er aus dem Gefängnis und kehrte nach Polička zurück. Hier schuf er eine einzigartige Kollektion von Fotografien, die die Flucht der deutschen Soldaten und die Befreiung der Stadt dokumentierten. Nach Kriegsende wandte er sich wieder dem künstlerischen Schaffen zu. Er starb am 4. August 1975.

MAUTHAUSENSKÝ OSUD MUDr. JANA JEBAVÉHO A CESTA K ZÁCHRANĚ PROF. VÁCLAVA TOMÁŠKA

Lubor Jílek, Molondin (Švýcarsko)

Tragický kontrast mezi osudy obou kolegů z brněnské lékařské fakulty nelze shrnout do několika zběžných odstavců, ať jde o deportaci samotnou nebo o poválečnou paměť přeživšího. Cílem článku je proto připomenout dvojí dramatický příběh: marná snaha Václava Tomáška uchránit přítele Jana Jebavého byla předzvěstí dilematu, s nímž se za neobyčejných okolností musel vyrovnávat po zbytek války on sám. Jak přežít, a přitom ubránit lidský a vědecký kredit lékaře-badatele, v prostoru „šedé zóny“ privilegií, hrozeb a donucení, která byla vlastní vězeňskému provozu tzv. zařízení SS pro hygienu (*Hygiene-Institut der SS*)? Bylo umístěno v evakuované vsi Rajska v bezprostřední blízkosti kmenového tábora Auschwitz I.

Osobní vzpomínání brněnského mikrobiologa a bakteriologa Václava Tomáška (1893–1962) na tři dlouhé roky věznění opsala křivku výpovědi nejednoho jeho přeživšího spoluvězně. Po intenzivní evokaci v kruhu přátel a kolegů na fakultě krátce po návratu domů do Koryčan a do Brna následovaly střídme popisné přednášky a informativní články pro odborné i širší publikum Spolku českých lékařů. Prožitá traumata však brzy ustoupila mlčení, dokonce v kruhu nejbližší rodiny, takže ústní přenos mezi generacemi absentoval: Tomáškovy vnučky se v letech dospívání již nedoslechly o ničem a jeho smrt koncem června 1962 zprostředkování válečné zkušenosti uzavřela.¹⁾

Ve srovnání se spoluvězni prožil profesor Tomášek zcela mimořádných třicet osm měsíců: nejdříve strávil první rok v Mauthausenu, kam se ve vlně evakuací vrátil koncem ledna 1945 po dvaadvaceti měsících působení v Osvětimi. Již v prvních měsících věznění se však v hornorakouském táboře stal bezmocným svědkem umírání svého mladšího kolegy z fakulty a z odboje.

Lékař, sokol, sportovec: MUDr. Jan Jebavý

Původem z brněnského předměstí – narodil se 10. května 1908 v Žabovřeskách – vyrostl Jan jako jediný syn Bohumily a Rudolfa Jebavých (otec byl blízkým příbuzným básníka Otokara Březiny). Po maturitě v červnu 1926 na klasickém gymnáziu na tehdejší třídě Legionářů vystudoval všeobecné lékařství na Masarykově univerzitě, kde byl promován 27. května 1933. Po vojenské službě byl od října 1934 externím lékařem na pediatrické klinice; v listopadu 1935 se stal operačním elémem a poté sekundárním lékařem oftalmologie.²⁾ Roku 1936 se oženil s učitelkou Svatavou Gallusovou; následujícího roku se jim narodila dcera Hana, která později vystudovala dětské lékařství na téže lékařské fakultě. Vysoký, elegantně štíhlý Jan Jebavý byl zaníceným sokolem a výkonným atletem; vynikal zvláště v desetiboji a v běhu přes překážky. Jako lékař byl členem předsednictva

a zdravotníkem sokolské župy Jana Máchala Brno I. Již jako asistent zveřejnil od dubna 1937 sedm odborných článků se záměrem habilitovat se u zakladatele oční kliniky prof. Bohuslava Slavíka.

Poprvé byl zatčen s občany preventivně uvězněnými na Špilberku v den německého útoku na Polsko na základě kartotéky gestapa;³⁾ propuštěn byl 10. října 1939. Záhy obnovil kontakt s odbojářskou sítí Obrana národa, stal se členem její Politické skupiny a současně působil v sokolské Komisi pro styk se župami, která pod vedením Augustina Pechláta (popraven v Praze 30. září 1941) koordinovala ilegální struktury vznikající v protektorátě.⁴⁾ Od jara 1940 se zúčastnil tzv. jugoslávské akce, jejímž cílem byl sběr informací pro britské vyslanectví v Bělehradě a jeho vojenskou rozvědku.

Podruhé byl zatčen v noci na 8. října 1941 v rámci Heydrichova plošného úderu proti všem sokolským jednotám, které byly v tentýž den rozpuštěny. Dne 27. listopadu byl v nepřítomnosti odsouzen stanným soudem (v budově právnické fakulty, kde výuka byla suspendována v listopadu 1939), aniž by porota složená z policistů, příslušníků SS disponovala jakýmkoliv důkazem o jeho účasti v odboji. Předtištěný formulář rozsudku k „předání gestapu“ byl úhrnně zdůvodněn „opakovaným protiněmeckým jednáním“, obdobně jako v případě dalších 798 osob zatčených v Brně mezi zářím 1941 a lednem 1942, dle dispozic tzv. prvního stanného práva.⁵⁾

Z vězení Pod kaštany byl Jan Jebavý deportován 20. ledna 1942 do Mauthausenu.⁶⁾ Pravděpodobně již v březnu utrpěl při práci v lomu *Wiener Graben* těžké zranění na levém předloktí. Oba blízcí kolegové, kteří byli později oprávněni působit jako lékaři, nebyli v tu dobu v jeho bezprostřední blízkosti: Václav Tomášek pracoval od dubna jako betonářský dělník ve vedlejší táboře v Gusenu (viz níže), zatímco chirurg Josef Podlaha byl velitelem Ziereisem postupně oprávněn léčit až od poloviny května, v první řadě zaměstnance SS a jejich rodinné příslušníky.⁷⁾

Ničivý přístup nacistických dozorců k vězňům z protektorátu nedbal silících hospodářských imperativů totální války. Např. 7. května bylo v táboře zastřeleno 72 odbojářů z Brna v čele s mikrobiologem prof. Janem Florianem a počátkem července došlo k hromadnému vraždění nemocných a invalidů, zatímco podmínky věznění měly již údajně respektovat rostoucí potřeby pracovní síly.⁸⁾ Domnělé „léčení“ flegmóny v revíru (barák 19) tak Jana Jebavého vystavilo nákaze tuberkulózy: jeho zařazení do transportu invalidů do koncentračního tábora v Dachau, jehož odjezd byl od poloviny srpna několikrát odložen, dostalo dramatický rozměr. Zatímco prof. Václav Tomášek ukrýval přítelovo vzniklé onemocnění, blíže neznámý jemu nadřízený spoluvězeň a nedostudovaný medik nákazu identifikoval jako vlastní nález: zesláblý Jan Jebavý byl koncem září přeložen do baráku 20, kde byl 1. října zavražděn letální injekcí pomocníky táborového lékaře SS Eduarda Krebsbacha.⁹⁾

V září 1946 se v Brně na jeho počest konal sportovní memoriál v běhu na 110 metrů překážek. 20. června 1947 byl Jan Jebavý rozhodnutím prezidenta Beneše jmenován *in memoriam* mimořádným profesorem Masarykovy univerzity pro

obor očního lékařství.¹⁰⁾ V září 2014 byl v místě jeho bydliště v Šeříkové 30 (dnes Heinrichova) zasazen pamětní *Stolperstein*, Kámen zmizelého.

V soukolí bakteriologického výzkumu: Václav Tomášek

Dva týdny po osvobození hornorakouského tábora se Václav Tomášek vrací domů do Brna a do Koryčan poblíž Uherského Hradiště. O své trpké zkušenosti se brzy rozepsal; byl však bezprostředně pohlcen urgentními úkoly na obnovení fakultě a jako nově zvolený děkan (1947–1948) se poté na válečná témata definitivně odmlčel.¹¹⁾ Navzdory skutečnosti, že byl jedním z mála protektorátních občanů, jemuž pronásledování přivodilo dvojí delší věznění ve dvou nejkrutějších táborech záměrně postižených vysokou mírou úmrtnosti, zůstává prof. Tomášek stranou zájmu historiografie nacistického vězeňství. Mlčení převládlo rovněž v oslavných portrétech vycházejících k jeho životním jubileím díky péči žáků a následovníků v čele Mikrobiologického ústavu Masarykovy univerzity.¹²⁾

Je nesporné, že o jeho mauthausenských měsících vypovídají osobně jen Tomáškovy vlastní vzpomínky: *testis unus, testis nullus?*¹³⁾ Doposud nebyly zohledněny výpovědi lékařů spoluvězňů v Rajsku, zvláště polských a francouzských, ani administrativní dokumentace nacistické provenience, díky nimž by bylo možno blíže postihnout kontext a důvody Tomáškovy uplatnění v Mauthausenu a jeho přemístění do Osvětimi. Po sedmdesáti letech vybízejí jeho osobní výpovědi k několikarozměrnému komparativnímu rozboru, jehož věcné předpoklady však dosud nebyly shromážděny. Omezíme se proto i zde na chronologickou připomínku sledu násilí a donucení, jemuž byl Václav Tomášek, profesor mikrobiologie od roku 1933, po tři roky vystaven. Je přitom samozřejmostí, že žádný z aspektů jeho postupu a jednání nemůže zpětně opravňovat k mravně motivovanému posuzování: bezprostředním cílem bylo útrapy a masové vraždění přežít. Z osmi lékařů Masarykovy univerzity deportovaných do Mauthausenu v lednu a únoru 1942 se vrátili dva, Josef Podlaha a on sám.¹⁴⁾

Byli zatčeni v tentýž den, 27. listopadu 1941, a oba deportováni 3. února 1942, v závěru prvního stanného práva, společně s několika desítkami brněnských občanů. Zatímco Podlaha odmítl svěřit svou střevní infekci „lččení“ ve 20. bloku, Tomášek v něm se zánětem středního ucha zakusil již v prvních týdnech tíhu diskriminací mezi vězni.¹⁵⁾ V polovině dubna se nedoléčený dostal jako betonářský dělník do vedlejšího tábora v Gusenu, kde doznívala prudká epidemie skvrnitého tyfu.

Počátkem léta však došlo v jeho postavení k obratu: zákaz působení lékařů tam byl potajmu obcházen snadněji než v Mauthausenu. Zatímco Podlaha byl za dramatických okolností a s hnisavými zraněními na ruku odvolán z lomu přímo do linecké nemocnice k operaci akutního žaludečního zánětu a po jejím úspěchu se v polovině května stal „vedoucím lékařem vězeňské zdravotní služby“¹⁶⁾ v revíru příslušníků SS, Tomášek byl patrně mezi gusenskými vězni postupně uznáván jako schopný diagnostik i léčitel. Pohlův rozkaz opravňující lékaře léčit spoluvězně tak dovedl Tomáška zpět do Mauthausenu, kde se koncem července stal labo-
rantem – jako jediný lékař – v téměř revíru pro SS a privilegované vězně.

Okolnosti jeho profesního postupu v táborové hierarchii nejsou z Tomáškových vzpomínek zcela zřejmé. Ohlas jeho působení mezi vězni byl, zdá se, dostatečně patrný, aby s jejich podporou nabídl velení tábora ustavení skutečné bakteriologické laboratoře a aby mezi Mauthausenem a centrálou koncentračních táborů (sanitární správa v Oranienburgu u Berlína) došlo posléze k jednání.

V zimě 1942-1943 nemohli přitom vězni ani věznitelé poblíž Lince tušit, o co v Berlíně jde a jak zamýšlí armáda nebo SS čelit vlnám tyfových onemocnění, na něž nebyly dostatečně připraveny: po útoku proti Sovětskému svazu dostávaly v ozbrojených silách podobu katastrofálních epidemií, častěji skvrnitého tyfu než lehčích tyfových onemocnění (břišní horečky, paratyfus atd.), zatímco masy deportovaných přijíždějící do Osvětimi (např. desetitisíce soluňských Židů v dubnu a květnu 1943) s sebou přivážely nákazy ve střední Evropě dosud neznámé. Jak známo, v boji s tyfem doznávalo Německo již v průběhu třicátých let závažné nedostatky ve vývoji účinných očkovacích sér, ve srovnání se třemi bakteriologickými velmocemi – lvovskou univerzitou, pařížským Pasteurovým ústavem a laboratořemi v Montaně, resp. na východním pobřeží Spojených států.

Vedení totální války s vražednými etnopolitickými cíli tak konfrontovalo nacionálně-socialistickou diktaturu s imperativem produkovat vlastní protityfová séra. Mohla tak učinit jen prostředky, které měla k dispozici na okupovaném území kontinentální Evropy. Po nerozhodných začátcích v prvních měsících invaze do Sovětského svazu bylo proto v prosinci 1942 velení sanitárních instancí *Waffen-SS* pověřeno urgentním vybudováním bakteriologických laboratoří schopných séra objevit, ověřit a masově produkovat. Navzdory vnitřním rivalitám mezi armádou, *Waffen-SS*, stranickou i státní byrokracií došlo brzy k vytvoření badatelských struktur mobilizovaných z řad polských a francouzských lékařů, kteří byli vězněni nebo diskriminováni na územích, jež Wehrmacht ovládl v letech 1940-1942. První a nejdůležitější středisko vzniklo v buchenwaldském koncentračním táboře pod názvem *Hygiene-Institut der Waffen-SS*; druhá pobočka byla založena počátkem roku 1943 ve kmenovém táboře Auschwitz I.

Tomáškovi se proto nedostalo rozšířené laboratoře v samotném Mauthausenu. Koncem ledna 1943 byl se zavazadly a dvěma dozorci deportován rychlíkem přes Břeclav a Bohumín přímo do Osvětimi, kde krátce nato poznal plejádu mladých bakteriologů, chemiků, histologů a mikrobiologů ze Lvova, Berlína, Štrasburku i Paříže. V duchu lékařů *Waffen-SS*, kteří zastávali vedoucí místa ponechávající laboratořím minimum nezbytné autonomie, měla válečně řízená věda pomoci Německu dohnat zpoždění, zvláště v rejstříku účinných protityfových očkování. Ve skutečnosti však mobilizovaní vědci, pracující v průsečíku odlišných cílů a zájmů, odváděli věznitelům daň velmi nedokonalou: ostrý dohled nacistických lékařů obávajících se „sabotáží“ nemohl sám o sobě zajistit kvalitu vyráběných sér, a dokonce ani zamezit tajným dodávkám hodnotnějšího materiálu ve prospěch polského odboje a jeho sanitárních služeb v podzemí.¹⁷⁾

Na druhé straně nemohl Tomášek jako vedoucí bakteriologické laboratoře (jedné z osmi vzniklých v Rajsku) podniknout jakýkoliv výzkum vybočující

z programu vymezeného berlínským úřadem *Waffen-SS*: skvrnitý tyfus se tak na vrub osvětimského rivala nacházel ve výlučné kompetenci buchenwaldského *Hygiene-Institutu*, jemuž se v průběhu roku 1943 dostávalo dalších statutárních privilegií, včetně transferu několika lékařů z Rajska.¹⁸⁾ Až mezi červencem a prosincem 1944 se Tomášková laboratoř dostala k vypěstování kmenů paratyfu A, které jí však bylo zakázáno uschovávat.¹⁹⁾

Válečná nebezpečí, „šedá zóna“ a individuální paměť

Otázka po hypotetické platnosti „šedé zóny“²⁰⁾ nezastírá, že navzdory blízkosti zločineckých existencí jako Carl Clauberg, Josef Mengele či Eduard Wirths byla mezi nimi a lékaři vězňenými v Osvětimi osobní, profesní i funkční hranice: nikdo z internovaných se neúčastnil pokusů na deportovaných lidech,²¹⁾ zatímco aparát *Waffen-SS* manipuloval se zadáními i výsledky bakteriologických šetření.

Nucená spolupráce prof. Tomáška se špičkou evropské bakteriologie je však v jednom ohledu přínosná pro dnešní historiky. Působení v improvizovaném rámci *Hygiene-Institutu* zůstalo trvale zapsáno ve vzpomínkách polských a francouzských kolegů, obohacených o zmínky v poválečných doktorských disertacích bývalých vězňů (viz vzorek v příloze). Z nich vychází Tomáškův mravní kredit nesporně se ctí.

Na tomto základě si lze vytvořit úplnější obraz o provozu laboratoří v Rajsku prostřednictvím srovnání individuálních výpovědí v diachronické posloupnosti. Osvětimská pozorování tří štrasburských kolegů, sepsaná rovněž v prvních poválečných měsících, kterými byli Robert Lévy, Robert Waitz a Marc Klein (historik, který v Rajsku spolupracoval s prof. Tomáškem), povyšují jejich svědectví na úroveň průkazných dokladů mimořádných kvalit z hlediska věcného i lidského. Díky nim nebyl prof. Tomášek výlučný *testis unus*.

Společným bodem opatrně skrývaných diskusí byly dohady o pohnutkách německých lékařů – důstojníků *Waffen-SS* a převážně přesvědčených nacistů – v působení obou ústavů. Věznění lékaři se domnívali, že bezmála výlučným cílem věznitelů bylo vyhnout se povolání na východní frontu, a proto udržet ústav za každou cenu v chodu. Je zřejmé, že za daných okolností nemohli postihnout šíři nacistických bakteriologických záměrů ani proměnlivou povahu tyfových a dalších nebezpečí pro vedení války.

■

V nadnárodní paměti mauthausenského tábora je vepsáno jméno Josefa Podlahy velkými písmeny: prosadil se nejenom jako zručný operatér, ale i jako lékař obtížně organizující tamní revír, takže vedení tábora částečně zohledňovalo jeho odborné názory, pokud vyhovovaly veliteli Ziereisovi. Krátce po válce svědčil Josef Podlaha před spojeneckými soudními instancemi, zvláště v Dachau v dubnu a květnu 1946 v procesu věznitelů z Mauthausenu.²²⁾

Václav Tomášek uplatnil své dlouhodobé zájmy lékaře a bakteriologa za podstatně odlišných okolností a ve výrazné závislosti na badatelských prioritách válčícího Německa; vzpomínka na jeho mauthausenské snahy a osvětimské vý-

zkumy zmizela v zapomnění. Jeho cesta k přežití však byla poznamenána neobyčejnými rysy, jež mezi vězni deportovanými z protektorátu patrně nemají obdoby. Postihnout podmínky jeho sebezáchry, postupné volby jeho vězňatelů a vzpomínky, jež nejistota a nebezpečí válečných let zanechaly v paměti spoluvězňů, však vyžaduje pramenné šetření v osvětimských i berlínských archivech, jež by se vymanilo ze zajatých klišé.

Výňatky z nezveřejněných textů Václava Tomáška

Nemocnice v Mauthausenu

Strojepis přednášky (5 s., nedatováno) proslovené na schůzi Spolku českých lékařů v Brně, pravděpodobně na podzim 1945. *Archiv Masarykovy univerzity, Brno, osobní fond B 54 Václav Tomášek, kr. 1, s. 4-5.*

„Koncem července 1942 byl jsem náhle přeložen [z Gusenu] zpět do Mauthausenu, a to přímo do laboratoře v esesmanském revíru, kterou jsem z dřívějška již znal. Byla to jediná místnost veliká asi 12 m², kde byl umístěn také roentgenový přístroj. Byl tam jeden prostřední a jeden slepý mikroskop, asi 25 chemických zkumavek v jednom dřevěném stojánku. Chemikálií bylo poskrovnu a zvláště zle bylo o alkohol, který esesmani v noci vždy vypili, a co bylo denaturováno, to pili němečtí zločinci. Do mého příchodu nebylo v laboratoři lékaře, nýbrž vedl ji jeden redaktor, který kdysi studoval krátce medicínu, a tak získal pro tábor kvalifikaci k vedení laboratorních vyšetřování, jejichž důležitost v moderní medicíně nemusím líčiti. Nicméně byl to inteligentní člověk, který si byl vědom svých nedostatků a byl by rád zprostředkoval přijetí lékaře do laboratoře v zájmu práce, ale proti zákazu německých lékařů byl bezmocný, ačkoliv v laboratoři se vyšetřovali hlavně esesmani. Teprve, když Němci odvolali zákaz práce na revírech pro lékaře, byl jsem připuštěn do laboratoře na doporučení tohoto Němce, který byl zrovna tehdy propuštěn na svobodu. Aby však duch německých koncentráků příliš neutrpěl, byl jsem za velikého vyhrožování postaven pod komando španělského medika, který sice o medicíně a laboratorní činnosti neměl ponětí, ale za to si osvojil způsoby táborové velmi dokonale a nelišil se mnoho od různých německých individuí, kteří tam byli s ním. Tato společnost nesla velmi těžce příchod lékaře, který ohrožoval jejich posice, a proto tam byl ze začátku život velmi nesnadný a nepříjemný. Laboratoř poskytovala totiž mnohem pohodlnější život než kterékoliv jiné pracovní místo, jehož v táboře mohl dosáhnouti český nebo kterýkoliv jiný vězeň. V táboře jen Němci-vězni měli časem život poměrně blahobytný, ale museli za to konati nejodpornější pochopské a katovské práce, které jim jednoho dne přinesly v odměnu i smrt.

Práce v laboratoři byla jednotvárná a nebudu jí líčiti. Celkem na ní mnoho nezáleželo s výjimkou mikroskopických vyšetření na tuberkulosní mykobakterie, protože jejich nález mohl být snadno důvodem k provedení nitrosrdeční injekce u nemocného. Proto jsem byl velmi spokojen s tím, že tento úkol byl vyhrazen přednostovi. V té době se již velmi horšil stav přítele prof. [Jana] Jebavého,

a proto jsem o své újmě vyšetřil tajně jeho sputum a s hrůzou jsem shledal, že se jen hemží tuberkulosními mikroby. Nález jsme zatajili, ale nebylo to nic platno, protože jednoho dne španělský medik vyšetřil sputum sám a za půl hodiny na to byl Jebavý přeložen do XX. baráku, kde žil několik dní v tuberkulosním koutě a jednoho dne přes všechny záchranné pokusy byl usmrcen injekcí do srdce. Německý personál na revíru se nějak dopátral toho, že jsem před tím vyšetřoval sputum já a spolu se Španělem se mně vysmívali, že jsem nepoznal tuberkulosní mykobakterii.²³⁾ Je to příklad toho, jak se v táboře zvrátily city u lidí, kteří si zakládali na své domnělé bystrosti a pozornosti tam, kde to mělo za následek násilné ukončení života.“

Hygiena v koncentračních táborech SS

Korigovaný strojepis přednášky (12 s., nedatováno, 1946?) proslovené na schůzi Spolku českých lékařů v Brně. *Archiv Masarykovy univerzity, Brno, osobní fond B 54 Václav Tomášek, kr. 1, s. 11-12 [závěr].*

„Kolegové, nechtěl jsem vás svou přednáškou poučovat, nýbrž vám jen vykreslit obraz, jak vypadaly po stránce hygienické koncentrační tábory, nejkruťější [nejhnusnější?] výmysl germánského ducha ve dvacátém století. Závěrem bych chtěl charakterizovat organizaci německé hygienické a zdravotní služby v táborech asi takto.

Němci skutečně podle zásad moderní vědy lékařské dali směrnice pro zdravotní i hygienickou organizaci táborů, které by mohly dát slušnou úroveň životu v táborech, kdyby zásady byly zachovávány a opatření prováděna tak, jak to věda opravdu žádá. Ale v praxi zkrivili všechny ty zásady, zvrátili je v pravý opak a vytvořili skutečný paskvil hygienických zařízení. Z dobrých zásad dovedli svým gestapáckým smyslem využít a v praxi uvést jen to, co znamenalo trápení, týrání, pokořování a pozvolné udolávání internovaných.

Bylo mým přáním, abyste to poznali z mých slov, neboť by nemělo smyslu jen pro sensaci uvádět smutná fakta, [na] která jsem si narychlo vzpomněl. Každé nařízení, které v normálních dobách účelně a dobře provedeno přináší užitek, bylo zvráceno a provedeno tak, aby lidem jen ubližovalo a prospělo jim co nejméně. Mnohá tzv. preventivní opatření, zdravotní vyšetřování, vymáhání různých nařízeních zaměřených pseudohygienicky byla především na to, aby ještě více unavila a vyčerpala oslabené organismy vězňů a přispěla k jejich rychlejší likvidaci, nebo aby ubíjela zbytek duševní síly a mravní hrdosti, která zbývala v srdcích těch nesčetných ubožáků, kteří se dostali do spárů gestapa.

Kdybyste si dovedli představit ty obrazy bídy, které jsem já poznal v Mauthausenu, Gusenu a Osvětimi, porozuměli byste lépe, co chci říci. Když večer po dvanáctihodinové únavné práci byli lidé hnáni ke zdravotním prohlídkám, jejichž jediným smyslem původně bylo vyhledávat slabé lidi k usmrcování nitrosrdečními injekcemi či plynem, znamenalo to opravdu odebrat poslední síly duševní i tělesné vysíleným lidem. Kdybyste si dovedli představit mentalitu lidí nemocných tuberkulosou, kteří ve dne v noci žili ve strachu, kdy budou usmrc-

ni a jejichž jediným přáním bylo docílit vyšetření s výsledkem negativním, aby byli trochu kryti před nebezpečím smrti, pochopili byste, jakým břemenem se může stát bakteriologické vyšetření, které přináší tolik prospěchu v normálních dobách. Nikdo z vás nepochopí mentalitu chlapa, který prý studoval medicínu a který cynicky dovedl opravit můj negativní nález tbc bacilů u kolegy Jebavého, kterým jsem se pokusil chránit jej před smrtící injekcí, a prohlašoval potom ještě, že nepoznám tuberkulosní bacily.

Jaké to bylo [v Osvětimi] zbytečně odčerpávání sil pronásledovat unavené lidi opětovaným odebíráním materiálu po celodenní práci jen proto, aby nějaký polo-zbytečný ústav vykazoval potřebnou činnost. A jaké to bylo pokoření pro ty ženy, které ve stavu největšího tělesného vyčerpání byly vystaveny hrubostem německých gestapáckých hejsků vyslaných k odebírání rektálních vzorků.

Jenom to, že postupem času se většina esesemanů unavila konáním takových rafinovaných akcí a ztratila na nich zájem anebo dostala strach z možné budoucnosti, vedlo k určitému zlepšení. Němci teoreticky dávali táborům jakousi samosprávu ve věcech zdravotních, což neznamenal nic, dokud rozhodujícími činiteli byli němečtí provinilci všeho druhu zavření v táborech pro krádeže, podvody, homosexualitu apod. Ti dovedli zkřivit smysl zdravotních a hygienických opatření více než sami esesemani. Ale časem, když se tyto síly unavovaly, přecházela pozvolna moc do rukou lékařů a tito teprve vytvořili v táborech poměry zdravotní a hygienické, které – pokud to bylo možno – odpovídaly principům, jak je stanovila věda německá i jiná. Zásluhou jich a jejich spolupracovníků, které si pozvolna dovedli vybrat, zlepšilo se niveau táborů po stránce zdravotní a hygienické do té míry, že byl opravdu markantní rozdíl např. v Osvětimi [ve kmenovém táboře Auschwitz I] při mém příchodu a odchodu. Na prvním místě musím tu vzpomenout práce a zásluh našeho profesora Podlahy pro Mauthausen a mnohých kolegů polských, českých, francouzských a jiných pro všechny tábory, které jsem poznal.

Dnes, kdy to vše je již minulostí, jež se bohdá nevrátí, chtěl bych, abychom si uvědomili jedno. Vše to, co dovedli ve své zvrácenosti Němci, nesrovnává se s duchem našeho národa a přítomnost ukazuje, že český člověk není něčeho podobného schopen. Ale protože přítomnost si vynucuje používání některých zařízení jako jsou koncentrační tábory, musíme si jasně uvědomit všechno to zlo, které způsobili Němci a varovat se všeho, co by budilo zdání, že chceme kopírovat jejich metody. Proto vám moji kolegové uvedli zásady, které musí být naprosto dodržovány, aby koncentrační tábory splnily svoje poslání při zachování lidské důstojnosti a všeho, co je nutno k uchování lidského zdraví a síly. Český duch není schopen toho, aby zbytečně týral, sužoval, pokořoval na každém kroku, jak to dělali Němci. Ale nemůže se spokojit s touto negativní dobrou stránkou, nýbrž dát těm, které z důvodů státních musíme internovat, a všem, které je nutno shromážďovat v táborech, transportovat apod., takové životní podmínky, které by vždy dosvědčovaly, že jsme vzdělaným, svobodným a demokraticky cítícím národem.“

- ¹⁾ Chtěl bych vyslovit upřímný dík Lidmile Hunkové a RNDr. Marii Vagerové z Brna. Přístup k původním dokladům mi usnadnili Jiřina Kalendovská a Luděk Navrátil (Archiv Masarykovy univerzity), Hana Jordánková a Jana Dosoudilová (Archiv města Brna), Božena Oškrdová (Nco+Nzo v Brně), Veronika Löblová a Šimon Krýsl (Národní lékařská knihovna v Praze) a Ralph Lochner (Mauthausen Memorial / KZ-Gedenkstätte ve Vídní): jsem jim za neobyčejnou ochotu všem zavázán. Za soukromé doklady i osobní přínos vděčím v první řadě dceři Jana Jebavého, MUDr. Haně Opltové, a jejímu manželovi, žijícím ve Valašském Meziříčí.
- ²⁾ Archiv Masarykovy univerzity; Mendelianum (Brno), osobní doklady ve sbírce MUDr. Vladimíra Zapletala.
- ³⁾ Aktion Albrecht der Erste: na Moravě 490 zatčených, z toho 162 z Brna, a z nich tři z lékařské fakulty: Miroslava MENŠÍKOVÁ – František VAŠEK, Akce Albrecht der Erste, *Paginae historiae* 7, 1999, s. 206–255.
- ⁴⁾ Srov. Petr KOPEČNÝ, *Obrana národa na Brněnsku*, 15. 3. 1938–29. 2. 1940, Brno 2006.
- ⁵⁾ Moravský zemský archiv v Brně, rozsudek stanného soudu, 27. listopadu 1941: fond Gestapo Brünn, B 340, kart. 314, sign. 100-314-23.
- ⁶⁾ Srov. Miloš VÍTEK, *Mauthausen 1942 – Dachau 1945*, Brno 1946.
- ⁷⁾ Josef PODLAHA, *Fašistické zneužívání lékařství v koncentračních táborech, zvláště v Mauthausenu*, nedatovaný strojepis [březen 1946?], 17 s., AMM fond H 09/04, Archiv der KZ-Gedenkstätte Mauthausen, Vídeň. Srov. Michel FABRÉGUET, *Mauthausen: camp de concentration national-socialiste en Autriche rattachée (1938–1945)*, Paříž 1999; Zdeněk ŠTĚPÁNEK, *Nacifikace a moravští lékaři, 1939–1945*, Brno 2004.
- ⁸⁾ Dle rozkazu SS-Obergruppenführera Oswalda Pohla ze 30. dubna. Srov. Michel FABRÉGUET, *Mauthausen; svědectví matematika Karla LITTLOCHA*, Mauthausen, koncentrační lágr smrti: vzpomínky na léta 1941–1942, Třebíč 2014 [1. vyd. Praha 1945].
- ⁹⁾ Na řádku nominálního zápisu je zmíněna flegmóna a zápal plic: *Totenbuch des SS-Standortarztes Mauthausen*, AMM fond Y/46, Archiv der KZ-Gedenkstätte Mauthausen, Vídeň; srov. v příloze svědectví Václava TOMÁŠKA.
- ¹⁰⁾ Dobové doklady ze sbírky MUDr. Vladimíra Zapletala, Mendelianum (Brno).
- ¹¹⁾ Přednášky a články tvoří soudržný celek, navzdory útržkovitosti a nejednomu opakování: Václav TOMÁŠEK, *Osvětím* [sic], 10 s., nedatováno [červenec–srpen 1945?], Archiv Masarykovy univerzity (AMU, Brno), osobní fond B 54, kr. 1 (přeloženo pod názvem *Oswieczim* [sic], s. 76–89 ve sborníku *Medical science abused: German medical science as practised in concentration camps and in the so-called Protectorate, reported by Czechoslovak doctors*, Praha, červen 1946); *TÝŽ*, *Bakteriologie v Mauthausenu a v Osvětimi*, *Věda a život* 11, č. 8–9, 1945, s. 402–413; *TÝŽ*, *Nemocnice v Mauthausenu*, 5 s., nedatováno [1946?], AMU B 54/1; *TÝŽ*, *Paratyfus A a jiné střevní infekce v Osvětimi*, *Lékařské listy*, 2, č. 1 a 2 (1. a 15. 1. 1947), s. 6–9 a 29–34; *TÝŽ*, *Hygiena v koncentračních táborech SS*, 15 s., nedatováno [1946?], AMU B 54/1.
- ¹²⁾ Věcně užitečný portrét zohledňující válečný kontext vyšel jen jeden: Karel KUČERA, *K šedesátinám pana profesora MUDr. Václava Tomáška*, *Lékařské listy* 8, č. 23, 1. 12. 1953, s. 533–535. Srov. rituální evokace: *Universitas* 5/3, 1972, s. 102–105 (Ferdinand PŘECECHTĚL); *Scripta medica* 65/3, 1992, s. 179–184 (Leopold POSPÍŠIL); *Universitas* 26/4, 1993, s. 93 (*TÝŽ*); *tamtéž* 45/2, 2012, s. 63–64 (Miroslav VOTAVA) a další.
- ¹³⁾ Jeden svědek, žádný svědek (lat., pozn. red.).
- ¹⁴⁾ Srov. Jiřina KALEDOVSKÁ – Jiří PULEC, *Profesoři Masarykovy univerzity v letech 1938–1948*, *Universitas* 33/4, 2000, s. 29–38 [německé znění Essen 2001].
- ¹⁵⁾ Již tehdy však Tomášek „vypomáhal v laboratoři“ a zajistil si tak „určitou ochranu mezi [vězněnými] Němci“ (V. TOMÁŠEK, *Hygiena*, s. 4).
- ¹⁶⁾ Josef PODLAHA, *Zneužívání*, s. 2–3.
- ¹⁷⁾ Václav TOMÁŠEK, *Osvětím*. Pro kontext srov. studie připomenuté v příloze. Současně však lvovský bakteriolog Rudolf Weigl (1883–1957, původem z Přerova, který byl polonizován v průběhu dospívání) doslova a úspěšně vyjednával s vojenským a policejním velením, jaké budou záruky i protislužby za spolupráci ve prospěch bakteriologické ochrany německých vojáků. První účinné antigeny byly, jak známo, objeveny v květnu 1942 v krajně obtížných podmínkách nemocnice ve Lvovském ghettu.
- ¹⁸⁾ Např. Karel Makovička (1913–1982), vedle Františka Janoucha (1902–1965) jediný pražský lékař

- v Rajsku a budoucí profesor na fakultě v Hradci Králové, byl ve svém působení za války i po válce stěží srovnatelný s Ludwikiem Fleckem (1896–1961), vynikajícím lvovským mikrobiologem a filozofem, který byl deportován do Rajska a poté do Buchenwaldu i se svými nejbližšími spolupracovníky a s jejich manželkami, vesměs lékařkami. Srov. mj. Paul J. WEINDLING, *Epidemics*, zvl. kap. 11; Andrzej GRZYBOWSKI – Maria CIESIELSKA, *Lesser known aspects of Ludwik Fleck's heroic life during World War II*, *Journal of Medical Biography* 2014 (<http://jmb.sagepub.com/>), (přístup 27. 4. 2016). Jeho osobní věhlas i vědeckou váhu lze dnes podrobněji studovat prostřednictvím Centra Ludwik Fleck při curyšské polytechnice (publikace, internetové stránky, diskuse atd.).
- ¹⁹⁾ O poznámky z rozsáhlého pokusu přišel prof. Tomášek ve chvíli evakuace, koncem ledna 1945; po návratu domů je z vlastní paměti sestavil a publikoval (Paratyfus A a jiné střevní infekce v Osvětími).
- ²⁰⁾ Viz druhá kapitola z poslední knihy Prima LEVIHO, *Potopení a zachránění* [1986], Praha 1993. Pojem se, jak známo, stal předmětem obsáhlé evropské diskuse: srov. rozhovor *La zone grise: entretien avec Anna Bravo et Federica Cereja*, Paříž 2014; a sborníky *Primo Levi à l'oeuvre: actes...*, vyd. Philippe MESNARD a Yannis THANASSEKOS, Paříž 2008; *Primo Levi: actes...*, vyd. Daniela AMSALLEM, Chambéry 2015.
- ²¹⁾ Mezi těmi, kdo k tomu byli vyzváni a kdo opakovaně odmítli, byť za cenu nejvyšší, je patrně nejznámější příklad alsaské psychiatričky Adélaïde HAUTVAL (1906–1988): srov. výčet svědectví v příloze. Případy soudního lékaře Miklóse Nyiszliho z Velkého Varadína, kolínského gynekologa Maxe Samuela a několika dalších vězňů jsou ovšem předmětem trvajících diskusí.
- ²²⁾ Srov. Tomaz JARDIM, *The Mauthausen trial: American military justice in Germany*, Cambridge (Massachusetts) 2012 (české znění Praha 2014). – Obdobnou úlohu sehrál jihlavský gynekolog František BLÁHA (1896–1979) ve snaze uplatnit své politické záměry: *Medicína na scetí: předběžný referát o zkušenostech z pokusných stanic koncentračního tábora*, *Časopis lékařů českých* 84, č. 29, 15. 8. 1945, s. 1043–1050. Krácené znění výkladu bylo převzato jako keynote speech ve zmíněné brožuře *Medical science abused*, s. 14–41.
- ²³⁾ V měsíčníku *Věda a život* podal prof. Tomášek ve dvou aspektech odlišnou verzi: „Vzpomínám, jak jsem pošramotil svoji pověst, když jsem se pokusil zatajit nález tuberkulózních mikrobů u našeho vzácného přítele dr. Jebavého. Němci si dali nález kontrolovati od nějakého medika, který se v táboře naučil poznávat tuberkulózní bacily a gonokoky a viděl v tom vrchol bakteriologického umění. Ten snadno opravil můj nález [...]. Němci se nerozpakovali šířiti zprávy, že nepoznám tuberkulózní bacily.“ *Bakteriologie v Mauthausenu a v Osvětími*, *Věda a život* 11, č. 8–9 [srpen-září] 1945, s. 403.

Přílohy

Zprávy a svědectví mediků a lékařů o osvětimských vězeňských a usmrcovacích zařízeních

- Joseph-Désiré HAFNER, *Aspects pathologiques du camp de concentration d'Auschwitz-Birkenau*, Tours 1946 [disertace, Paříž].
- Adélaïde HAUTVAL, *Médecine et crimes contre l'humanité: témoignage manuscrit «Déportation» écrit en 1946, revue par l'auteur en 1987*, Paříž 1991 [reedice 1996].
- František JANOUCHE, *Sám ďábel by se rděl: otcovy dopisy z nacistických koncentráků*, Praha 2003.
- Mieczysław KIETA, *Instytut higieny SS i Policji w Oświęcimiu, Przegląd lekarski* 37/1, 1980, s. 172–76. [Německé znění Basilej 1987, 2. vyd. 1994].
- Léon L. LANDAU, *Réquisitoire (stropis)*, Berck-sur-Mer (Pas-de-Calais), 1946 [Polské znění Varšava 1963, v knižní podobě pod názvem *Oskarzenie*].
- Guy-Robert LEMORDANT, *Pathologie concentrationnaire*, Štrasburk 1946 [disertace, Štrasburk].
- André LETTICH, *Trente-quatre mois dans les camps de concentration: témoignage sur les crimes „scientifiques“ commis par les médecins allemands*, Tours 1946 [disertace, Paříž; reedice Paříž 2009, 2014].
- Primo LEVI – Leonardo DE BENEDETTI, *Rapport sur l'organisation hygiénico-sanitaire du camp de concentration de Monowitz pour juifs (Haute-Silésie)* [Katowice 1945], Paříž 2005.
- Dorota LORSKA [Dora KLEINOVÁ], *Blok 10 w Oświęcimiu, Przegląd lekarski* 21/1, 1965, s. 99–104 [Německé znění Basilej 1987, 1994].
- Miklós NYISZLI, *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az Auschwitz-i krematóriumban [Byl jsem pitavním lékařem dr. Mengeleho v osvětimském krematoriu]*, Velký Varadín/Debrecín 1946/1947;

reedice pod názvem *Orvos voltam Auschwitzban* [Byl jsem lékařem v Osvětimi], Budapešť 1964, 1994. [Anglické znění New York 1960, 2011; francouzské znění Paříž 1961, Ženeva 1976; rumunské znění Bukurešť 1964; polské znění Varšava 1966, Osvětim 1996, 2000, 2010; italské znění Miláno 1976; německé znění Berlín 1992; české znění Praha 2009].

Margita SCHWALBOVÁ, *Elf Frauen, Leben in Wahrheit: eine Ärztin berichtet aus Auschwitz-Birkenau, 1942-1945*, Essen 1994.

Margita SCHWALBOVÁ, *Žila som životy druhých*, Zvolen 2001.

Témoignages strasbourgeois: de l'Université aux camps de concentration, Paříž 1947 [reedice 1954, 1989]: zvláště Marc KLEIN, s. 119-124, 429-455, 501-510; Robert LÉVY, s. 457-466 a Robert WAITZ, s. 109-113, 467-499.

Orientační literatura z posledních let

Naomi BAUMSLAG, *Murderous medicine: Nazi doctors, human experimentation and typhus*, Westport (Connecticut) 2005 [české znění Praha 2013].

Wolfgang BENZ, Barbara DISTEL, vyd., *Der Ort des Terrors: Geschichte der national-sozialistischen Konzentrationslager*, Mnichov 2005-2009, 9 sv.

Tal BRUTTMANN, *Auschwitz*, Paříž 2015.

Jane CAPLAN - Nikolaus WACHSMANN, vyd., *Concentration camps in Nazi Germany: the new histories*, Londýn 2010.

Michel FABRÉGUET, *Mauthausen: camp de concentration national-socialiste en Autriche rattachée (1938-1945)*, Paříž 1999.

Yisrael GUTMAN a kol., *Anatomy of the Auschwitz death camp*, Bloomington (Indiana) 1994.

Ernst KLEE, *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer*, Frankfurt 1997; přepracované vydání 2001 [francouzské znění Paříž 1999, polské znění Krakov 2001, 2005].

Jean-Luc LELEU, *La Waffen-SS: soldats politiques en guerre*, Paříž 2014.

Robert J. LIFTON, *The Nazi doctors: medical killing and the psychology of genocide*, Londýn 1987 [francouzské znění Paříž 1989, české znění Praha 2008].

Zdzisław Jan RYN, *Lekarze – więźniowie Auschwitz-Birkenau, Alma mater: miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego* č. 118, 2009, s. 129-146 [krácené anglické znění Krakov 2013].

Zdeněk ŠTĚPÁNEK, *Nacifikace a moravští lékaři, 1939-1945*, Brno 2004.

Nikolaus WACHSMANN, *KL: a history of the Nazi concentration camps*, Londýn 2015 [německé znění Mnichov 2016].

Paul Julian WEINDLING, *Epidemics and genocide in eastern Europe, 1890-1945*, Oxford 2000.

FATE OF Dr JAN JEBAVÝ IN MAUTHAUSEN AND PATH TO THE RESCUE OF PROFESSOR VÁCLAV TOMÁŠEK

Summary

Lubor Jílek, Molondin (Switzerland)

The stories of two physicians from the Brno University illustrate the dramatic fate of people who found themselves trapped into the crushing wheels of the Nazi prisons' machinery.

Jan Jebavý, an ophthalmologist, athlete and member of the Sokol gymnastics association, was just preparing for his associate professorship when he fell victim of the wave of arrests at the very beginning of what was to be known as the first martial law in the Protectorate of Bohemia and Moravia. After an injury in the Mauthausen quarry, his health further deteriorated as a result of the medical "treatment" provided there. Jebavý suffered from a twofold infection, a diagnosis that Václav Tomášek, his close friend and professor of microbiology, tried in vain to conceal from a fellow inmate, a former medical student, who insisted on examining Jebavý at any price. This eventually led to Jan Jebavý's forced homicide.

Throughout the three years of his wartime imprisonment, Václav Tomášek tried to save his own life – within the limits of his professional knowledge, ethical principles and values. Given the circumstances, he was soon deported from Mauthausen to the core camp in Auschwitz. There, at the periphery of the *Stammlager Auschwitz I*, a medical center was being built from March 1943, thanks to top-level researchers deported from occupied countries, as a *Hygiene Institut der Waffen-SS*. Without a thorough information about the actual purpose of the research thus provided, Tomášek applied his professional knowledge, which was duly appreciated by his jailers. Did the experienced microbiologist find therefore himself in the "grey zone", a concept later elaborated by the Turin chemist Primo Levi in the near Monowitz camp (*Auschwitz III*)?

The actual conditions for research in the *Hygiene-Institut's* activities have not yet been satisfactorily clarified: they are still obliterated by post-war testimonies, which sometimes lead to ambiguous conclusions. By tracing a rough chronology of Tomášek's survival, the author set himself the task of merely outlining the issues under scrutiny. Those topics are to be explored more thoroughly on the basis of military and prison archival evidence – if it was preserved.

**DAS MAUTHAUSENER SCHICKSAL VON Dr. med. JAN JEBAVÝ
UND DER WEG ZUR RETTUNG VON PROFESSOR VÁCLAV TOMÁŠEK**
Resümee

Lubor Jilek, Molondin (Schweiz)

Zwei individuelle Schicksale belegen die Dramatik im Leben von Ärzten der Brünner Universität, die in das alles vernichtende Räderwerk der nazistischen Strafvollzugsmaschinerie geraten waren.

Der Augenarzt Jan Jebavý, Athlet und Mitglied des Sokol-Verbands, der seine Dozentur vorbereitete, fiel der Verhaftungswelle ganz am Anfang des sog. ersten Standrechts zum Opfer. Nach einer Verletzung im Mauthausener Steinbruch beschleunigten die Bedingungen der „Behandlung“ das Fortschreiten einer doppelten Infektion. Die Diagnose, die ein befreundeter Arzt (Professor Václav Tomášek) verheimlichte, deckte ein Mithäftling, ein Mediziner auf, was die unmittelbare gewaltsamen Tötung von Jan Jebavý zur Folge hatte.

Jebavýs Freund, der Bakteriologe Václav Tomášek, bemühte sich in der Haft während der verbleibenden drei Kriegsjahre – in den Grenzen seiner Kenntnisse, Grundsätze und Wertvorstellungen – um die Rettung des eigenen Lebens. Ohne von den Absichten der Ärzte der *Waffen-SS* näher informiert zu sein, brachte Tomášek Fachkenntnisse zur Geltung, die von seinen Kerkermeistern geschätzt wurden. Durch ein Zusammenspiel von Zufällen gelangte er in das *Stammlager Auschwitz I*, an dessen Rand, aber unabhängig davon, im März 1943 eine Forschungsabteilung von europäischem Rang entstand. Gelangte der erfahrene Mikrobiologe deshalb in den Bereich der von einem Häftling – es war der Chemiker Primo Levi – weitblickend durchachten „Grauzone“?

Die Arbeitsbedingungen der Fachleute im dortigen *Hygiene-Institut* wurden bisher nicht zufriedenstellend geklärt: Ihre Erforschung beruht einstweilen nur auf zeitgenössischen Zeugenaussagen, die häufig recht vieldeutig sind. Der Autor legte sich deshalb darauf fest, diese Problematik lediglich als Skizze zu bearbeiten, die erst auf Grundlage von Dokumenten der Militär- und Gefängnisarchive – soweit sie erhalten geblieben sind – genauer umschrieben werden kann.

POBOČNÉ TÁBORY KONCENTRAČNÍHO TÁBORA GROSS-ROSEN V RÝNOVICÍCH U JABLONCE NAD NISOU A VE SMRŽOVCE – PŘEHLED A GENEZE PIETNÍCH MÍST

Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci

V Terezínských listech č. 43/2015 jsme přinesli zprávu o existenci a genezi pietních míst spojených s pobočkou koncentračního tábora Gross-Rosen v Rychnově u Jablonce nad Nisou (tábor Reichenau).¹⁾ Dnes chceme navázat na tento text podobným přehledem týkajícím se druhé a třetí pobočky Gross-Rosenu na Jablonecku – v Rýnovicích a ve Smržovce. Zatímco druhý jmenovaný tábor (nebo pracovní komando) fungoval pouze měsíc a dnes ve Smržovce není pietní místo upomínající na jeho existenci, tak pobočka v Rýnovicích, která byla součástí rozsáhlejší zóny táborů pro nuceně nasazené dělníky, existovala od listopadu 1944 do května 1945 a je pietně připomínána nejen v lokalitě samotné, ale i v nedalekém Železném Brodě.

Pobočný tábor Gablonz v Rýnovicích u Jablonce nad Nisou

Zřízení nejprve barákové kolonie pro nuceně nasazené dělníky a od roku 1944 i pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen v Rýnovicích (od roku 1962 součást města Jablonec nad Nisou) úzce souvisí se zavedením výrobního provozu firmy Feinapparate Bau Jena právě v této obci. Provoz začal být budován již v roce 1939 při jihovýchodním úpatí Prosečského hřebene mezi městy Jablonec nad Nisou a Liberec, byl zaměřen na zbrojní výrobu, konkrétně na jemnou mechaniku.²⁾ Kvůli potřebě značného množství pracovních sil byl v prvních letech války na okraji průmyslové zóny vystavěn rozsáhlý barákový komplex určený pro nuceně nasazené dělníky, mezi nimiž byli také obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava nebo váleční zajatci z různých zemí.

V listopadu 1944 byla v Rýnovicích zřízena pobočka koncentračního tábora Gross-Rosen. Tvořili ji vězni zatčení z různých důvodů. Různorodá v ní byla i struktura národností, avšak výraznou část jejího osazenstva tvořili Poláci zajatí po porážce Varšavského povstání. Vězni byli umístěni do jedné z nedostavěných hal v průmyslové zóně a přinuceni pracovat v továrních provozech nebo ve venkovním komandu. V únoru 1945 ke zhruba pěti stům mužských vězňů přibýlo ještě dvě stě žen. Podmínky pro přežití v rýnovickém pobočném táboře byly špatné a vedly k vysokým ztrátám na životech, především ve venkovním komandu. Mrtvé si vyžádaly i podmínky ve výše uváděném zajateckém táboře.

Existence rýnovického pobočného tábora se nachýlila k závěru až na úplném konci války, v květnu 1945. Údaje o přesném konci tábora se v pramenech částečně liší. Ze studie polské historičky Doroty Suly³⁾ však vyplývá, že 8. května 1945 byl nařízen evakuační pochod z tábora, který dospěl pouze za hranice města Jablonec nad Nisou. Tam se dozorčí jednotky tábora rozešly a vězni nakonec došli do Železného Brodu, kde byli ošetřeni Červeným křížem.⁴⁾

Jablonec nad Nisou-Rýnovice – centrální prostor pietního místa

Jablonec nad Nisou-Rýnovice – vstupní prostor pietního místa

Pietní místo v Rýnovicích a jeho vývoj

Vznik pietního místa obětem nacistické válečné výroby v Rýnovicích souvisí s hromadným hrobem, zřízeným po skončení války se záměrem důstojně pocho-

vat oběti rýnovických táborů pohřbené ve válečných letech na různých místech kolem průmyslové zóny. Blíže o tom vyprávějí autoři poválečných vzpomínek Jana a Josef Zítkoví pro vlastivědný časopis Patron:⁵⁾ „Někteří byli pohřbeni na dvou místech na rýnovickém hřbitově. V hrobní knize Rýnovic je zaznamenán věk, důvod úmrtí atd. Kromě toho i hodina úmrtí, a to ukazuje, že vězeň zemřel třeba v ranních hodinách a téhož dne dopoledne byl zde pohřben. Asi aby to špatně nepůsobilo na spoluvězně, ale hlavně kvůli rozšíření nemoci – popř. epidemii – muselo jít vše rychle. Ze začátku byli někteří zemřelí vězni odvezeni do Liberce do krematoria, ale velká většina jich byla hned po úmrtí zakopána na kraji lesa, ale i po lese. Dokazuje to, že asi před 12 roky při bouři se vyvrátil strom a tím odhalil pozůstatky dvou umučených. Po válce bylo určeno důstojné místo pro hromadný hrob těchto umučených. Ti, o kterých se vědělo, kde byli při okraji i hlouběji po lesích pohřbeni, byli exhumováni, uloženi do jednotlivých rakví a důstojně pohřbeni do společného hrobu na okraji lesa vlevo u továrny dnešního Liazu.“⁶⁾ Krátce po válce tak vznikla první podoba pietního místa – hromadný hrob a symbol mučednictví – březový kříž s trnovou korunou.⁷⁾

Druhá podoba pietního místa byla odhalena 26. září 1948,⁸⁾ kdy do lokality přibyla symbolická socha ztýraného vězně s mottem „Lidé bděte.“⁹⁾ Jejím autorem je sochař J. Jaroš.¹⁰⁾ Pořadatelé pietního aktu věnovali slavnostnímu odhalení zřejmě mimořádně velkou pozornost, protože na něj byl pozván i prezident ČSR Klement Gottwald. Ten se aktu nakonec nezúčastnil, ale přítomni byli ministr informací a osvěty Václav Kopecký, poslanec Národního shromáždění Jan Harus a zástupci francouzského a polského velvyslanectví. Až do zásadní úpravy v roce 2010 bylo místo tvořeno zmíněnou sochou, pietně vyzdobeným hrobovým polem a zelení, jež smuteční prostor ohraničovala. Po řadu desetiletí na něm probíhala dobová pietní shromáždění.

Do devadesátých let 20. století pečovali o toto pietní místo zaměstnanci blízkého podniku Liaz.¹¹⁾ Poté po společenských změnách v devadesátých letech prošlo určitou fází částečného „zapomnění“ a teprve v letech 2005–2006 bylo znovu částečně upraveno.¹²⁾ Až po roce 1989 přibyl do prostoru pamětní kámen¹³⁾ připomínající existenci pobočného tábora Gablonz. Nese stručný text: *Obětem pobočky KT Gross Rosen Jablonec n. N. - Rýnovice - x. XI. 1944 - x. V. 1945 - na stav 500 mužů průběžně doplňováno - 800 vězni za - zavražděné, zemřelé, utýrané - Občané: POL, RUS, UKR, CZE, FRA.*

Dalším krajinným prvkem připomínajícím existenci tábora je naučná stezka „Stopy II. světové války“, která na několika informačních tabulích v oblasti Prosečského hřebene připomíná válečné události v regionu a na dvou tabulích se věnuje událostem spojeným s existencí koncentračního tábora.¹⁴⁾

K prozatím největší změně vzhledu pietního místa došlo v roce 2010, kdy byl prostor za podpory Ministerstva obrany ČR a velvyslanectví Ázerbajdžánu, Běloruska, Francie, Kazachstánu, Ruska a Ukrajiny důkladně zrekonstruován. Centrální pole bylo osazeno devadesáti kamennými deskami se jmény dohledaných obětí rýnovického pracovního nasazení (úmrtí z let 1942 až 1945), vstupní pro-

Jablonec nad Nisou-Rýnovice
– pamětní kámen obětem po-
bočného tábora Gablonz

Jablonec nad Nisou-Rýnovice
– socha ztýraného vězně
a mučednický kříž
na pietním místě

stor pak pětici kamenných stél se základní historií místa¹⁵⁾ a dvěma dalšími kamennými stélami.¹⁶⁾ Slavnostní odhalení obnoveného pietního místa proběhlo za účasti zástupců výše uvedených států a stalo se tak jedním z nejvýznamnějších pietních aktů v regionu po roce 1989. K podobným setkáním dochází v Rýnovicích i nadále, například při oslavách 70. výročí konce druhé světové války se zde 4. května 2015 kromě jiných sešli i velvyslanec Ázerbajdžánu a konzul Ruska.

Pietní místa v Železném Brodě

Celkem tři pietní místa v Železném Brodě souvisí s pochodem vězňů z Rýnovic přes Jablonec nad Nisou a údolím řek Kamenice a Jizery právě do Železného Brodu. Zde o ně bylo postaráno v ošetrovně Červeného kříže, několik vězňů však následky dlouhodobých útrap věznění v systému koncentračního tábora Gross-Rosen již nebylo schopno překonat. Jim jsou věnována tato tři pietní místa.

Na městském hřbitově se nachází společný hrob rýnovických vězňů, opatřený kamennou deskou se jmény pochovaných. Nese text: *Po vysvobození z koncentračního tábora v Rýnovicích zemřeli v ošetrovnách Čs. červeného kříže v Žel. Brodě v roce 1945 / 1. muž, č. konc. 85.129 / Abranczyk Zdeněk, Polsko / Baranowski Zygmund, Varšava / Celnik Celina, Pabianice – Lodž / Czubiak Stefan, Varšava / Gowaszewski Ondrzej, Varšava / Istaurová Marie, Lodž / Konverski Marian, Polsko / Luczycki Mieczysław, Varšava / Misztal Stefan, Krakov / Pollakova Elly, Amsterdam / Pastersky Ignac, Dombrovice / Tomalda Vladzimir, Polsko / Vaclavek*

Železný Brod – pietní místo na hřbitově

Železný Brod – vězňové
rýnovického pobočného
tábora

Stanislav, Varšava / Voźniak Ignac, Krakov / Widzowski Jan, Radomsko / Zaweszky Jery, Varšava / Zylbermannova Regina, Lodź / Vám mrtvým čest a dík!

Druhým pamětním prostorem spojeným s rýnovickou pobočkou Gross-Rosenu je dnešní budova domova mládeže v Těpeřské ulici, kde se v květnu 1945 nacházela výše zmíněná ošetrovna Červeného kříže. V říjnu 1966 město navštívila skupina členů polského svazu ZBoWiD, bývalých vězňů rýnovického koncentračního tábora, kteří kromě jiných pietních akcí umístili na budovu bývalé ošetrovny tabulku s textem: *Zde v této nemocnici byli polští političtí vězni koncentračního tábora Gross-Rosen / Po osvobození z komanda „Gablonz“ a „Reichenau“ v květnu 1945 jim byla věnována přátelská a srdečná péče jak ze strany zdejší nemocnice, tak i občanů měst: Jablonec, Rychnov a Železný Brod / Klub b. wieźniów politycznych Gross-Rosen przy zarzadzcie okregu warszawskiego ZBoWiD z okazji przyjazdu w dniu 7-10-1966 r.*

Jen několik metrů odtud je v zeleni při Těpeřské ulici umístěna kamenná deska s textem sdělujícím podobné informace jako výše uvedená tabulka: *„Na paměť bratrské pomoci, kterou členové ČsČK i jiní železnobrodští občané zde poskytli polským vězňům, osvobozeným z koncentračního tábora v Rýnovicích. 1945 – 9. 5. – 1978“*

Pietní místo v polské Rogoźnici

Posledním prostorem, kde je jmenovitě uveden rýnovický pobočný tábor, je centrální pomník v lokalitě bývalého koncentračního tábora Gross-Rosen v polské Rogoźnici. Na čelní opěrné zdi pomníku jsou na kamenných tabulích uvedeny názvy všech pobočných táborů a pracovních komand táborového komplexu Gross-Rosen, mezi nimi i táborů v oblasti Jablonecka, jmenovitě Gablonz, Morchenstern, Reichenau.

Pobočka koncentračního tábora Gross-Rosen ve Smržovce (Morchenstern)

Okrajově zmiňme ještě třetí pobočku Gross-Rosenu na Jablonecku, která vznikla transportem pěti set žen ze zrušeného pobočného tábora Zillerthal-Erdmannsdorf v dnes polském Slezsku. Dvě stě žen nacisté umístili do pobočného tábora v Rýnovicích a zbylých tři sta převedli 19. února 1945 do Smržovky (Morchenstern), kde byly nasazeny do zbrojní výroby pro Mitteldeutsche Motorenwerke GmbH (MIMO), pobočky Auto-Union. Ženy byly ve Smržovce drženy necelý měsíc a již 15. března 1945 byly nuceny absolvovat další transport do Gross-Wertheru, do pobočky koncentračního tábora Mittelbau (Dora).¹⁷⁾

Vzhledem ke krátké době jeho provozu je veřejnosti existence tábora prakticky neznámá, a proto mu také nebylo věnováno žádné pietní místo. Ve Smržovce ale vzniklo jiné pietní místo související se systémem Gross-Rosenu, a to hrob čtyř vězňů zemřelých na pochodu smrti z pobočky Hirschberg (dnes Jelenia Góra v Dolním Slezsku) do tábora Reichenau (v Rychnově u Jablonce nad Nisou).¹⁸⁾ Je umístěn na městském hřbitově, má tvar pyramidy a pamětní deska nese text: *Julius Fučík: „Lidé bděte“ / Zde leží čtyři příslušníci koncentračního tábora. Zemřeli*

– ubiti pařbami nacistů ve Smrřovce na pochodu hladu z Jelení Gory do Rychnova v březnu 1945.

Poděkování

Za dlouhodobou pomoc a vstřícnost patří poděkování zaměstnancům Státního okresního archivu Jablonec nad Nisou a pánům Frantiřku Křůmalovi a Jindřichu Kurfiřtovi, kterému děkujeme za poskytnutí archivních snímků.

Poznámky

- ¹⁾ Lubor LACINA, Pobočný tábor KT Gross-Rosen v Rychnově u Jablonce nad Nisou: přehled a geneze pietních míst. In: Tereziňské listy 43/2015, Praha, s. 124–132.
- ²⁾ Tematikou zbrojní výroby se hlouběji zabýval Martin Přibil, citujme tedy část jeho textu z časopisu Krkonose-Jizerské hory: „V Rýnovicích se vyráběly a kompletovaly přesné konstrukce přístrojů Zeiss-Ikon pro válečné námořnictvo – kompletní periskopy pro ponorky a další vojensky důležité přístroje, jako třeba zaměřovače na bázi infračerveného záření, povelové a řídicí přístroje atp. Pro letectvo se vyráběly umělé horizonty, koncem války se tady dělaly dokonce i pušky pro Volkssturm. Jedním z důležitých zde vyráběných aparátů byl zaměřovací a povelový řídicí ‚Kommandogerät 40‘.“ – Citace z: Martin PŘIBIL, Podzemní továrna TON v Rýnovicích u Jablonce nad Nisou. In: krkonose.krnep.cz [online]. [cit: 10. 4. 2016]. Dostupné z: http://krkonose.krnep.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=10951&Itemid=34.
- ³⁾ Dorota SULA, Arbeitslager Reichenau. In: Filie obozu koncentracijnego Gross-Rosen: wybór artykułów. Wałbrzych, 2001.
- ⁴⁾ Z jiné výpovědi vyplývá, že pravděpodobně někteří vězni byli ponecháni v táboře; 3. 5. 1945 je uváděn jako datum zániku tábora pod ostrahou SS. Z: Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou (Sbírka tisků a soudobé dokumentace, Památná místa protifašistického odboje na Jablonecku) – VÍTEK (provedl písemný záznam). 1965. Po stopách historie.
- ⁵⁾ Patron: informace přátel pomníčků a památných míst Jizerských hor. Josefův Důl: Přátelé pomníčků a památných míst Jizerských hor, 1997, 1, strany nečíslovány.
- ⁶⁾ Zřizování společných hrobů pro oběti nacistické represe krátce po válce bylo v lokalitách bývalých pobočných táborů relativně časté – v oblasti severních Čech například v Rychnově u Jablonce nad Nisou, kde byli po skončení války na hřbitově pochováni zemřelí vězni pobočného tábora, pohřbeni nacistickou mocí během války při zdi místního hřbitova a zřejmě i na jiných místech ve městě. Druhým příkladem může být pobočný tábor Kratzau I, jehož mrtvé vězeňkyně byly za války pohřbívány u zdi hřbitova v Bílém Kostele nad Nisou, aby byly po válce jejich ostatky přeneseny do hrobů na židovském hřbitově v Liberci.
- ⁷⁾ Podobný kříž byl vztyčen i v lokalitě pobočného tábora v Rychnově u Jablonce nad Nisou. K jeho existenci prozatím nebyly dohledány žádné prameny (kromě jedné fotografie s popiskou), zřejmě ale byl odstraněn při budování pietního místa odhaleného v roce 1985. Blíže k pietnímu místu Lubor LACINA. Pobočný tábor KT Gross-Rosen v Rychnově u Jablonce nad Nisou: přehled a geneze pietních míst. In: Tereziňské listy 43/2015, Praha, s. 124–132.
- ⁸⁾ Úprava pietního místa byla iniciována zaměstnanci podniku Elektro-Praga, který po roce 1945 fungoval v rýnovické průmyslové zóně. Mimořádná zásluha je v pramenech připisována paní Růženě Svobodové. Viz Patron: informace přátel pomníčků a památných míst Jizerských hor. Josefův Důl: Přátelé pomníčků a památných míst Jizerských hor 1997, 1, strany nečíslovány. – Odhalení památníku umučeným vězňům. In: Stráž severu: deník Severočeského kraje. Úterý 28. září 1948.
- ⁹⁾ Vzhledem k uvedenému mottu byla pry některými místními obyvateli socha považována za zpodobnění Julia Fučíka.
- ¹⁰⁾ Jaroš měl být bývalým účastníkem partyzánského hnutí. Viz Patron: informace přátel pomníčků a památných míst Jizerských hor. Josefův Důl: Přátelé pomníčků a památných míst Jizerských hor 1997, 1, strany nečíslovány. – Rýnovická socha není jediným autorovým dílem svého druhu

v regionu, Jarošovy práce byly realizovány rovněž v Rychnově u Jablonce nad Nisou (pietní místo obětem koncentračního tábora na hřbitově z roku 1950) a ve Vlastiboři (pomník partyzánské skupině Konstantin z roku 1946).

- ¹¹⁾ Liberecké automobilové závody (Liaz) působily od roku 1954 v rýnovické průmyslové zóně (v prvním poválečném období zde fungoval provoz Elektro-Praga). Po roce 1989 byla průmyslová zóna postupně rozdělena, dnes zde podniká řada různých firem.
- ¹²⁾ Lukáš PLETICHA, Oběti rýnovického lágru nebudou zapomenuty. In: mestojablonec.cz [online]. [cit: 10. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.mestojablonec.cz/cs/mesto/jablonecky-mesic-nik/05-2010/obeti-rynovickeho-lagru-nebudou-zapomenuty.html>.
- ¹³⁾ Kámen byl symbolicky přivezen z kamenolomu při kmenovém táboře Gross-Rosen u dnešní Rogožnice.
- ¹⁴⁾ Jedna z tabulí se věnuje válečné výrobě v rýnovické průmyslové zóně a existenci koncentračního tábora, druhá je instalována při pietním místě a v poměrně expresivním jazyce uvádí: „*Člověče, poutníku, postůj a setrvej v zamýšlení nad oběťmi režimu organizovaného zločinu, organizovaného rabování cizích majetků na Němci okupovaných územích na západě i východě, severu i jihu Evropy. Postůj a zamysli se nad zničením vůle k životu jejich vězňených otroků při zločinném zacházení s nimi za 2. světové války (1. 9. 1939–9. 5. 1945). Jenom zde, v těchto místech, na následky nelidského zacházení – bití, zimy a hladu, vysilující práce, nulové zdravotní péče, konkrétně v německé továrně *Feinapparatenbau (FAB) konzernu Zeiss-Jena* zahynulo, dle podkladů z archivu, na 749 obětí zrůdného německého barbarství! Jmenovitě se dochovalo, tzn. bylo zatím nalezeno, 81 jméno obětí z řad vojenských válečných zajatců, vězňů kárného tábora, pracovního komanda koncentračního tábora *GROSS-ROSEN (Rogoźnica v Polsku)*, totálně nahnaných pracovníků z východu – tzv. *Ostarbeiterů*, účastníků pochodů smrti z koncentračních táborů *OSVĚTIM a LANGENBIELAU*. Byla to jména Rusů, Ukrajinců, Bělorusů, Poláků, Francouzů, Holanďanů, Čechů, Židů, Italů i příslušníků dalších národností. S německou důkladností se také i v Německu dochovala kartotéka se jmény 17,5 milionů vězňů, jež je nyní přístupná k bádání. Právě tato skutečnost přispěje k odhalení dalších, dosud bezejmenných obětí! Jedno je ale jisté, 55 milionů obětí na účtu 2. světové války v celém světě nedává možnost zapomenout! Na tehdejší Československo z toho připadá „JEN“ 360 000 Židů, Čechů, Slováků, Rusínů, Volyňských Čechů a dalších národností. NESMÍME ZAPOMENOUT! Čest jejich věčné památce! A pro připomenutí nastupujícím generacím! Kdo nezná svou minulost, je odsouzen si ji prožít znovu!“ (Text je rovněž v polském, anglickém a německém jazyce.) – Text doplňuje plán pietního místa s popisky v českém jazyce.*
- ¹⁵⁾ Znění textu: „*Koncentrační, internační a pracovní tábor Rýnovice. Zde stál v letech 1940–1945 pracovní a internační tábor pro potřeby přílehlé továrny FAB. Od r. 1944 tu byla i pobočka koncentračního tábora Gross Rosen s více než 200 vězni. Byli zde internováni váleční zajatci z Francie, Sovětského svazu a Itálie, totálně nasazené ženy a muži z Ukrajiny, Polska a Protektorátu Čechy a Morava. V roce 1945 přišli do tábora další vězni z evakuovaných táborů v Polsku. Tábor byl osvobozen 6. května 1945 Revolučním národním výborem. Na následky zacházení, podmínek a nemocí zde zahynulo několik desítek vězňů. Spolehlivě se podařilo dohledat pouze část jmen, jak jsou uvedena na památníku. Počet obětí však bude pravděpodobně větší.“ (Totéž je uvedeno v ruském, anglickém, francouzském a polském jazyce.)*
- ¹⁶⁾ Jedna stěla uvádí okolnosti rekonstrukce pietního místa v letech 2004–2005 a 2010, druhá je bez textu. Před slavnostním odhalením měla nést kovovou tabuli, která ale měla být záhy odcizena.
- ¹⁷⁾ Filie obozu Gross-Rosen. In: gross-rosen.eu [online]. [cit: 10. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.gross-rosen.eu/historia-kl-gross-rosen/filie-obozu-gross-rosen/>.
- ¹⁸⁾ Pochod smrti pravděpodobně neměl žádnou souvislost s existencí pobočného tábora ve Smržovce.

**BRANCH CAMPS OF THE GROSS-ROSEN CONCENTRATION CAMP
AT RÝNOVICE NEAR JABLONEC NAD NISOU AND AT SMRŽOVKA – AN OVERVIEW
AND GENESIS OF MEMORIAL SITES**

Summary

Lubor Lacina, North Bohemian Museum in Liberec

The Terezínské listy (Terezín Yearbook) No. 43/2015 reported on the existence and genesis of the memorial sites connected with the branch camp of the Gross-Rosen concentration camp at Rychnov near Jablonec nad Nisou (branch Reichenau). In this article we follow up with a detailed overview concerning the second and third branch camp of the Gross-Rosen concentration camp in the Jablonec district – namely at Rýnovice (branch Gablonz) and at Smržovka (branch Morchenstern). While the second mentioned camp (or labor commando) operated only for a month and today there is no memorial site at Smržovka commemorating its existence, the Rýnovice branch, part of a larger zone of camps for forced laborers, existed from November 1944 until May 1945; and there is a memorial site not only in this particular locality but also in the nearby Železný Brod.

**DIE AUSSENLAGER DES KONZENTRATIONSLAGERS GROSS-ROSEN IN RÝNOVICE
(REINOWITZ) BEI JABLONEC NAD NISOU (GABLONZ) UND IN SMRŽOVKA
(MORCHENSTERN) – ÜBERSICHT UND GENESE DER ANDACHTSSTÄTTEN**

Resümee

Lubor Lacina, Nordböhmisches Museum in Liberec (Reichenberg)

In den Terezínské listy (Theresienstädter Blätter) Nr. 43/2015 haben wir von der Existenz und der Genese von Andachtsstätten berichtet, die mit dem Außenlager des Konzentrationslagers Groß-Rosen in Rychnov u Jablonce nad Nisou (Außenlager Reichenau) in Verbindung stehen. Diesmal wollen wir an den genannten Text mit einem ähnlichen Überblick anknüpfen, der sich auf das zweite und dritte Außenlager von Groß-Rosen in der Region von Jablonec bezieht – die Lager in Rýnovice (Außenlager Gablonz) und in Smržovka (Außenlager Morchenstern). Während das an zweiter Stelle genannte Lager (oder Arbeitskommando) nur einen Monat in Betrieb war und es heute in Smržovka keine Gedenkstätte gibt, die an seine Existenz erinnern würde, gehörte das Außenlager in Rýnovice zu einer weitreichenden Zone von Lagern für Zwangsarbeiter. Es bestand von November 1944 bis Mai 1945 und wird nicht nur am Ort selbst, sondern auch im nahegelegenen Železný Brod in Erinnerung gebracht.

RECENZE A LITERATURA

Joseph Poprzeczny: Hitlerův kat na východě. Odilo Globocnik, Academia, Praha 2009, 480 s., ISBN 978-80-200-1768-0

Krátké dějiny Hitlerovy „Třetí říše“ jsou plné obskurních osobností, které se v novém režimu dokázaly dostat na výsluní a dosáhnout významného postavení i nemalých zisků. Mezi ně patří rovněž významní příslušníci potlačovacího aparátu, kteří svojí činností zmařili miliony lidských životů. Za jednu z nich můžeme bezpochyby považovat i Odilo Globocnika řečeného Globus, který hrál v letech druhé světové války důležitou roli při masovém vyhlazování Židů a etnických čistkách ve východním Polsku. Této zlověstné postavě se po právu dostává v poslední době stále více pozornosti a zabývá se jí i historik Joseph Poprzeczny ve své knize „*Odilo Globocnik. Hitler's man in East*“, kterou v překladu vydalo v roce

2009 nakladatelství Academia s expresivně upraveným názvem „*Hitlerův kat na východě. Odilo Globocnik*“.

Poprzeczny si zpracování života Odilo Globocnika nevybral náhodou, ale vedl ho k tomu příběh jeho matky a nevlastní sestry pocházejících z Polska. Hned na počátku je nutné přiznat, že se rozhodně nejedná se o jednoduché téma. Barvitě životní osudy Globuse zákonitě vyžadují dobrou orientaci ve složitých vztazích permanentně rozhádaných rakouských nacistů, stejně jako ve východní politice Velkoněmecké říše, či konečném řešení židovské otázky. Autor se navíc musí vyznat ve složité hierarchii institucí a elit v nacistickém Německu a na okupovaných územích. Poprzeczny se k této velké výzvě postavil čelem a s vervou se vrhl do rozsáhlého výzkumu pramenů a literatury, aby osvětlil osobnost Globocnika v různých aspektech jeho působení. Výsledkem je obsáhlá studie, která nabízí neotřelý pohled na člověka, který je bezprostředně spojen s jednou z největších genocid moderních dějin.

Velký klad práce spočívá v množství pramenů, které se autorovi podařilo ke sledované postavě shromáždit. Ty kombinuje s bohatým výčtem odborné literatury, a to nejen anglické a částečně německé proveniencie, ale umí docenit také výsledky polských historiků, což není u anglicky píšících autorů vždy samozřejmostí.

Poprzeczny před námi s neúnavnou pílí vykresluje obraz rakouského Němce se slovanskými kořeny v roli vášnivého nacionalisty angažujícího se v pohraničních sporech po první světové válce, přívržence nacistického hnutí usilujícího o připojení Rakouska k nacistickému Německu i neúspěšného vídeňského gauleitera podezřelého z finančních machinací. Přes rakouské počátky se autor dostává ke stěžejní části knihy, kterou je Globocnikova činnost ve funkci velitele SS a policie (*SS- und Polizeiführer*) v okupovaném Polsku, přesněji řečeno v Lublinském distriktu Generálního gouvernementu. Poprzeczny popisuje jeho působení v pozici „novodobého markraběte“, člověka zodpovědného za vyvražďování statisíců Židů z Polska i dalších zemí v rámci tzv. Akce Reinhardt a zároveň za vytváření etnického koridoru, který se měl táhnout od Baltu až po Jadran. Středobodem těchto krutých a megalomanských projektů se stal právě Lublinský distrikt, kde se nacházely vyhlazovací tábory Belzec a Sobibor, koncentrační tábor Majdanek a desítky dalších zajateckých a pracovních táborů a ghatt. Zároveň zde probíhalo nucené vysídlování tisíců polských usedlíků z jejich vesnic a jejich nahrazování etnickými Němci, které ohlašovalo počátek bezohledné germanizace Východu. Poprzeczny se snaží zhodnotit děsivou roli, kterou Globocnik při realizaci oblodných plánů sehrál a zároveň mu přisoudit zodpovědnost za spáchané zločiny, což se mu bezesporu podařilo. Tím však svůj výzkum nekončí a sleduje Globuse a jeho tým do staronového působiště v rodném Terstu, kde zastával roli vyššího velitele SS a policie pro Jaderské přímoří (*HSSuPF Adriatisches Küstenland*). Globocnikův příběh se pak uzavírá jeho sebevraždou 31. května 1945 po zajetí britskými vojáky v Korutanech.

S přihlédnutím k množství shromážděných informací lze Poprzeczneho studii považovat za velmi komplexní dílo. Autor nenechal bez povšimnutí snad jedinou zmínku o Globocnikovi, na kterou narazil, včetně detailů z jeho osobního života. Jeho práce pak působí vyčerpávajícím dojmem, často bohužel doslovně. Jestliže při vyhledávání zdrojů ke Globocnikově osobě projevil autor mimořádnou pílí, v řadě případů už nedokázal získané informace řádně utřídit, interpretovat či zobecnit. Řada informací je zavádějící, případně zastaralá. Poprzeczny uvádí řadu čísel, aniž by se příliš zabýval jejich verifikací. To se týká i tak choulostivých údajů, jako jsou počty obětí koncentračních táborů. Ačkoliv přesný údaj sice nebude zřejmě nikdy stanoven, na základě zachované dokumentace lze doložit minimální počty zavražděných. Kupříkladu podle zveřejněných statistik nezemřelo v plynových komorách Majdanku „přes 300 000 osob“, ¹⁾ tímto koncentračním táborem ale prošlo okolo 150 tisíc vězňů, z nichž 80 tisíc zde různým způsobem přišlo o život (zdroj Państwowe Muzeum na Majdanku). Nepřesný je i uváděný počet „78 600 osob z koncentračních tábora Terezín“. ²⁾ Ve skutečnosti bylo z terezínského ghetta vypraveno 87 000 osob v 63 transportech, přičemž přibližně polovina směřovala do vyhlazovacího tábora v Auschwitz-Birkenau. Autor zabývající se seriózně nacistickými zločiny by měl pracovat s daty mnohem obezřetněji, už jen proto, aby nedodával „argumenty“ všemožným popíračům holokaustu.

Uváděná fakta se také často opakují, přičemž chybí jejich vzájemná konfrontace, ze které by vyšla nejpravděpodobnější varianta. Například v závěrečné kapitole

věnované Globocnikově smrti prakticky nalezneme všechny zprávy o ní jednoduše naskládány za sebe. V hodnocení pak autor používá expresivní formulace, kterými si ovšem nezřídka protiřečí. Například tvrdí, že Globocnika „v SS lze asi označit za nejmocnějšího, nejvražednějšího a nejmajetnějšího“,³⁾ aby nás o několik stránek dál přesvědčoval v kapitole „Himmler a Globus. Zrada?“, že se jedná o pouhý nástroj mnohem mocnějších pohlavářů. Ostatně samotný název této kapitoly je nesmyslný, neboť Globocnik byl k Himmlerovi v podřízeném poměru a vzhledem k „vůdcovskému principu“, na kterém byla organizace SS (a Velkoněmecká říše) postavena, nemusel brát Reichsführer-SS na svého satrapu v Lublinu moc ohledů. Naprosto nevhodně pak působí autorova formulace: „Žádný jiný příslušník SS nemůže tvrdit, že způsobil tolik demografických změn a krveprolití. Jeho nejbližší konkurent – Rudolf Höss, velitel známějšího tábora Auschwitz-Birkenau (ve skutečnosti velel celému táborovému komplexu KZ Auschwitz – pozn. JV) – řídil **pouze** (zvýrazněno JV) likvidaci a hromadné usmrcování nucenými pracemi. Globocnik způsobil mnohem větší zkázu.“⁴⁾ V důsledku těchto zjednodušujících a nevkusných soudů pak autor ani nedokáže zařadit Globocnika do hierarchie SS, ani odhadnout jeho skutečný mocenský vliv.

Jedním z důvodů Poprzeczneho zmateného přístupu může být i jeho ne zcela dostačující orientace ve struktuře organizace SS a německého okupačního aparátu v Generálním gouvernementu. Nelze mu sice upřít snahu do složitého systému proniknout, na mnoha místech ovšem tápe a zdá se, že nepříliš dobře pochopil všechny jeho složitosti. Zejména podkapitola „SIPO-SD (Tajná policie a tajné služby) a Pořádková policie“⁵⁾ se tak vyznačuje změtí nepřesných názvů, které mohou nezavěšeného čtenáře víc pomýlit, než obeznámit s problematikou. Opravit všechny chyby v této kapitole by však znamenalo psát ji znovu, zmíním proto jen ty nejmarkantnější. Autor zcela evidentně nedokáže rozlišovat mezi jednotlivými složkami, resp. pokaždé je pojmenovává jinak. Nesmyslný je už samotný název kapitoly. Bezpečnostní policie, německy *Sicherheitspolizei/SiPo*, je překládána jako „tajná policie“. Další ze složek Hlavního říšského bezpečnostního úřadu, tzv. bezpečnostní službu říšského vůdce, německy *SS Sicherheitsdienst/SD*, pojmenovává pro změnu „tajné služby“. Jinde zase tajnou policii (ve skutečnosti bezpečnostní policii) člení na Gestapo (zkratka pro tajnou státní policii) a kriminální policii. Podobně zmateně vykresluje i organizaci německé pořádkové policie, kde si patrně nedokáže vyložit rozdíl mezi jejím organizačním členěním podle složek (*Schutzpolizei*, *Gen-darmerie* atd.) a členěním podle způsobu nasazení útvaru (*Truppenpolizei* a *Ein-zeldienst*). Poprzeczny tak staví do konfrontace tvrzení historiků Wróblewského a Blacka,⁶⁾ která si při správné interpretaci vlastně vůbec neodporují.

Za těchto okolností pak autor pochopitelně ani nemůže rozšířovat složité velitelské kompetence, které se vzájemně překrývaly. Všechny složky potlačovacího aparátu podléhaly jednak nadřízeným hlavním úřadům v Berlíně, jednak místním teritoriálním velitelům. Centrální úřady v Berlíně vydávaly obecné směrnice pro činnost, rozkazy zásadní povahy a rozhodovaly o personálním obsazení služeben, teritoriální velitelé pak zajišťovali součinnost všech složek na daném území.

Bezpečnostní složky dosáhly na okupovaných územích praktické emancipace od státní správy, představované v Generálním gouvěrnementu generálním guvernérem Hansem Frankem a jemu podřízenými guvernéry distriktů. Fakticky je řídil vyšší velitel SS a policie (*HSSuPF*), kterému podléhali velitelé SS a policie (*SSuPF*) v jednotlivých distriktech. Těm pak byly podřazeny úřadovny a útvary Gestapa, kriminální policie, SD, Orpo, SS, polské policie a ukrajinské pomocné policie. Při tom docházelo k četným sporům o kompetence, jak se o nich mluví v textu. Centrální instituce jsou však pro autora zřejmě stejnou záhadou jako místní. Např. neblaze proslulý Oswald Pohl [...] „*se stal počátkem roku 1934 [...] hlavním správním úředníkem v Hlavním úřadu říšské bezpečnosti*“, ačkoliv ten vznikl o celých pět let později a Pohl v něm nikdy nesloužil.⁷⁾ Zmíněnou instituci pak rozhodně nelze označit za „berlínský hlavní stan SS“ a Pohla za Globocnikova nadřízeného.⁸⁾

Faktografické údaje opravdu nejsou silnou stránkou autora, zůstává ovšem otázkou, do jaké míry se na pochybeních podepsalo české vydání knihy. Dvojí převedení německých termínů nejprve do angličtiny a poté do češtiny textu rozhodně nepřidalo. Překladatel a redakce si se složitou terminologií zcela evidentně nevěděli rady. Důsledkem je chaos, při kterém jsou názvy funkcí a služeben nepatříčně komoleny či uváděny v několika podobách. Tak lze například vysvětlit záměnu vězeňských a zajateckých táborů⁹⁾ nebo významový posun v překladu Pohlova úřadu „*SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt*“, který je deklasován na pouhé „oddělení“.¹⁰⁾ Některé formulace lze označit za nesmyslné, např. když „*Globocnik dále zastával funkce v následujících firmách...*“ Přitom se z většiny jedná o součásti SS, které mu z pozice funkce velitele SS a policie jednoduše teritoriálně podléhaly. Dochází i ke komolení různých termínů, např. u převedení k „*3. spojovacímu pluku divize Totenkopf Waffen-SS*“, což je zvláštní paskvil skutečného názvu jednotky. Podobně je tomu v případě, kdy v Terstu „*vznikly tři speciální policejní a SS divize s označením EK R-I*“, na místo správného termínu „operační oddíl“.¹¹⁾

Skutečný zmatek pak vyvolává popis jednotlivých funkcí. Objevují se často úplně nesmyslná spojení, typu „důstojník policie SS“.¹²⁾ Opravdovým oříškem se pak pro autory českého vydání stala funkce *Höherer SS- und Polizeiführer*, kterou v textu dokázali počastovat termíny: „*vyšší SS a policejní velitel*“,¹³⁾ „*nejvyšší SS policejní důstojník*“, „*vyšší velitel policie a SS*“.¹⁴⁾ Nejenže se tak od sebe překlady termínu liší, ale navíc nelze ani jeden z nich označit za správný. Výše zmíněná bezpečnostní policie (*Sicherheitspolizei*) pro změnu dostala označení „*tajná bezpečnost*“ a „*tajná policie*“.¹⁵⁾ U některých termínů, například „*ekonomická policie*“,¹⁶⁾ pak není vůbec jasné, co vlastně mají označovat. Text by tedy bezesporu potřeboval mnohem razantnější zákroky redakce, než je dvojnásobná oprava¹⁷⁾ šlechtického titulu von Mohrenschildtových, což představuje z hlediska tématu práce nepodstatný detail. Pokud se chtěla redakce zabývat tituly, měla spíše zasáhnout, když byl Ernst Lerch ve třicátých letech „povyšován“ z hodnosti SS-Obergruppenführera (tehdy nejvyšší dosažitelná hodnost v SS, přibližně ekvivalent generála) o několik řádů níž na SS-Hauptsturmführera (tedy kapitána).¹⁸⁾

Oprava jednotlivých pochybení, která se v knize vyskytují, není v rámci recen-

ze možná. Čtenáři tak nezbyvá, než se spokojit s nepřesnými údaji, které musí chtít nechtě korigovat z dalších zdrojů. Na konci knihy je přiřazen úctyhodný seznam literatury, který obsahuje mnoho zásadních prací. Dodatečně přidaná „česká bibliografie“ však působí poněkud nepatřičně. Řada z uvedených knih s tématem nemá vůbec nic společného nebo je až zoufale nespolehlivá. Naopak citelně chybí některé zásadní tituly (zejména práce dodnes v zahraničí nejznámějšího českého historika holokaustu Miroslava Kárného), které sice nefigurují v aktuální nabídce českých knihkupectví, ale zaujatý čtenář je může dohledat v knihovnách. Nakladatelství lze naopak pochválit za zařazení poznámkového aparátu a jmenného rejstříku, což se naštěstí v posledních letech opět stává standardem. Na druhou stranu v knize citelně chybí obrazová příloha, nebo aspoň jedna fotografie Globocnika a jeho spolupachatelů. Čtenáři tak nezbyvá, než si podobiznu Globuse vyhledat pomocí internetu.

Celkové hodnocení recenzované knihy nemůže být jednoznačné. Práce Josepha Poprzeczneho „*Hitlerův kat na Východě. Odiło Globocnik*“ patří přes nemálo výtek k zajímavějším pracím věnujícím se období druhé světové války v nabídce našich nakladatelství. Umožňuje nahlédnout do metod a cílů nacistické politiky v radikálnější podobě, než jaká byla uplatňována v rámci dočasného kompromisu mezi záměry a prostředky na území Protektorátu Čech a Moravy. Na tomto hodnocení nic nemění ani chyby samotného autora, ani nedokonalost českého vydání. Čtenář vyžadující přesnější informace o vražedném aparátu SS na Východě si však bude muset dohledat další tituly zahraničních autorů.

Jan Vajskebr, Ústav pro studium totalitních režimů

Poznámky

¹⁾ Joseph POPRZECZNY: *Hitlerův kat na východě. Odiło Globocnik*, Academia, Praha 2009, s. 359.

²⁾ Tamtéž, s. 351.

³⁾ Tamtéž, s. 307.

⁴⁾ Tamtéž, s. 357.

⁵⁾ Tamtéž, s. 153–159.

⁶⁾ Tamtéž, s. 156.

⁷⁾ Tamtéž, s. 336.

⁸⁾ Tamtéž, s. 337.

⁹⁾ Tamtéž, s. 231.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 301.

¹¹⁾ Tamtéž, s. 148.

¹²⁾ Tamtéž, s. 150, 370.

¹³⁾ Tamtéž, s. 374.

¹⁴⁾ Tamtéž, s. 378.

¹⁵⁾ Tamtéž, s. 153, 154.

¹⁶⁾ Tamtéž, s. 376.

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 37, 134.

¹⁸⁾ Tamtéž, s. 109.

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE ZA ROK 2015

- Použité zkratky:**
NO Národní osvobození
Rch Roš chodeš
Ti Terezínská iniciativa
TI Terezínské listy
Z/N Zpravodaj / Newsletter
- Sborníky:**
Terezínské listy 43/2015 Sborník Památníku Terezín. Vydal Helena Osvaldová – Nakladatelství OSWALD pro Památník Terezín. Praha 2015, 176 s.
- Periodika:**
Národní osvobození Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a Československé obce legionářské. Praha, ÚV ČSBS 2015, č. 1-26.
Roš chodeš Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2015, č. 1-12.
Terezínská iniciativa Časopis mezinárodního sdružení. Praha, Terezínská iniciativa 2015, č. 68-72.
Zpravodaj / Newsletter Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Informative Bulletin. Vyd. Památník Terezín / Publ. Terezin Memorial 2015, č. 1-4.
- Acta musealia** Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, XI-XII., 2011/1-2 – 2012/1-2. Články a studie, personalia, musealia. Zlín, Muzeum jihovýchodní Moravy 2015, 128 s.
- Adamec Václav** Mýtus Kosłowski. Kriminální rada brněnské řídící úřadovny Gestapa Otto Kosłowski. In: Paměť a dějiny 04/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 76-89.
- „All“ (Všechno) / Hanka Drori – 1943–1944.** In: Beit Theresienstadt 78/2015. Israel, Theresienstadt Martyrs Remembrance Association 2015, s. 10.
- Antisemitismus und andere Feindseligkeiten.** Interaktionen von Ressentiments. Herausgegeben im Auftrag des Fritz Bauer Instituts von Katharina Rauschenberger und Werner Konitzer. Frankfurt am Main / New York, Campus Verlag 2015, 197 s.
- Arend Hana und Hanuš** Zeugnisse zweier Holocaust-Überlebender aus Prag. Reihe: Memoiren von Holocaust-Überlebenden, Buch 10. Hrsg. Ivan Lefkovits. Zürich, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust – Garamond 2011, 63 s.
- Arend Michal** Úvahy o budoucnosti připomínání památky holocaustu v České republice. In: Ti 76/2015, s. 16-17.
- Arendt Hannah** Die verborgene Tradition. Essays. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 2000, 184 s.
- Gershom Scholem** Der Briefwechsel. Hrsg. Marie Luise Knott unter Mitarbeit von David Heredia. Berlin, Jüdischer Verlag im Suhrkamp Verlag 2010, 695 s.
- Arnošt Vilém Kraus (1859–1943) a počátky české germanobohemistiky.** Václav Petrbock (ed.). Praha, Academia 2015, 547 s.
- Aubrecht Radek** Deník Ruth Maierové. 90 let od narození norskoroakoucké „Anne Frankové“. In: Rch 11/2015, s. 20.
Ve stínu Anny Frankové. Deník Ruth Maierové a norská debata o morální spoluzodpovědnosti za holocaust. In: Dějiny a současnost 7/2015. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015, s. 36-38.
- Auschwitz-Birkenau** Místo, na kterém stojíš. Osvětim, Muzeum Auschwitz-Birkenau 2013, nefol.
Bäckerová Eva Muži, ženy a deti zo Slovenska v koncentračnom tábore Ravensbrück 1942-1945 / Männer, Frauen und Kinder aus der Slowakei im Konzentrationslager Ravensbrück 1942-1945. Gelnica, G-ATELIÉR 2015, 68 s.

- Baeck Leo** Stvoření bližního (Die Schöpfung des Mitmenschen). In: Maskil 5/ 2015. Praha, Bejt Simcha 2015, s. 6-7.
- Baka Igor** Židovský tábor v Novákoche 1941-1944. Ed. Dokumentačné stredisko holokaustu. Bratislava, Zing Print 2001, 124 s.
- Balík Štěpán** Od nenápadných náznaků k holokaustové pověsti. Všudypřítomná tematizace šoa v díle Ireny Douskové. In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 217-242.
- Balvín Jaroslav** Z místa setkávání přeživších je moderní vzdělávací institucí. In: Ti 75/2015, s. 20-21.
- Baránek Daniel** Židé na Frýdecku a Místecku. Židovské společenství a jeho tvůrci. Praha, Univerzita Karlova 2015, 204 s.
- Bažantová Hana** Děti ze ZŠ v Terezíně uctily památku obětí holokaustu. In: Litoměřický deník, 11. 2. 2015, s. 8.
- Bednařík Petr – Cebe Jan** Antisemitismus a česká média v počátečním období protektorátu. In: TI 43/2015, s. 50.
- Benz Angelika** Handlanger der SS. Die Rolle der Trawniki-Männer im Holocaust. Berlin, Metropol Verlag, 309 s.
- Bezdičková Erika** Moje dlouhé mlčení. Život a holocaust. Kartuziánské nakladatelství 2012, 103 s.
- Bláhová Ivana – Blažek Lukáš – Kuklík Jan – Šouša Jiří** Oběti komunistické spravedlnosti. Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století. Praha, Auditorium 2013, 378 s.
- Blažek Petr** Oceněný průvodce. In: Paměť a dějiny. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 111-112.
- Bouzac JP** Böhmische Silberhochzeit. Mit Beiträgen von Gerhard Rummel und A. Nordwind. Fonduja 2015, 137 s.
- Brána nenávratna.** Odhalení nového památníku na nádraží Praha – Bubny. In: Maskil 7/2015. Praha, Bejt Simcha 2015, s. 1 a 16.
- Brandes Detlef** Germanizovat a vysídlit: nacistická národnostní politika v českých zemích. Praha, Prostor 2015, 357 s.
- Brenner Ernst** Ich überlebte Theresienstadt. Reihe: Memoiren von Holocaust-Überlebenden, Buch 2. Hrsg. Ivan Lefkovits. Zürich, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust – Garamond 2009, 44 s.
- Brundibár** Libretto. An Opera by Hans Krása. Based on a libretto by Adolf Hoffmeister. Illustrations by Inbal Leitner. Zeltner Publishing 2014, 24 s. + 1 DVD.
- Bružeňák Vladimír** Ve stínu Krušných hor: z historie poboček koncentračního tábora Flossenbürg na Karlovarsku a Sokolovsku (Svatava, Kraslice, Nová Role, Ostrov a Korunní a pochodů smrti). Cheb, Svět křídel 2015, 295 s.
- Buchert Viliam** Utajený hrdina Karel Weirich. Český novinář pomohl za války zachránit v Itálii mnoho našich Židů. In: Reflex 44/2015. Praha, Czech News Center 2015, s. 54-57.
- Cesta tam a zpět aneb Osvětim Františka Lederera** Text Jitka Černá, Fotografie Zdeněk Pešek. Vyd. Ústecký kraj, Statutární město Teplice, Regionální muzeum v Teplicích a Památník Terezín. Teplice 2015, 42 s.
- Cílek Roman** Čas slz a vzdoru. Kalendárium 1938-1945. Den po dni: okupace, teror, odpor. Pro Památník Lidice vydal Ing. Ivan Ulrych. Nymburk, Nakladatelství VEGA-L 2015, 72 s.
- Concentration Camp Flossenbürg 1938-1945.** Selected texts and pictures of the permanent exhibition on the history of the camp. Editor Concentration Camp Memorial Site, Flossenbürg, [1915].
- Čapková Eva** Vladimír Boudník a myšlenka míru. In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 135-155.
- Černý Vladimír** Gestapo proti katolické církvi. Zásah opatství augustiniánů na Starém Brně a následné soudní spory. In: Securitas imperii 25 (02/2014). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 40-77.
- Česká paměť** Národ, dějiny a místa paměti. Eds. Radka Šustrová – Luba Hédlová. Edice Historie. Vydal Památník Lidice. Praha, Academia 2014, 459 s.

- Česká společnost má s hrdiny velký problém.** Se spisovatelem Jiřím Padevětem o knize Krvavé finále hovořila Jana Podskalská. In: Litoměřický deník, 18. 3. 2015, s. 15.
- Český časopis historický / The Czech Historical Review** Ročník 113, č. 1-4/2015, 1252 s.
- Čurda Vojtěch** Příběh české kolaborace aneb Podivuhodný život doktora Vajtauera. In: Dějiny a současnost 3/2015. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, s. 32-35.
- Čvančara Jaroslav** Nevzdávme se! Nikdy! Josef Gabčík. Život a smrt velitele paraskupiny ANTHROPOID. In: Paměť a dějiny 02/2015. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 35-50.
- Dachau Concentration Camp, 1933 to 1945.** Text and photo documents from the exhibition, with CD. Published by Comité International de Dachau; Barbara Distel, Dachau Concentration Camp Memorial Site. Munich, Karl M. Lipp Verlag 2005, 228 s.
- Daniček Jiří** Terezín 2015 [Terezínská tryzna]. In: NO 12/2015, s. 2.
Přežil nejhorší apel... Zemřel profesor Jan Šabršula. In: NO 7/2015, s. 3.
Tak jako usínají ruce tvé... Za profesorkou Věrou Olivovou. In: NO 7/2015, s. 2.
V Terezíně se po sedmdesáti letech našly dosud neobjevené osobní věci bývalých vězňů terezínského ghetta. In: Rch 1/2015, s. 22.
- Disappeared Science** Biographical Dictionary of Jewish Scholars from Bohemia and Moravia – Victims of Nazism, 1939-1945. Edited by Michal V. Šimůnek – Antonín Kostlán. Published by the Centre for the History of Science and Humanities Institute of Contemporary History Academy of Sciences of the Czech Republic. Červený Kostelec: Pavel Mervart – Praha: Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR 2013, 323 s.
- Dohnal Martin** Plechový bubínek ztichl. Spisovatel Grass zemřel. In: Litoměřický deník, 14. 4. 2015, s. 14.
- Doležalová Kristýna** Černá Ivana, Plzáková Aneta, Profant Michal, Smolová Věra, Velfl Josef. Synagoga v Příbrami a místní židovské obyvatelstvo. 1. vyd. Příbram: SOA v Praze – Státní okresní archiv Příbram, 2015, 66 s. In: Podbrdsko XXII/2015, s. 267-268.
- Doulut Alexandre – Klarsfeld Serge – Labeau Sandrine** 1945: Les rescapés juif d'Auschwitz témoignent. Ed. Les fils et filles des déportés juifs de France. Paris, FFDJF 2015, 367 s.
- Drbohlav Vladimír – Drbohlavová Vanda – Krejčová Helena – Prouzová Johana – Vlček Mario** Osudy válečných deponátů. Uměleckoprůmyslové museum v Praze / The Fate of Wartime Deposits. Museum of Decorative Arts, Prague. Sv. 1. Praha, Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války 2014 / Prague, Documentation Centre for Property Transfers of the Cultural Assets of WWII Victims 2014, 266 s.
- Drbohlav Vladimír – Drbohlavová Vanda – Krejčová Helena – Prouzová Johana – Vlček Mario** Osudy válečných deponátů. Uměleckoprůmyslové museum v Praze. Sv. 2. Praha, Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války 2015, 282 s.
- Drbohlav Vladimír – Drbohlavová Vanda – Krejčová Helena – Prouzová Johana – Vlček Mario** The Fate of Wartime Deposits. Museum of Decorative Arts, Prague. Volume 2. Prague, Documentation Centre for Property Transfers of the Cultural Assets of World War II Victims 2015, 282 s.
- Drda Adam** Příběhy 20. století: Přežila Osvětim, po válce se bála říct, že je Židovka [Helena Maršíková]. In: Ti 76/2015, s. 18-19.
- Dvořák Jan – Horník Jan – Hradílek Adam** První transporty evropských Židů v dějinách holocaustu. In: Paměť a dějiny 04/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 101-118.
- Elbl Pavel B.** Holocaust, Spojenci a Osvětim. Znepokojující pravda o tom, co Spojenci věděli o vyhlazování Židů a koncentračním a vyhlazovacím táboře Osvětim. Praha, Nakladatelství NOOS 2015, 288 s.
- Fedorovič Tomáš** Zpráva o transportu An z Terezína do varšavského ghetta. In: Tl 43/2015, s. 38-49.

- Fischleinová Klára** Osudy ve stínu šoa. Věra Štinglová (Arnsteinová), Věra Vrbová (Fischerová), Dita Krausová (Polachová). Praha, Nakladatelství P3K 2014, 96 s.
- Flatow Gaby** Pamětní koncert v Terezíně 8. května 2015. In: *Ti* 76/2015, s. 9.
Po třileté německo-české spolupráci Terezínské varhany znějí opět v plné kráse. In: *Ti* 74/2015, s. 14.
- Flossenbürg Concentration Camp 1938–1945.** Catalogue of the Permanent Exhibition. Publisher Flossenbürg Memorial. Göttingen, Wallstein 2009, 316 s.
- Frankl Michal** Vrazi paměti. Papírový Eichmann a jiné eseje o revizionismu. In: *Dějiny a současnost* 8/2015. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, s. 45.
Zavřené hranice. Československo a uprchlíci v dramatickém roce 1938. In: *Respekt* 42/2015. Praha, *Economia* 2015, s. 67–70.
- From Harz to Heath.** Death marches and evacuation transports in April 1945. (Exhibition catalogue). Editor Regine Heubaum, Jens-Christian Wagner, Gedenkstätte Mittelbau-Dora, Gedenkstätte Buchenwald. Göttingen, Wallstein Verlag 44 s.
- Fuksa Ivan** Nerealizované projekty na modernizaci pevnosti Terezín v 19. století. In: *Ti* 43/2015, s. 106–123.
- Garbe Detlef** Neuengamme im System der Konzentrationslager. Studien zur Ereignis- und Rezeptionsgeschichte. Preface Günter Morsch. Berlin, Metropol Verlag 2015, 517 s.
- Gelände.** Dokumentation. Perspektiven. Diskussion. 1945–2015. Ausstellungskatalog des Dokumentationszentrums Reichsparteitagsgelände für die Museen der Stadt Nürnberg herausgegeben von Alexander-Schmidt. Schriftenreihe der Museen der Stadt Nürnberg Band 11. Herausgegeben von Ingrid Bierer. Petersberg, Michael Imhof Verlag 2015, 183 s.
- Goldbaum, Silvia – Fracapone, Tarabini** „Wir erfuhren, was es heißt, hungrig zu sein.“ Aspekte des Alltagslebens dänischer Juden in Theresienstadt. In: *Alltag im Holocaust. Jüdisches Leben im Großdeutschen Reich 1941–1945 / The Everyday in the Holocaust. Jewish Life in Greater Germany 1941–1945.* Editors: Anna Hájková, Doris Bergen und Andrea Löw. Munich, Oldenbourg 2013, s. 199–216.
- Gottwaldt Alfred** Mahnort Güterbahnhof Moabit: Die Deportation von Juden aus Berlin. Editor Andreas Nachama. Berlin, Hentrich & Hentrich 2015, 103 s.
- Schulle Diana** Die „Juden deportationen“ aus dem Deutschen Reich 1941–1945. Eine kommentierte Chronologie. Wiesbaden, Marixverlag 2005, 509 s.
- Grabowski Hans-Ludwig** Das Geld des Terrors. Geld und Geldersatz in deutschen Konzentrationslagern und Gettos 1933 bis 1945. Dokumentation und Katalog basierend auf Belegen der zeitgeschichtlichen Sammlung Wolfgang Haney sowie aus weiteren Sammlungen und Archiven. Regenstau, Battenberg Verlag 2008, 456 s.
Kennzeichen „Jude“. Antisemitismus, Entrechtung, Verfolgung, Vernichtung und die Rationierung von Nahrungsmitteln und Verbrauchsgütern für Juden in Großdeutschland und den besetzten Gebieten 1939 bis 1945. Dokumentation basierend auf Belegen der zeitgeschichtlichen Sammlung Wolfgang Haney, Berlin. Hrsg. Wolfgang Haney. Regenstau, Battenberg Verlag 2014, 352 s.
- Greve Swantje** Werner Finck und die „Katakombe“. Ein Kabarettist im Visier der Gestapo. Editor Andreas Nachama. Berlin, Hentrich 2015, 87 s.
- Gruenbaum Michael – Hasak-Lowy Todd** Somewhere There Is Still a Sun. A Memoir of the Holocaust. New York, Aladdin 2015, 378 s.
- Haas David** Tomáš Frita-Haas 1941 – 2015. 11. března se těmito slovy v obřadní síni židovského hřbitova v Mannheimu rozloučil s Tomášem Frittou-Haassem jeho nejstarší syn David Haas. In: *Rch*: 4/2015, s. 3.
- Haasis Hellmut G.** Smrt v Praze. Atentát na Reinharda Heydricha. Praha, Prostor 2015, 231 s.
- Häftling im Ghetto Theresienstadt.** Books on Demand 2012, 155 s.
- Hachenburg Hanuš** On a besoin d'un Fantôme. Suivi de poèmes choisis. Textes écrit en 1943 dans le ghetto juif de Terezín. Préface de Georg Brady, ancien interné de

- Terezín. Textes: Claire Audhuy et Baptiste Cogitore. Strasbourg, Rodéo d'Âme 2015, 160 s.
- Hájková Anna** Ghetto coby mladické dobrodružství: Namísto úvodu, epilogue to Susanne Fall, Terezín, ráj mezi lágry. Prague, Revolver Revue 2015, s. 79-89. Ghetto Theresienstadt. In: Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur. Vol. 6. Ed. Dan Diner. Stuttgart, Metzler 2015, s. 94-98. Izraelský historik Otto Dov Kulka vypráví osvětimský příběh o české rodině, která nikdy neexistovala. In: Literární archiv 47/2015. Z angl. přel. Kateřina Kadlčíková a Tereza Riedlbauchová. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 89-99. (Die) Jahre der Verbitterung: Neues über Otilie Davidová, die 1942 nach Theresienstadt deportierte jüngste Schwester Franz Kafkas. In: Süddeutsche Zeitung, 24. 11. 2015, s. 14. Jak si pamatovat Osvětim? In: Maskil 2/5776, ročník 15/ 2015, s. 10 až 11. „Poor devils“ of the Camps Dutch Jews in Theresienstadt, 1943-1945. In: Yad Vashem Studies 34/2015, s. 77-111. (The) Terezín Worlds of Lotka Burešová. In: Kosmas: Czechoslovak and Central European Journal, 28. 1. 2015. Editor Hugh L. Agnew – The George Washington University, s. 96-101. Mutmaßungen über deutsche Juden: Alte Menschen aus Deutschland im Theresienstädter Ghetto. In: Alltag im Holocaust. Jüdisches Leben im Großdeutschen Reich 1941-1945 / The Everyday in the Holocaust. Jewish Life in Greater Germany 1941-1945. Editors: Anna Hájková, Doris Bergen und Andrea Löw. Munich, Oldenbourg 2013, s. 179-198.
- Halamová Martina** Krausova iluze autentičnosti. In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 175-181.
- Hallama Peter** Nationale Helden und jüdische Opfer. Tschechische Repräsentationen des Holocaust. Göttingen, Vandenhöck & Ruprecht 2015, 368 s.
- Hans Bayer.** Kriegsberichter im Zweiten Weltkrieg – War Correspondent in the Second World War. Ed. Stiftung Topographie des Terrors. Berlin 2014, 207 s.
- Hanzlíková Renata** Lety – Život za plotem. Vydal Památník Lidice a Ing. Ivan Ulrych. Nymburk, Nakladatelství VEGA-L 2010, nefol.
- Hašek Stanislav** Škola násilí pro SS. 29. duben 1945 – osvobození koncentračního tábora Dachau. In: NO 9/2015, s. 7.
- Havlíková Jana** Léčili za hranicemi možností – příběh Zdenky a Miloše Nedvědových. In: Tl 43/2015, s. 65-89. Seminář pro české učitele v Památníku Ravensbrück / Seminar for Czech teachers at the Ravensbrück Memorial. In: Z/N 1/2015. Vojtěch Kyncl: Stroje na smrt. Plynové vozy a nacistická technologie konečného řešení. Praha, Nakladatelství Epocha ve spolupráci s Nakladatelstvím Historického ústavu AV ČR 2014, 304 stran. Recenze knihy. In: Tl 43/2015, s. 144-151.
- Hes Milan** A brány se otevřely... Osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín. Praha, Epocha – Pražská vydavatelská společnost 2015, 144 s. Dny strachu. Osudy ukrývaných Židů na Slovensku v časech vlády Jozefa Tisa. Praha, Epocha, Pražská vydavatelská společnost 2013, 141 s. Práce za hradbami ghetta. Terezínská pracovní komanda. In: Přísně tajné! Literatura faktu 2/2015. Praha, Pražská vydavatelská společnost 2015, s. 68-126.
- Hertz-Eichenrode Katharina** Deportiert ins KZ Neuengamme. Strafaktionen von Wehrmacht und SS im besetzten Europa. Texte, Fotos und Dokumente. Hrsg. KZ-Gedenkstätte Neuengamme, Hamburg 2015, 68 s.
- Himmler Kathrin – Wildt Michael** Heinrich Himmler. Praha, Triton 2015, 342 s.
- Hirsch Camilla** Theresienstadt erlebt von Camilla Hirsch. Redaktion Anita Tarsi. Herausgeber Beit Theresienstadt 2015, 127 s.
- Holocaust and Genocide Studies** Vol. 29, Nr. 1-3/2015. Ed. Richard D. Breitman. Publ. Oxford Uni-

- versity Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum Washington 2015, 578 s.
- Holokaust a jiné genocidy** Maria van Haperen, Wichert ten Have, Ben Kiernan, Martin Mennecke, Ugur Ümit Üngör, Ton Zwaan, Aleš Ziegler. Z holandštiny přeložila Petruška Šustrová. Editoři rozšířeného českého vydání Martin Šmok a Monika Horsáková. Ostrava, Občanské sdružení PANT 2015, 196 s. + 1 DVD (Eva Erbenová – z Terezína do Izraele).
- Holý Jiří** Druhá světová válka a perzekuce židů v hrách Arnošta Goldflama. In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 199–214.
- Holzhammerová Dagmar** Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín za rok 2014. In: TI 43/2015, s. 152–159.
- Hořejš Miloš** Rudolf a Humprecht Czerninové z Chudenic. Oběti heydrichiády z řad české šlechty. In: Paměť a dějiny 04/2015. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 31–42.
- Hozmanová Eva** Před 70 lety zabili novináře Zdeňka – Bořka Dohalského. In: Litoměřický deník, 5. 2. 2015, s. 2.
- Hruška Emil** Pán protektorátu. K. H. Frank známý a neznámý. Praha, Epocha 2015, 368 s.
- Hříbková Hana** Šoa očima Oty B. Krause. In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 183–197.
- Chalupa Aleš** Pražský rok Roberta J. Stopforda (Vzpomínky na léta 1938–1939). In: Sborník Národního muzea v Praze. Acta Musei nationalis Pragae. Řada A – Historie, svazek XLII, 1988, číslo 2. Vyd. Národní muzeum v Praze v nakladatelství Panorama, Praha 1989, s. 73–131.
- Chládková Ludmila – Seifertová Naďa** Terezínské ghetto a boj s hmyzem / The Terezín Ghetto and the Fight against Insects. In: Z/N 4/2015.
- Chtěli jsme být svobodní...** Příběhy z Varšavského povstání 1944. Editor Maciej Ruczaj. Edice Moderní dějiny. Ostrava, Občanské sdružení PANT 2015, 140 s. + 1 DVD.
- Idelsohn A. Z.** Jewish Music. In its historical development. New York, Henry Holt and Company 1929, 535 s.
- Internationale Mahnmal von Nandor Glid / The International Monument by Nandor Glid.** Idee, Wettbewerbe, Realisierung / Idea, Competitions, Realization. Katalog zur Sonderausstellung / Catalog of the special exhibition. Hrsg. Von Andrea Riedle und Lukas Schretter und KZ-Gedenkstätte Dachau / Edited by Andrea Riedle and Lukas Schretter and Dachau Concentration Camp Memorial Site. Berlin, Metropol-Verlag 2015, 132 s.
- Jako osiřelé dítě přežil v Lodži a Osvětimi.** Projekt Paměť národa: František Lederer od konce ledna 1945 putoval domů oklikou přes Maďarsko, cesta trvala dlouhé čtyři měsíce. In: Litoměřický deník, 21. 4. 2015, s. 5.
- Jako zlatá zrnka v písku.** Vzpomínky Anny Matičkové-Theinové na malíře Josefa Matičku zpracoval Zdeněk Karel Slabý. K vydání přípr. Martin Boštík a Stanislav Vosyka. Ed. Regionální muzeum v Litomyšli. Řevnice, Arbor Vitae 2015, 168 s.
- Janík Vlastislav** Příběh Mikuláše Poljaka. In: NO 3/2015, s. 7.
- Janouš Vilém** Židé: Nacismus je v Evropě na vzestupu. Stovky zahraničních hostů včera na Pražském hradě diskutovaly o narůstajícím antisemitismu a útěku Židů ze starého kontinentu. In: Litoměřický deník, 27. 1. 2015, s. 12.
- Jarošová J.** Nedožitých 85 let Oty Pavla + Ota Pavel v Boloni. In: Rch 6/2015, s. 23.
- Jediná z rodiny.** Přežila Terezín i Osvětim [Doris Broulová]. In: Litoměřický deník, 28. 1. 2015, s. 14.
- Jeju 4.3 Incident.** Investigation Report. Original Korean Version Publisher: The National Committee for Investigation of the Truth about the Jeju April 3 Incident. Jeju-si, Korea, Jeju 4.3 Peace Foundation 2014, 751 s.
- Jelínek Jan** A kde byl Bůh, když Židé umírali v Osvětimi? Sedmatřicet svědectví přeživších holocaust. Brno, Barrister & Principal 2014, 352 s.
- Jelínek Martin** Osvětimské album. Dům fotografie a Židovské muzeum představují dokument o šoa. In: Rch 8/2015, s. 14–15.

- Jelínek Tomáš** Pojišťovny ve službách hákového kříže. Prosazování německých zájmů v protektorátním pojišťovnictví, arizace pojistek a mezinárodní odškodňování. Vydal Spolek akademiků Židů. Praha, Nakladatelství Karolinum 2015, 250 s.
- Jelínková Dita** Osudy aristokracie v Protektorátu. Perzekuce české šlechty se zřetelem k chlumecké větvi rodu Kinských. In: Paměť a dějiny 02/2015. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 13-24.
- Jindra Martin** Česká pravoslavná církev od Mnichova po obnovu v roce 1945. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, 376 s.
- Jirák Petr** Česká pravoslavná církev v letech 1942-1945. In: Securitas imperii 25 (02/2014). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 10-39.
- Judaica Bohemiae L-1,2/2015.** Editors: Iveta Cermanová, Alexandr Putík. Jewish Museum in Prague 2015, 152 s. + 140 s.
- Kalous Jan** Moorhouse, Roger: Diabloví spojenci. Hitlerov pakt so Stalinom 1939-1941. Recenze knihy. In: Securitas imperii 27 (02/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 238-242.
- Kämper Dirk** Fredy Hirsch und die Kinder des Holocaust. Die Geschichte eines vergessenen Helden aus Deutschland. Zürich, Orell Füssli Verlag 2015, 255 s.
- Kaňák Petr – Vajskebr Jan** VII. soud SS a policie v Praze. In: Securitas imperii 27 (02/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 90-108.
- Trestní právo a soudnictví v rámci SS a německá policie v letech 1939-1945. In: Securitas imperii 26 (01/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 38-62.
- V prvním sledu. Kariéra velitele nacistických policejních jednotek Waltera Stahleckera. In: TI 43/2015, s. 7-37.
- Kanyar Becker Helena** Charismatická Švýcarka. Málo známé osudy Gertrud Lutz-Fankhauserové. In: Rch 3/2015, s. 16-17.
- Kaumkötter Jürgen** Śmierć nie ma ostatniego słowa. Sztuka w tragicznych latach 1933-1945. Kraków, Muzeum Sztuki Współczesnej 2015, 368 s.
- Kavanová Lucie** Poslední stopy života. In: Respekt 47/2015, s. 64.
- Killing Sites Research and Remembrance.** Editor International Holocaust Remembrance Alliance. Berlin, Metropol Verlag 2015, 234 s.
- Kinberg Tami** International Holocaust Remembrance Day – Piano recital by Edna Stern. In: Beit Theresienstadt 78/2015. Israel, Martyrs Remembrance Association 2015, s. 4.
- Klang Mikuláš** Zapomenutý český Winton. Za druhé světové války zachránil ve fašistické Itálii stovky Židů, přesto byl Karel Weirich donedávna téměř neznámý. Československý novinář včera od prezidenta získal in memoriam Medaili za zásluhy. In: Hospodářské noviny 29. 10. 2015, s. 2.
- Kleker Jiří** Seminář pro dánské a britské pracovníky ve vzdělávání / Seminar for Danish and British educators. In: Z/N 2/2015.
- Kmoch Pavel** Provinění proti národní cti. „Malá retribuce“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy. Praha, Academia 2015, 659 s.
- Kokošková Zdeňka** Martin Kukowski – Rudolf Boch: Kriegswirtschaft und Arbeitseinsatz bei der Auto Union AG Chemnitz im Zweiten Weltkrieg (=Beiträge zur Unternehmensgeschichte, Bd. 34). Recenze. In: Český časopis historický 2/2015, s. 545-548.
- Kopáček Jaroslav** O věznění mého otce [Václav Kopáček]. In: NO 4/2015, s. 7.
- Körte Mona** Lahvová pošta. O „vlastním životě“ archivů židovských vzpomínek. In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 73-87.
- Kotyk Jiří** Hana a Václav Krupkovi, pardubičtí spolupracovníci SILVER A. Legenda a skutečnost. Pardubice, Evropské vydavatelství 2015, 192 s.

- Koutek Ondřej** Zahraniční odboj na vlnách BBC. Československé vysílání z Londýna 1939–1945. In: Paměť a dějiny 01/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 30–44.
- Krám Josef** Památce Karla Poláčka. In: NO 4/2015, s. 6.
- Kraus Michael** Tagebuch 1942–1945. Aufzeichnungen eines Fünfzehnjährigen aus dem Holocaust. Berlin, Metropol Verlag 2015, 143 s.
- Krausová Dita** Za Evou Weissovou–Grossovou. In: Ti 77/2015, s. 15.
- Křestán Jiří** Hovoří Moskva – Moskva hovoří! Československé rozhlasové vysílání ze Sovětského svazu v letech 1939–1945. In: Paměť a dějiny 01/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 18–29.
- Křížková Marie Růt – Grauová Šárka** Slyšet a odpovídat. Praha, Torst 2014, 389 s.
- Kudrna Ladislav** Válka a zabíjení. Zamyšlení nad knihou Vojáci. Protokoly o boji, zabíjení a umírání. In: Paměť a dějiny 04/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 120–124.
- Kuik H. – Neut-Legemaat W. van der Gieten** namen op de steen de geschiedenis achter de namen op de gedenksteen van Gieten. Zuidwolde, Stichting Het Drentse Boek 1994, 207 s.
- Kuklík Jan a kolektiv** Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění. Praha, Karolinum 2015, 738 s.
- Kux Jan** Nesmiřitelná k nespravedlnosti [Věra Višková]. In: NO 10/2015, s. 7.
- Kyncl Vojtěch** Lidice. Zrození symbolu. Praha, Academia 2015, 603 s.
- Lacina Lubor** Pobočný tábor KT Gross-Rosen v Rychnově u Jablonce nad Nisou – přehled a geneze pietních míst. In: Tl 43/2015, s. 124–132.
- Lang Tomáš – Strba Sándor** Holokaust na južnom Slovensku na pozadí histórie novozámockých židov. Bratislava, Kaligram 2006, 672 s.
- Lášek Radan** Bratři odbojáři [Josef Munzar a František Munzar]. In: NO 5/2015, s. 8.
- Lebovic Peter** Erinnerungen aus dem längsten Jahr meines Lebens. Reihe: Memoiren von Holocaust-Überlebenden, Buch 3. Hrsg. Ivan Lefkovits. Zürich, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust – Garamond 2009, 66 s.
- Lefkovits Ivan** Bergen-Belsen, vollendet – unvollendet. Memoiren von Holocaust-Überlebenden, Buch 8. Hrsg. Ivan Lefkovits. Zürich, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust – Garamond 2010, 95 s.
- Lewinsky Charles** Gerron. Román. Z německého originálu přeložila Věra Pátková. Praha, Mladá fronta 2015, 414 s.
- Lieblová Dagmar** Terezínská tryzna 2015. In: Ti 76/2015, s. 2.
- Liedel Herbert – Dollhopf Helmut** Jerusalem lag in Franken. Synagogen und jüdische Friedhöfe. Regensburg, Echter Verlag 2006, 168 s.
- Literární archiv č. 47/2015.** Sborník Památníku národního písemnictví / Jahrbuch des Museums der tschechischen Literatur / Annual of the Museum of Czech Literature / Almanach du Musée de la littérature thèque. Memento. Druhá světová válka. Dokumenty – umění. Praha, Památník národního písemnictví 2015, 368 s.
- Lohmann Nina** Nové publikace k dějinám protektorátu Čechy a Morava. Recenze – Překlad Jiří Pešek. In: Český časopis historický 4/2015/ The Czech Historical Review. Praha, Historický ústav AV ČR 2015, s. 1052–1060.
- Lukavec Jan** Bedekr smrti. Krvavé finále navazuje na úspěšného Průvodce protektorátní Prahou. In: Respekt 19/2015, s. 80.
- Malíři v ghettu Terezín / Painters in Ghetto / Mahler in Ghetto Theresienstadt.** Výtvarná výstava připravená při příležitosti 50. výročí zřízení ghetta Terezín. Komentář: Blanka Stehlíková. Vydal Památník Terezín 1991, nefol.
- Mann Jindřich** Poste restante. Praha, Labyrint 2012, 359 s.
- Marxová Alice** Císař Atlantidy a Velká válka. O inspiraci nejslavnějšího díla Viktora Ullmna. In: Rch 5/2015, s. 19 a 23.
- Jáchymka se otevírá dětem. O čerstvých plánech Institutu Terezínské iniciativy. In: Rch 4/2015, s. 9.
- Jindřich Brok: Fotografie. Výstava o životě a díle pozapomenutého umělce. In: Rch 6/2015, s. 10–11.

- Kalendárium. Dne 4. května si připomínáme 90. výročí narození básníka, satirika a kabaretiéra Jiřího Roberta Picka (4. 5. 1925 Praha – 17. 3. 1983 Praha). In: Rch 5/2015, s. 23.
- Knihovna slaví 200 let. Ve Vídni připomínají první tiskaře a vznik židovské knihovny + O dalších osudech vídeňské židovské knihovny. In: Rch 2/2015, s. 18 + 4/2015, s. 12-13.
- Na paměť obětí terezínského rodinného tábora. In: Rch 4/2015, s. 24.
- Nebylo o čem mluvit. Ve věku sto šesti let zemřel sir Nicholas Winton. In: Rch 8/2015, s. 19.
- Odras slunečních paprsků. Výstava Viktora Munka v Brandýse nad Labem. In: Rch 11/2015, s. 10-11.
- Přemysl Jansa... Spravedlivý mezi národy. In: Rch 8/2015, s. 23.
- Varian Fry a jeho seznam. Před 75 lety se zachránil Franz Werfel. In: Rch 9/2015, s. 10-11.
- Zemřel Tom Luke. In: Rch 7/2015, s. 28.
- Zemřela Věra Saudková. In: Rch 9/2015, s. 17.
- Zemřel Władysław Bartoszewski. In: Rch 5/2015, s. 28.
- Zmařeně naděje. O výstavě v Galerii Roberta Guttmanna. In: Rch 6/2015, s. 14-15.
- Masuda Yukihir**
The Dark Side of Czech Republic. Tokio, Sainyusha 2015, 207 s.
- Materialien zum Denkmal für die ermordeten Juden Europas.** Hrsg. Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas. 2. überarbeitete Aufl. Berlin, Nicolaische Verlagsbuchhandlung 2007, 184 s.
- Merová Evelina**
Naše milá „Židárna“. In: Ti 73/2015, s. 14.
Vzpomínky, které přežily holocaust. [Nina 71978]. In: Ti 173/2015, s. 15.
- Mičev Stanislav**
Život a osobnosť Chavivy Reickovej / Life and personality of Haviva Reick. Zborník z medzinárodnej konferencie 21. November 2014 Banská Bystrica / Almanac from International Conference Banská Bystrica, november 21, 2014. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2015, 116 s. + 116 s.
- Miklík Josef**
Mohn Volker
Vzpomínky z Terezína. 2. dopl. vyd. Semily, Glos Josef 1946, 106 s.
Chůze po visutém laně – dráha spisovatele Františka Kožíka v době německé okupace. In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 159-172.
NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen. Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa Bd. 45. Hrsg. Detlef Brandes, Dietmar Neutzat und Volker Zimmermann. Essen, Klartext Verlag 2014, 512 s.
- Moravec Jaroslav**
„Lékaři bez hranic“ z roku 1945 aneb „Zahrada Čech“ za času České pomocné akce pro Terezín. In: NO 13/2015, s. 8.
- Motl Stanislav**
Moucha Josef
Cesty za oponu času 4. Praha, Eminent 2014, 295 s.
Výstava fotografií Stašy Fleischmannové a Olgy Houskové v Leica Gallery v Praze. In: Ti 75/2015, s. 24.
- Mozesová Korová Eva – Rojanyová Buccieriová Lisa**
Děti, které přežily Mengeleho. Zpověď dvojčat Evy a Miriam. Praha, Grada Publishing 2015, 223 s.
- Munk Jan**
Muzeum Viktora Frankla
Nagy Peter
Památník Terezín v minulém roce. In: Ti 73/2015, s. 8.
In: Rch 6/2015, s. 28.
Ponuré obrazy zvláštního zacházení. Adam Drda sepsal tragickou historii terezínského rodinného tábora. In: Respekt, 15/2015, s. 62.
- Naše 20. století**
Text podle letáků Vzdělávacího a kulturního centra ŽMP zpracoval Michal Stránský. In: Ti 75/2015, s. 1-18.
- Navara Luděk**
Jatka na konci války. Horší, než jsme tušili. In: Mladá fronta Dnes, 19. 3. 2015, s. A14.
- Nešetřil Roman**
Policejní tábory jsou fenoménem stále moderním... Kniha neodhaluje jenom co představovaly internační tábory pro zatčené Němce v letech 1945 až 1946, nejen na Ústecku. In: Litoměřický deník 20.11. 2015, s. 4.

- Nová publikace „S jasným cílem a plnou silou“ / New publication “With a Clear Goal and Full Power”. In: Z/N 2/2015.
- Odehnal Petr** To Serg. Major Josef Valčík. Kufř s osobními věcmi a zlomkem korespondence parašutisty Josefa Valčíka (Silver A) z anglického období. In: Acta Musealia. Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. XI.-XII., 2011/1-2 – 2012/1-2. Zlín, Muzeum jihovýchodní Moravy 2015, s. 46-81.
- Odešel Sir Nicholas Winton** (19. 5. 1909 – 1. 7. 2015). In: Maskil 12/2015. Praha, Bejt Simcha 2015, s. 1.
- Olesiuk Danuta – Wójcik Anna** 70 lat Państwowego Muzeum na Majdanku. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2014, 90 s.
- Osvobození Osvětími si připomněli ti, kdo přežili.** In: Hospodářské noviny, s. 1, 3.
- Otter Jiří J.** Vzpomínka na návrat domů. In: NO 16/2015, s. 1.
- Padevět Jiří** Krvavé finále. Jaro 1945 v českých zemích. Praha, Academia 2015, 691 s. Vojtěch Šustek: Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava, 2. svazek. Praha, Archiv hlavního města Prahy a Scriptorium 2014, 1026 s.
- Palán Aleš** Pravý hák z Osvětími. Židovský boxer Herck Haft. In: Hospodářské noviny, 11. 3. 2015, s. 8.
- Palová Helena** Evelina Merová – její životní příběh / Evelina Merová – her life story. In: Z/N 3/2015.
- Památník chystá novou expozici a investuje do oprav.** In: Litoměřický deník, 15. 4. 2015, s. 2.
- Památník Tereziín rozjel projekt Školákem ve válečných letech.** In: Litoměřický deník, 30. 9. 2015, s. 3.
- Pamětní kniha.** 294 hrdinů a obětí heydrichiády popravených v Mauthausenu. Praha, Archiv hlavního města Prahy a Dolní Břežany, Scriptorium 2013, 384 s.
- Paměť a dějiny 01/2015 – 04/2015.** Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, 140 s. + 140 s. + 140 s. + 140 s.
- Pamětní seznam – 1** Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I (Lety, 1942-1943). K vyd. přípr. Ctibor Nečas. Vydal Památník Lidice a Ing. Ivan Ulrych. Nymburk, Nakladatelství VEGA-L 2012, 80 s.
- Pánek Tomáš** Edice textu Jaroslava Werstadta – Hlas odporu z přítomí Druhé republiky a z prvních měsíců nacistické okupace. In: Literární archiv č. 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 13-45.
- Pavlacká-Vávrová Marie** Sedmdesát let od osvobození Ravensbrücku. Byla jednou z mnoha tisíců žen, které prošly největším ženským koncentračním táborem Ravensbrück. Podle písemných poznámek a vyprávění sepsala Marie Ondroušková, dcera Marie Pavlacké-Vávrové. In: NO 7/2015, s. 8.
- Pejčoch Ivo** Brigádní generál Karel Štěpánský. In: TI 43/2015, s. 90-105.
- Performing Captivity, Performing Escape** Cabarets and Plays from the Tereziín / Theresienstadt ghetto. Edited by Lisa Peschel. London, New York, Calcutta, Seagull Books 2014, 420 s.
- Tereziínský kabaret v USA. Z angl. přel. Doris Grozdanovičová. In: TI 77/2015, s. 9.
- Peschel Lisa** Gegen eine uniforme Definition des Jüdischseins: Drei Kabarets aus dem Ghetto Theresienstadt. In: Alltag im Holocaust. Jüdisches Leben im Großdeutschen Reich 1941-1945 / The Everyday in the Holocaust. Jewish Life in Greater Germany 1941-1945. Editors: Anna Hájková, Doris Bergen und Andrea Löw. Munich, Oldenbourg 2013, s. 167-178.
- Pieschel Meggi – Eschebach Insa – za Eulenburg Amélie** The Roses in Ravensbrück. A contribution to the history of commemoration. Exhibition catalogue by the Ravensbrück Memorial Museum in collaboration with the International Friends of Ravensbrück. Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Band 50. Berlin, Metropol Verlag 2015, 120 s.
- Plachá Pavla** Z Vídně do Ravensbrücku. Příslušnice české menšiny ve Vídni deportované do koncentračního tábora Ravensbrück. In: Securitas imperii 27 (02/015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 44-61.
- Plachý Jiří** Dvě cesty na šibenici. Životní osudy příslušníků pražského Gestapa Wilhelma Wollnera a Friedricha Dennerta. In: Paměť a dějiny 02/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 89-99.

- Milena Jesenská – biografie, historie, vzpomínky. Česko-německá konference, Praha. In: Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 133.
- Podbrdsko XXII/2015.** SOA v Praze – Státní okresní archiv Příbram 2015, 292 s.
- Poláček: hořký humorista.** In: Litoměřický deník, 21. 1. 2015, s. 15.
- Poljaková Marie** Tereziňská bibliografie za rok 2014. In: Tl 43/2015, s. 160-175.
- Pollak Handa** Všechno. Handa's Pollak Diary. Ghetto Theresienstadt 1943-1944. Anglicky a hebrejsky. Editor: Sima Shachar. Israel, Beit Theresienstadt 2014, 55 s.
- Pomohl mi esesman, rodák ze Sudet, říká František Lederer.** In: Litoměřický deník, 26. 1. 2015, s. 12.
- Porat Dina** "All of Israel Are Responsible for One Another"? Ideals and Reality during the Shoah. International Conference. In: Yad Vashem 76/2015, Jerusalem, Yad Vashem 2015, s. 12-13.
- The Anguish of Liberation and the Return to Life: 70 Years Since the End of WWII. In: Yad Vashem Jerusalem 70/2015. Published by Yad Vashem, The Holocaust Martyr's and Heroes' Remembrance Authority. Jerusalem 2015, s. 6.
- Poslední stopy života** Vědci po sedmdesáti letech od konce války poprvé zdokumentovali a částečně rozklíčovali nápis vytvořený židovskými vězni v průchodu bývalé pevnostní brány Poterna III v Tereziňě. Vedoucí česko-německého projektu Ghettopuren.de je urbanistka Uta Fischerová. In: Respekt 47/2015, s. 64.
- Posmysz Zofia** Chrystus oświęcimski / The Christ from Auschwitz. Ed. Fundacja na Rzecz Międzynarodowego Domu Spotkań Młodzieży w Oświęcimiu – Fundacja Konrada Adenauera w Polsce, Oświęcim 2014, 63 s.
- Projev prezidenta ČR Miloše Zemana na Tereziňské tryzně 2015.** Tl 76/2015, s. 2-3.
- Projev předsedy ÚV ČSBS Jaroslava Vodičky na Tereziňské tryzně 2015.** In: NO 12/2015, s. 2.
- Před 70 lety zastřelili v Tereziňě agenta Paula Thümmela.** In: Litoměřický deník, 21. 4. 2015, s. 2.
- Rabe Hannelore** Die Hofers. Theresienstadt – Kabarett – Rostock. Herausgeber: VVN-BdA (Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten, Rostock, s. d., 104 s.
- Reichssicherheitshauptamt und Nachkriegsjustiz** Das Bovensiepen-Verfahren und die Deportationen der Juden aus Berlin. Hrsg. Andreas Nachama. Topographie des Terrors, Notizen Bd. 10. Berlin, Hentrich & Hentrich 2015, 142 s.
- Roček František** Ústecké lágry. („Archeologie předvčerejška“). Ústí nad Labem, AOS Publishing 2015, 252 s. + 60 s. obr. příl.
- Ústecké vítězství. Ústí nad Labem, AOS Publishing 2015, 256 s.
- Ústecký mír. Na pozadí skutečných událostí. Místo: Chabařovický a ústecký soudní okres, srpen až prosinec 1945. Ústí nad Labem, AOS Publishing 2013, 330 s.
- Rokytová Bronislava** Tanec mezi vejci – memento mocnostem. Mnichovský impuls ve výtvarném umění (1938-1945). In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 101-115.
- Rotbauer Tomáš** 200 tanků v Lovosicích, vlak u Černiva a propast smrti. In: Litoměřický deník, 6. 5. 2015, s. 2.
- Konec II. sv. války v regionu. In: Litoměřický deník, 5. 5. 2015, s. 2.
- Rozhovor s Judis Urbanovou, roz. Baehrovou** vedla Anna Lorencová. In: Tl 74/2015, s. 10-11.
- Rozhovor, spíš vyprávění Evy Merové** vedla Anna Lorencová. In: Tl 77/2015, s. 6-8.
- Rozhovor s PhDr. Michalem Stránským**, předsedou redakční rady časopisu Tereziňská iniciativa vedla Irena Svatošová. In: Tl 75/2015, s. 12-14.
- Řeboun Ota** Dokumenty vypovídají o heydrichiádě. In: NO 25-26/2015, s. 7-8.
- Velký počín malé církve. In: NO 24/2015, s. 8.
- Na okraj Krvavého finále. Nová kniha Jiřího Padevěta boří falešné představy o posledních dnech války v Česku. In: NO 10/2015, s. 6.
- Říkala jsem mu Nickie** Rozhovor s Barbarou Wintonovou, dcerou Nicholase Wintona, vedla Jana Ciglerová. In: Magazin Mladá fronta Dnes č. 38, 24. 9. 2015, s. 30-34.
- Sadilková Helena – Schuster Michal – Závodská Milada** Holocaust Romů jako „neznámý“ nebo „za-

pomenutý“. In: Dějiny a současnost 7/2015. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015, s. 30–34.

Securitas imperii 25 (02/2014). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, 388 s.

Securitas imperii 26 (01/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, 242 s.

Securitas imperii 27 (02/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, 264 s.

Sedlák Václav

Četla se jména stovky obětí holocaustu. In: Litoměřický deník, 17. 4. 2015, s. 3.

Konec války připomínají historici a umělci. V Malé pevnosti jsou nové expozice v muzeu, předsálí kina a na IV. dvoře. In: Litoměřický deník, 16. 5. 2015, s. 3.

Madeleine se poklonila předkům. Madeleine Albright se vrátila do Terezína, aby odhalila desku se jmény rodinných příslušníků, obětí holocaustu. In: Litoměřický deník, 14. 6. 2015, s. 1.

Mladí autoři literárních a výtvarných prací se činili. Do soutěže Památníku Terezín zaslali 495 prací, z toho bylo 44 odměněno cenami. In: Litoměřický deník, 10. 6. 2015, s. 3.

Muzeum uchovává řadu zajímavých předmětů. In: Litoměřický deník, 24. 9. 2015, s. 3.

Nová výstava v terezínském muzeu: Umělci – poslové míru. In: Litoměřický deník, 15. 4. 2015, s. 2.

Památku holocaustu uctili děti i přeživší. Do Terezína přijelo 300 účastníků pietní akce. Zúčastnili se také zástupci 30 parlamentů. In: Litoměřický deník, 28. 1. 2015, s. 1, 3, 8.

Prezidenti Rivlin a Zeman uctili památku obětí války. In: Litoměřický deník, 23. 10. 2015, s. 1, 2, 8.

Putovní výstava připomíná Osvětim. V předsálí kina Muzea ghetta v Terezíně byla včera slavnostní vernisáží zahájena výstava věnovaná nacistickému táboru smrti Auschwitz. In: Litoměřický deník, 30. 1. 2015, s. 3.

Sapeři otevrou bránu do pevnosti. Návštěvníkům Terezína se otevírá nové informační centrum, muzeum pevnostního města, strážnice a podzemí. In: Litoměřický deník, 5. 8. 2015, s. 3.

Terezín má šanci pokračovat v obnově památek na svém území. In: Litoměřický deník, 15. 9. 2015, s. 3.

Vlak Lustig – Vlak svobody veze divadlo a dvě výstavy. In: Litoměřický deník, 19. 6. 2015, s. 3.

V Malé pevnosti natáčeli nový film Tenkrát v ráji. V ději z období protektorátu se prolínají životy horolezců, Čecha Josky Smítka a Horsta Gerke z německo-české rodiny. In: Litoměřický deník, 18. 11. 2015, s. 1.

V terezínské Malé pevnosti se potkali dva Heinrichové. In: Litoměřický deník, 16. 12. 2015, s. 3.

Zeman a Kiska: Holocaust se nesmí zapomenout. V Národním památníku Terezín při včerejší návštěvě prezidentů zavlély vedle sebe česká a slovenská vlajka. In: Litoměřický deník, 27. 1. 2015, s. 1, 3.

Seifertová Naďa

Nová „Výtvarná expozice Památníku Terezín“ stálá expozice v budově Muzea Malé pevnosti / New “Art Exhibition of the Terezín Memorial” Permanent exhibition in the Museum of the Small Fortress. In: Z/N 3/2015.

Seminář pro polské pedagogy v Památníku Terezín / Seminar for Polish teachers in the Terezín Memorial. In: Z/N 3/2015.

Semináře pro české pedagogy „Jak vyučovat o holocaustu“, jaro 2016 / Seminars for the Czech teachers “How to teach about the Holocaust”, Spring 2016. In: Z/N 3/2015.

„Sofina volba po česku“ v Památníku Terezín / “Sophie’s Choice – The Czech Way” in the Terezín Memorial. In: Z/N 2/2015.

– Kleker Jiří

Seminář pro české pedagogy v Yad Vashem v Izraeli / Seminar for Czech teachers at Yad Vashem in Israel. In: Z/N 1/2015.

- Sem-Sandberg Steve** Ravensbrück. Příběh Mileny Jesenské. Praha – Litomyšl, Paseka 2012, 262 s.
- Se spolužáky byla vězněna v Malé pevnosti.** Projekt Paměť národa: Libuše Chourová-Šimková byla mezi 84 roudnickými gymnazisty zatčenými po atentátu na Heydricha v roce 1942. In: Litoměřický deník, 11. 4. 2015, s. 5.
- Sgall Petr** Zažil jsem toho dost. K vyd. přípr. Marie Jirásková. Editor Ivan Jakubec a Univerzita Karlova. Praha, Karolinum 2014, 164 s.
- Shlain Margalith** 70 Years Since Liberation of Ghetto Theresienstadt. In: Beit Theresienstadt 78/2015. Israel, Theresienstadt Martyrs Remembrance Association 2015, s. 1, 14-15.
- 70. Jahrestag der Befreiung des Konzentrationslagers Bergen-Belsen / 70th anniversary of the liberation of the Bergen-Belsen concentration camp.** Dokumentation / Documentation. Hrsg. / Publ. by Stiftung niedersächsische Gedenkstätten / Gedenkstätte Bergen-Belsen 2015, 232 s. + 1 DVD.
- Skleničková Jaroslava** Vzpomínky mě stále tíží. K vyd. přípr. Jana Vrzalová. Vydal Ivan Ulrych. Nymburk, Nakladatelství VEGA-L 2015, 104 s.
- Sládek Luděk** Život plný zvrátí [Zdeněk Ornest]. In: Kam po Česku. Turistický magazín 4/2015. Praha, KAM po Česku 2015, s. 21.
- Sladkowski Marcel** Království slivovice aneb osudy palírníků ve Vizovicích [Tragická válečná léta (1939–1945), Holocaust, s. 59–72]. Vizovice, Rudolf Jelínek, a.s. 2005, 223 s.
- Sladovnicková Šárka** Reprezentace šoa v denících: literární analýza deníku Dawida Sierakowiaka a Mary Bergové. In: Literární archiv 47/2015. Praha, Památník národního písemnictví 2015, s. 47–70.
- Slonimová Eva** Hvězdy nad námi. Vzpomínky dítěte, které přežilo osvětimské peklo. Praha, Mladá fronta 2014, 184 s.
- Slovo příště jsem dávno škrtnul ze slovníku.** Vzpomínal pamětník Hanuš Adamec z Ústí nad Labem na válečná léta na severu Čech pro projekt Paměť národa. Pro Post Bellum natočila Andrea Jelínková a Jakub Anderle. In: Litoměřický deník, 7. 7. 2015, s. 15.
- Smiřický Zdeněk** Důstojný Terezín 2015. In: NO 16/2015, s. 4.
- Snyder Timothy** Černá zem. Holokaust – historie a varování. Z orig. Black Earth: The Holocaust As History And Warning přel. Martin Pokorný. Praha – Litomyšl, Prostor – Paseka 2015, 400 s.
- Spomíname a nezabúdame – Zachor** Spomienky na občanov židovského pôvodu v Šuranoch, ktorí trpeli a mnohí aj zahynuli počas holokaustu 1944–1945. Sestavil Jozef Tamaškovič. Bratislava, EZRA 2005, 97 s.
- Sprechen trotz Allem.** Das Videoarchiv der Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas. Hrsg. von Daniel Baranowski – Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, Berlin 2014, 188 s.
- Steinová Iva** Rodina Naglů z Telče. Náhrobky jejich členů na místních židovských hřbitovech. In: Rch 10/2015, s. 19.
- Stories and Faces of Holocaust Survivors** Memoirs of Holocaust survivors. Editors: Ivan Lefkowitz, David Gerson. Final volume, Book 1–15. Zürich, Schweizerische Eidgenossenschaft – Schweizerische Konferenz der kantonalen Erziehungsdirektoren 2014, 123 s.
- Straka Pavel** Mezinárodní seminář pro české pedagogy v Terezíně / International Seminar for Czech teachers at Terezín. In: Z/N 1/2015.
Seminář pro české a polské pedagogy v Památníku Terezín / Seminar for Czech and Polish Teachers at the Terezín Memorial. In: Z/N 4/2015.
Vyhlášení výsledků soutěží Památníku Terezín 2015 / The announcement of the results of the Terezín Memorial competitions in 2015. In: Z/N 3/2015.
Svědectví terezínských zdí. In: Ti 75/2015, s. 15.
- Stránský Michal** Rok ohně. Vznik Ukrajinské povstalecké armády a pozadí volynských masakrů v roce 1943. In: Securitas imperii 27 (02/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 42.
- Synagoga v Příbrami a místní židovské obyvatelstvo.** Kolektiv autorů Černá Ivana – Plzáková Aneta – Profant Michal – Smolová Věra – Velfl Josef. Vyd. Město Příbram, SOA

- v Praze – Státní okresní archiv Příbram – Hornické muzeum Příbram – Institut Tereziánské iniciativy 2015, 66 s.
- Šerých Anna** Juliette Arányi. In: *Martinův Revue*, May-August 2015, vol. XV, No. 2, s. 14-15.
- Šimečka Martin** Jak si zachovat lidství. Snyder varuje, že budeme vystaveni podobným zkouškám jako při holokaustu. In: *Respekt* 46/2015. Praha, *Economia* 2015, s. 56.
- Šimůnek Michal V.** Deus iudicat, cum nemo accusat. Reflexe, dokumentace a (ne)vyšetřování nacistické „eutanzie“ v Československu v letech 1945-1990. In: *Securitas imperii* 27 (02/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 138-167.
- Šindelářová Lenka** Einsatzgruppe H: působení operační skupiny H na Slovensku 1944/1945 a poválečné stíhání jejich příslušníků. Praha, *Academia* 2015, 447 s.
- Šiška Miroslav** Příběh Adolfa Kolínského. In: *Fakta & svědectví* 10/2015. Praha, *Naše vojsko* 2015, s. 4-7.
- Šmok Martin a kolektiv autorů** Stopy židovské přítomnosti v Praze 2. Praha, *Městská část Prahy 2*, 2015, 176 s.
- Šmolová Jana** Dánští Židé v Terezíně / Danish Jews in Terezín. In: *Z/N* 2/2015. Pedagogický seminář pro české učitele ve Státním muzeu Auschwitz-Birkenau / Educational Seminar for Czech teachers at the State Museum in Auschwitz-Birkenau. In: *Z/N* 4/2015.
- Šobáňová Petra** Muzejní expozice jako edukační médium. 1. díl: Přístupy k tvorbě expozic a jejich inovace. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy 2014, 364 s. Muzejní expozice jako edukační médium. 2. díl: Výzkum současných českých expozic. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy 2014, 472 s.
- Špringl Jan** Konference gymnaziálních studentů v Banské Bystrici na Slovensku / Conference of Grammar School Students in Banská Bystrica in Slovakia. In: *Z/N* 4/2015. Poslední měsíce ghetta a věznice gestapa v Terezíně a KT Litoměřice / Last months of the ghetto and gestapo prison in Terezín and of concentration camp in Litoměřice. In: *Z/N* 1/2015. Sluníčko a tráva kazí dobré mravy. Vztah fašistické Vlajky k trampingu. In: *Dějiny a současnost* 9/2015. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, s. 18-21. Sönke Neitzel – Harald Welzer: Vojáci. Protokoly o boji, zabíjení a umírání. Praha, *Academia* 2014, 528 stran. Recenze knihy. In: *Tl* 43/2015, s. 133-143.
- „Štěstí je něco, co můžeme rozdávat...“** Řekla pamětnice Ingeburg Prochásková organizaci Paměť národa při vzpomínání na všechno, co za svůj bohatý život prožila. Připravili: M. Čaňková a P. Vodsedalek. In: *Litoměřický deník*, 28. 4. 2015, s. 5.
- Štichová Eva** Pozoruhodná kniha [Krajiny metropole smrti]. In: *Tl* 73/2015, s. 15-16.
- Štolborá Eva** Území cizího žalu. Pro Památník Lidice vydal Ing. Ivan Ulrych. Nymburk, Nakladatelství VEGA-L 2007, 118 s.
- Šustek Vojtěch** Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů, svazek 2. Documenta Pragensia Monographia, Volumen 26/2. Praha, Archiv hlavního města Prahy a Scriptorium 2014, 1026 s.
- Švec Pavel** Neuvěřitelný život vězně č. 180 z Terezína. Felix Kolmer přežil tři koncentráky. In: *Mladá fronta Dnes*, 20. 1. 2015, s. A6.
- Švecová-Zborníková Lenka** Odpust', ale nezapomeň. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy připravila cyklus přednášek o heydrichiádě. In: *Paměť a dějiny* 02/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 138.
- Tak trochu se vyháněli Němci.** S Ivanem Klímou o čase všudypřítomné pomsty, knih a knoflíkové kopané hovořil Tomáš Brolík. In: *Respekt* 19/2015, s. 66-70.

- (Der) Tatort Mauthausen / The Crime Scenes of Mauthausen.** Eine Spurensuche / Searching for Traces. Katalog zur Ausstellung in der KZ-Gedenkstätte Mauthausen / Catalogue to the exhibition at the Mauthausen Memorial. Herausgeber Verein für Gedenken und Geschichtsforschung in österreichischen KZ-Gedenkstätten, Gesamtleitung: Barbara Glück. Wien 2014, 172 s.
- Tauchen Jaromír**
K výročí okupace. Konference Období nesvobody 1938-1945. Brno 12. března 2014. In: Paměť a dějiny 02/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 133-134.
- Tichý František**
Terezínská odysea. In: Ti 76/2015, s. 12-15.
- Tichý Martin**
Saintourens, Thomas: Maestro. Pátrání po hudbě koncentračních táborů. Volvox Globator – Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2014, 227 stran. Recenze knihy. In: Securitas imperii 26 (01/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 227-229.
- „Tommy“ Passes Away**
In: Yad Vashem Jerusalem 77/ May 2015. Published by Yad Vashem. The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority, Jerusalem 2015, s. 20.
- Tronchin Alberto**
Spravedlivý riskuje. Karel Weirich, český novinář a zachránce Židů v Itálii. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2015, 144 s.
- Třešňák Petr**
Dál už bez nich. Jaký bude odkaz Osvětimi, až odejdou živí pamětníci. In: Respekt 5/2015, s. 38-39.
- Ulmanová Hana**
Láska za časů Osvětimi. [Pavel Stránský zemřel 25. března 2015]. In: Ti 75/2015, s. 22-23.
- Urban Josef**
Čtení, které bolí. Nad novým románem Steva Sem-Sandberga. In: Rch 7/2015, s. 18.
- Urban Josef**
Tenkrát v ráji. Příběh o svobodě ve zlých časech... Praha, Fragment 2015, 301 s.
- Utekl z transportu a Češi ho skrývali.** Dnes úspěšně podniká v Izraeli [Avraham Harshalom]. In: Litoměřický deník, 21. 4. 2015, s. 12.
- Utracka Katarzyna**
Trest smrti pro zrádce. Likvidační oddíl kontrarozvědky Hlavního velitelství Zemské armády v utajení a ve Varšavském povstání. In: Paměť a dějiny 03/2015. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 38-45.
- Uzel Filip J. K. V.**
Tragický osud roudnického archiváře. In: NO 1/2015, s. 6.
- Vališ Zdeněk**
Z (neznámé) korespondence. Dopisy Františka Moravce a Dr. Edvarda Beneše z let 1939-1945. In: Paměť a dějiny 04/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 63-75.
- Velfl Josef**
Největší poprava odbojářů z Příbramska v době 2. světové války, 70 let od exekuce v Brandenburgu. In: Podbrdsko XXII/2015. SOA v Praze – Státní okresní archiv Příbram 2015, s. 112-128.
- Ve znamení tří deklarácí...** Šlechta v letech nacistického ohrožení československého státu. Výstava u příležitosti 75. výročí podpisu národnostní deklarace české šlechty. Autorský tým: Dita Jelínková a Zdeněk Hazdra. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, 200 s.
- Vidláková Michaela**
Arnošt Reiser. In: Ti 77/2015, s. 14.
Daleká cesta. In: Ti 73/2015, s. 17.
Dřevěná krabička (Terezínská pohádka...). In: Ti 76/2015, s. 8-9.
„Jaká morálka platí v pekle?“ (Citát z knihy Holgera Hintzena: Zwei jüdische Schicksale). In: Ti 74/2015, s. 9.
Květovaný kůň v Národním. In: Ti 75/2015, s. 7.
Lovci nacistů návštěvou na výstavě Osvětimské album v Praze. In: Ti 76/2015, s. 10-11.
Má dvojitá radost aneb Nicholas Winton bude na britské známce. In: Ti 77/2015, s. 5.
Mezinárodní setkání studentů v Auschwitz-Birkenau. In: Ti 76/2015, s. 6.
Pochod dobré vůle – pochod proti antisemitismu. (S použitím textů Michala Salomonoviče). In: Ti 75/2015, s. 10-11.
Skromná umělkyně Helga Weissová-Hošková. In: Ti 77/2015, s. 13.

- Vyhodnocení soutěže Hany Greenfeldové v Terezíně. In: *Ti* 76/2015, s. 17-18.
- Vitvar Jan H.** Že by se pan Goebbels spletl? In: *Ti* 76/2105, s. 20.
Rozum to odmítl akceptovat. V Pražském domě fotografie vystavují unikátní Osvětimské album. In: *Respekt* 35/2015, s. 58-59.
- Vodička Milan** Děkuji. Životní vlak Nicholase Wintona se včera zastavil. In: *Mladá fronta Dnes*, 2. 7. 2015, s. 1, A3.
- Vodičková Stanislava** Slyšíte to, všichni lidé, všichni obyvatelé světa, naslouchejte. O vysílání české redakce Vatikánského rozhlasu. In: *Paměť a dějiny* 01/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 45-55.
„Všechno bylo zakázáno, a přesto se toho dalo tolik dělat“. Devadesátiletá pouť P. Bohumila Koláře. In: *Paměť a dějiny* 03/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 92-99.
- Volek Mikoláš** Oběd prezidenta Spolkové republiky Německo Joachima Gaucka se zástupci bývalých vězňů německých koncentračních táborů. In: *Ti* 77/2015, s. 3.
- Vrzalová Jana** A brány se otevřely... In: *NO* 25-26/2045, s. 6.
Čas slz a vzdoru. Průvodcem časem zla a teroru, útisku a bezpráví, uceleným obrazem klíčových událostí z let 1938-1945 v naší zemi, tím vším je útlá publikace *Čas slz a vzdoru* z tvůrčí dílny Romana Cířka. In: *NO* 9/2015, s. 6.
- Výstava Sofiina volba po česku.** Malá pevnost Terezín. 15. ledna – 30. března 2015. Autorka: Judita Matyášová, spoluorganizátor výstavy: Památník Terezín. In: *NO* 2/2015, s. 2.
- Warchol** Alfabet Auschwitz – Das Auschwitz Alphabet – The Auschwitz Alphabet. Ed. Fundacja na Rzecz Międzynarodowego Domu Spotkań Młodzieży. Oświęcim 2015, 144 s.
- We are still here.** Ausstellung zeitgenössischer Kunst / Výstava moderního umění. Helga Hošková-Weissová (CZ), Jana Zimmer (USA), Stefanie Busch (D). Katalog zur Ausstellung in der Konzert- und Tagungshalle Nikolaikirche und im Mittelsächsischen Theater Freiberg, 11. April bis 17. Mai 2015, 58 s.
- Weber Ilse** Wann wohl das Leid ein Ende hat. Briefe und Gedichte aus Theresienstadt. Ed. Ulrike Migdal. München, Carl Hanser Verlag 2008, 352 s.
- Weilová Nina** Auschwitz-Häftling 71978. Reihe: Memoiren von Holocaust-Überlebenden, Buch 1. Hrsg. Ivan Lefkovits. Zürich, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust – Garamond 2009, 82 s.
- Weiss Helga** Deník 1938-1945. Příběh dívky, která přežila holocaust. Brno, Jota 2012, 204 s.
Helga's Diary. A Young Girl's Account of Life in a Concentration Camp. Translated by Neil Bermel. London, Penguin Books 2014, 229 s.
- Wilková Scarlett** Anna, která přežila. Letošní držitelka ceny Paměti národa [Anna Hyn-dráková]. In: *Mladá fronta Dnes – Magazín* 44/2015, 5. 11. 2015. Praha, Anđěl Media Centrum 2015, s. 26-29.
- Wintonová Barbara** Není-li to nemožné... Život sira Nicholase Wintona. Praha, Argo 2014, 285 s.
- Wittmannová Sylvie** Pár křehkých strípků. Vzpomínka na Sira Nicholase Wintona. In: *Maskil* 12/2015. Praha, Bejt Simcha 2015, s. 7.
- Zeman Pavel** Kancelář vůdce NSDAP a akce „T4“. In: *Paměť a dějiny* 02/2015. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 56-66.
Polský protinacistický podzemní stát a povstání ve Varšavě 1943-1944. In: *Paměť a dějiny* 03/2014. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 46-54.
- Zumr Jan** 99. SS-Standarte. Vznik, organizace a činnost znojemského pluku Allgemeine-SS. In: *Securitas imperii* 27 (02/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 62-88.
- Zvláštní zacházení** Vyšla kniha Adama Drdy o rodinném táboře v Osvětimi. In: *Rch* 3/2015, s. 12.

- Zwischen Harz und Heide** Todesmärsche und Räumungstransporte im April 1945 (Begleitband zur Wanderausstellung). Editors Regine Heubaum, Jens- Christian Wagner, Gedenkstätte Mittelbau-Dora, Gedenkstätte Buchenwald. Göttingen, Wallstein Verlag 2015, 135 s.
- Zwischen Tod und Freiheit** Überlebende berichten von den letzten Tagen als Häftlinge des Konzentrationslagers Sachsenhausen 1944/45. Ausgewählt, bearbeitet und kommentiert von Ursula Breymayer und Bernd Ulrich. Reihe Über Lebenszeugnisse, Bd. 7. Hrsg. Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten. Berlin, Metropol Verlag 2015, 191 s.
- Žáček Pavel** Belzebub proti ďáblovi. Takzvaná sovětská mise, vlasovci a Pražské povstání. In: Securitas imperii 27 (02/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 110-136.
Vlasovci v boji za Prahu (I. část). Spolupráce Vojenského velitelství Velké Prahy s 1. pěší divizí ozbrojených sil KONR v dokumentech. In: Securitas imperii 27 (02/2015). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2015, s. 170-235.
- Žádný soud neexistoval.** S Felixem Kolmerem o audienci u papeže, útěku z Osvětimi a o tom, že si musíme pomáhat, hovořila Kateřina Mázdrová. In: Respekt 5/2015, s. 40-43.
- Židovská ročenka 2015/2016/5776** Sestavili Alice Marxová a Jiří Daniček. Praha, Federace židovských obcí 2015, 200 s.

Zpracovala Marie Poljaková, Památník Terežín

ZPRÁVY A UDÁLOSTI

Vzpomínka na Věru Žahourkovou

(18. 3. 1925 Tábor – 13. 6. 2015 Vojkov)

Na sklonku roku 2015 jsme v Památníku Terezín dostali zprávu o úmrtí Věry Žahourkové, rozené Vackové, bývalé vězeňkyně policejní věznice v Malé pevnosti Terezín. Věra Žahourková se dožila úctyhodných devadesáti let, během kterých prožívala chvíle dobré i zlé. Jak jsme ji v poválečných letech mohli poznat, nikdy se nevzdávala a své představy a plány se snažila přivádět k dobrým koncům. Její optimistická povaha bývala obrovským povzbuzením zejména v oněch válečných letech jak ve věznici v Terezíně, tak následně v Ravensbrücku a dalších místech, kudy vedla její cesta k osvobození.

Osudným se stalo celé rodině Vackových zapojení do odboje na Táborsku, kde trvale žili. Od počátku roku 1943 trávila dny ve vězení a u výslechů, 7. května – v osmnácti letech – byla předána do terezínské věznice. Řadu měsíců tu byla s oběma rodiči a bratrem. Kontakt s venkem udržovali přes mladší sestru, která jediná zatčena nebyla. Aktivita spojené s ilegální činností Věru Žahourkovou však neopustily ani zde. Při práci v úklidové četě měla možnost pohybu v širších prostorách pevnosti a dostala se do spojení se skupinou Sonderhäftlingů (kolem doc. Vladimíra Krajiny), kterým předávala zprávy od některých vězňů. Řada důležitých informací pak směřovala dokonce k odbojářům působícím v protektorátu.

Mezi vězni byla Věra Žahourková známa především básněmi a písněmi, v „mateřské“ cele č. 27 pak pořádáním zábavných vystoupení ve volných chvílích. Nezapomenutelná pro spoluvězeňkyně zůstala povzbudivá slova písně, kterou složila a zpívala večer 6. prosince 1943: „My dobře víme, že se brzy uvidíme všichni zase na svobodě, a potom Němce pošlem k vodě!“ Mnoho jejich dalších textů a záznamů o životě ve vězení spravuje dnes dokumentační oddělení Památníku Terezín ve svých sbírkách.

Spolu s matkou byly v lednu 1944 zařazeny do transportu směřujícího do koncentračního tábora Ravensbrück, kde nakonec přežily kruté podmínky pracovního nasazení a v závěru války, koncem dubna 1945, uprchly z pochodu smrti. Přes Polsko se dostaly do osvobozeného Československa a nakonec 22. května domů, do Tábora. Věra už nikdy neviděla otce, který byl mezitím v Drážďanech popraven, ani bratra, jenž zahynul v samém konci války při bombardování.

Po osvobození se musela postarat o sebe i nemocnou matku, ocenění za činnost v nekomunistickém odboji se jí nedostalo. Přesto zůstala činná pro dobro své země celá desetiletí. V Praze zasedala v Ústředním výboru ČSBS a současně se stala předsedkyní Historické skupiny Sdružení osvobozených politických vězňů pro Malou pevnost Terezín. Snažila se kontaktovat bývalé vězně, zpracovala seznam mnoha set osob, které na počátku 90. let žily a mohly by ještě poskytnout

Věra Žahourková před
zatčením tábořským
gestapem, 1942

Věra Žahourková při setkání
bývalých vězňů v Malé pev-
nosti 26. září 1992

cenné informace a svědectví k poměrům v Terezíně. Osobnost Věry Žahourkové nebude zapomenuta i díky videozáznamům, zachycujícím její emotivní vyprávění a vzpomínky na věznění. Návštěvníci Terezína je mohou zhlédnout při prohlídce Muzea Malé pevnosti. A dojem, který si odnášejí? ŽENA SKUTEČNĚ HODNÁ OBDIVU.

Ludmila Chládková, Památník Terezín

Hledání uměleckých předmětů uloupených v Protektorátu Čechy a Morava a okupované Evropě dosud neskončilo

Koncem loňského roku se na webových stránkách Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války (dále jen Centrum) objevila anglická verze sborníku příspěvků z mezinárodní konference „k tématu konfiskací, krádeží a majetkových převodů uměleckých děl v důsledku nacistické nadvlády nad Československem a okupovanou Evropou za druhé světové války a v době poválečné“.¹⁾ Centrum, zřízené před patnácti lety rozhodnutím vlády ČR, provádí v souladu s mezinárodními závazky ČR výzkum problematiky zci-zování kulturních statků obětí druhé světové války a sdílí výsledky této práce se státními orgány, organizacemi a institucemi v ČR i s individuálními žadateli o restituce uloupených kulturních předmětů.

Mohlo by se zdát, že víc než sedmdesát let po konci světové války patří tato problematika již dávno do minulosti, ale není tomu tak. Dodnes se hledají tisíce kdysi uloupených či jinak „ztracených“ uměleckých předmětů, jež by měly náležet oprávněným dědicům původních vlastníků. A pokud se takové předměty nacházejí ve sbírkách státních institucí, měl by stát zajistit jejich navrácení, jak to většina evropských zemí stvrdila podpisem příslušných dokumentů a jak k tomu vybízejí četné mezinárodní deklarace (kromě té první Washingtonské z roku 1998 k nim patří např. i Tereziánská deklarace z roku 2009). Proto se zástupci organizací a institucí, jež se výzkumem této problematiky zabývají, pravidelně scházejí na odborných konferencích, aby se vzájemně informovali o výsledcích výzkumu a dohodli se na dalším společném postupu.

Tato již šestá konference pořádaná Centrem ve spolupráci s Národní galerií pod názvem „*Vydrancováno – ale kým? Protektorát Čechy a Morava a okupovaná Evropa ve světle nacistických krádeží*“ se konala v prostorách kláštera sv. Anežky České v Praze ve dnech 21. – 22. října 2015 pod záštitou prezidenta ČR Miloše Zemana, předsedy vlády ČR Bohuslava Sobotky, ministra zahraničí ČR Luboše Zorálka a ministra kultury ČR Daniela Hermana.

První den jednání konference byl věnován historickým a právním souvislostem problematiky uloupeného umění. Úvodní panel, moderovaný vedoucí Centra Helenou Krejčovou, podával stručný historický přehled o situaci v Protektorátu Čechy a Morava, což mohlo objasnit dobové souvislosti zvláště zahraničním účastníkům konference. *Mečislav Borák*, pracovník Centra a Slezské univerzity v Opavě, připomenul někdy poněkud opomíjený fakt, že okupovaná území českých zemí netvořil jen Protektorát Čechy a Morava, ale i rozsáhlé pohraniční oblasti, jež byly přičleněny přímo k Německé říši. Okupační poměry v každé z těchto odtržených oblastí se vzájemně poněkud lišily, což ovlivňovalo i specifické postupy nacistických úřadů při konfiskaci a krádežích uměleckých předmětů. *Jan Gebhart*, pracovník Centra a uznávaný odborník na dějiny protektorátu, hovořil o proměnách vztahu mezi nacistickým okupačním režimem a protektorátní správou, zvláště v souvislosti s loupežemi uměleckého majetku na základě raso-

vé a politické perzekuce. *Monika Sedláková* z Národního archivu v Praze doložila zřízení tzv. Einsatzstabů I a II německé okupační správy, určených k zajištění uměleckých předmětů a správě zabavených židovských bytů. *Jan Machala* z Ústavu pro studium totalitních režimů uvedl konkrétní příklad nacistické konfiskace – zabavení hudebních nástrojů skupině židovských muzikantů v Prostějově.

Také druhý panel, řízený tajemníkem Federace židovských obcí v ČR Tomášem Krausem, si ještě všiml vývoje v Protektorátu Čechy a Morava, ale soustředil se spíše na právní aspekty problematiky. *Vilém Knoll* a *Jakub Havlovič* ze Západočeské univerzity v Plzni si povšimli problematiky uprchlíků z pohraničí odstoupeného na základě Mnichovské dohody Německu a zmínili i možnosti náhrady utrpěných škod. *Jaromír Tauchen* z Masarykovy univerzity v Brně promluvil o praktické aplikaci protektorátního a říšského práva a o německých zásadách do právní autonomie protektorátu. *Pavel Maršálek* z Právnické fakulty Univerzity Karlovy poukázal na skutečný charakter Protektorátu Čechy a Morava, jak byl odhalen na norimberském procesu. *Jan Kuklík* z téže fakulty osvětlil souvislosti vztahu dekretů prezidenta republiky z let 1944–1945 ke konfiskacím nepřátelského majetku a možnostem restituce perzekvovaných osob, jak to podrobně rozvedl v nedávno vydané monografii *Jak odškodnit holocaust?*²⁰⁾

Třetí panel, řízený Jiřím Šitlerem z Ministerstva zahraničních věcí ČR, rozšířil historický a právní rámec problematiky na celou okupovanou Evropu. *Kamil Zeidler* z univerzity v Gdaňsku hovořil o empirickém, normativním a hodnotícím přístupu k problematice uloupeného umění a na příkladu Polska nastínil především právní perspektivy, umožňující zmírnit následky válečných krádeží. *Francesca Cavarocchi* z univerzity v Udine pojednala o poválečných restitucích uloupeného umění v Itálii, jež probíhaly relativně pomalu a závisely takřka výhradně na iniciativě spojeneckých úřadů. *Antonija Mlikota* z univerzity v Zadaru (Chorvatsko) vyšla z dobových materiálů uložených v National Archives ve Washingtonu, jež se týkají působení spojeneckých důstojníků v bývalé Jugoslávii a předmětů uloupených z muzea sv. Donáta v Zadaru, jež byly nalezeny v Benátkách a vráceny až v rámci kulturní výměny v 60. letech. *Inês Fialho Brandão* z Irské národní univerzity pochází z Portugalska a představila málo známé aspekty přesunu kulturních statků přes území neutrálního Portugalska za druhé světové války i těsně po ní. Stěžovala si na nepřesné a neúplné primární portugalské zdroje informací, jež nezachycují pohyb nedeklarovaného zboží, takže se výzkum musí opírat i o zahraniční prameny.

Druhý den jednání byl věnován již konkrétním otázkám výzkumu provenience a identifikace uloupeného umění. Čtvrtý panel, řízený Anne Weber z Velké Británie, spolupředsedkyně Komise pro uloupená umělecká díla v Evropě, pojednával o úloze vládních úřadů při dohledávání uloupeného umění. *Uwe M. Schneede* z Německého centra ztrát kulturního majetku informoval o zřízení tohoto nového kontaktního místa pro pátrání po uměleckých předmětech uloupených nacisty v Německu, jež vzniklo rozhodnutím federální vlády v roce 2015 sloučením Databáze ztraceného umění v Magdeburgu a Kanceláře pro výzkum

Konference se konala v prostorách kláštera sv. Anežky České v Praze ve dnech 21. – 22. října 2015.
Foto Mario Vlček

provenience v Berlíně. Nové středisko koordinuje německý výzkum provenience uloupených uměleckých předmětů a disponuje ročním rozpočtem ve výši 4 milionů eur. *Thierry Bajou* z francouzského ministerstva kultury upozornil na málo známý osud uměleckých sbírek pražského bankéře Josefa Wienera, z nichž byl nedávno vrácen dědicům van Aschův obraz. *Nawojka Cieślińska-Lobkowicz*, nezávislá výzkumná pracovnice z Polska, připomněla osudy některých děl židovských umělců zavražděných nacisty v okupovaném Polsku, např. umělecký odkaz Bruna Schulze. *Ulrike Schmiegelt-Rietig* z Ústředního úřadu pro výzkum provenience při Zemském muzeu ve Wiesbadenu informovala o činnosti tohoto úřadu, zřízeného hessenskou vládou v roce 2015. Úřad prověřuje fondy státních muzeí v Kasselu, Wiesbadenu a Darmstadtu, v nichž by se mohly nacházet nacisty zkonfiskované či uloupené umělecké předměty. *Agnes Peresztegi*, výkonná ředitelka evropské Komise pro navrácení umění, původem z Maďarska, představila hlavní trendy současného vývoje profesionálních standardů výzkumu provenience, přičemž zdůraznila snahu o společný přístup mezinárodních organizací, jež se této problematice věnují. Zmínila i některé problémy, jež tomuto jednotnému přístupu dosud brání.

Pátý panel vedl Pavel Hlubuček z Ministerstva kultury ČR, týkal se identifikace zcizených kulturních statků v českých a moravských muzeích a knihovnách. *Václav Erben*, pracovník Centra, se zabýval osudy uměleckých sbírek židovských sběratelů, jež se ocitly za okupace či krátce po ní v pražské Národní galerii (sbírky J. Waldese, R. Morawetze, J. Pollaka, R. Poppera). Zdůraznil rozdílné postu-

py konfiskace i odlišnosti v poválečných restitucích jednotlivých sbírek. *Johana Prouzová*, pracovnice Centra, zmínila tři hlavní cesty, jimiž se umělecké předměty z majetku osob, perzekvovaných v době okupace, dostávaly za války či těsně po ní do sbírek Uměleckoprůmyslového musea v Praze. Sledování pohybu těchto předmětů je součástí výzkumu provenience prováděného Centrem, jehož výsledky jsou průběžně publikovány.³⁾ *Michael Nosek*, rovněž pracovník Centra, představil výsledky výzkumu hebrejských tisků uložených v Národní knihovně ČR a zmínil i dokumenty, jež napomohly při identifikaci původu hebrejských tisků. Sbíрка je digitalizována a zanesena do databáze uměleckých předmětů. *Sophie Cœuré* z Univerzity Denise Diderota v Paříži vyšla z materiálů francouzských diplomatických archivů, jež se týkaly poválečného pátrání francouzských památkářů na osvobozeném území bývalého protektorátu, jež negativně ovlivnila mnohaletá poválečná „politická a civilizační roztržka“ mezi Východem a Západem.

Poslední, šestý panel, vedený Martinem Reissnerem z Moravského zemského muzea v Brně, pojednával o identifikaci zcizených kulturních statků v evropských muzeích. *Imma Walderdorff* z Rakouské vědecké nadace přiblížila osudy uměleckého inventáře ze zámku Klessheim, který se nachází poblíž Obersalzbergu a měl sloužit jako hotel pro hosty Adolfa Hitlera. Vybavení zámku včetně obrazů starých mistrů a vzácného nábytku se zčásti našlo v Salcburku, zčásti bylo restituováno do Francie a zčásti se dosud hledá, přičemž jedna stopa vede i do Karlových Varů. *Meike Hoffmann* ze Svobodné univerzity v Berlíně pojednala o případě Hildebranda Gurlitta, který byl pověřen akvizicemi pro Hitlerovo muzeum v Linzi. Ukázala, jak se někdejší uznávaný znalec umění postupně změnil v přísluhovače nacistů. *Margreeth Soeting* z Muzea Stedelijk v Amsterdamu představila dva nizozemské národní projekty výzkumu provenience, na nichž se v tomto muzeu podílela. Výsledky výzkumu byly představeny na muzejní výstavě. S posledním příspěvkem vystoupila *Patricia Kennedy Grimsted* z Harvardské univerzity v USA a Mezinárodního ústavu sociálních dějin v Amsterdamu, uznávaná odbornice zvláště na problematiku archivů bývalého Sovětského svazu. Na příkladu sbírky Gauleitera a Oberprezidenta Východního Pruska a také říšského komisaře Ukrajiny Ericha Kocha ukázala, jak probíhaly loupeže umění v ukrajinských státních muzeích, odvoz sbírek do Německa i jejich ničení před postupem fronty. Zmínila i poválečný převoz části Kochovy sbírky do Leningradu, k níž byla přidána i díla patřící holandským a francouzským obětem holokaustu.

Přednesené příspěvky i následné diskuse účastníků konference potvrdily, že zájem o výzkum provenience a identifikaci uměleckých předmětů uloupených či ztracených za války a záhy po ní ve většině zemí Evropy dosud trvá, ba v mnoha zemích dokonce nabývá na významu. Zároveň se znovu ukázalo, že Česká republika má v tomto společném úsilí již své pevné místo.

Mečislav Borák, Slezská univerzita v Opavě

- ¹⁾ Plundered, But By Whom? Protectorate of Bohemia and Moravia and Occupied Europe in the Light of the Nazi-Art Looting. Proceedings of an international academic conference held on Prague on 21–22 October, 2015. Prague, Documentation Centre for Property Transfers of Cultural Assets of World War II Victims, p. b. o., 2015. Viz <http://www.cdmp.cz/wp-content/uploads/Sbornik2015.pdf>, staženo 21. 6. 2015
- ²⁾ Jan KUKLÍK – Helena HOFMANNOVÁ – Katarína KUKANOVÁ – René PETRÁŠ – Pavel ŠTURMA, Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění, Praha 2015.
- ³⁾ Vladimír DRBOHLAV – Vanda DRBOHLAVOVÁ – Helena KREJČOVÁ – Johana PROUZOVÁ – Mario VLČEK, Osudy válečných deponátů/The Fate of Wartime Deposits. Uměleckoprůmyslové museum v Praze, svazek 1/Museum of Decorative Arts, Prague, Volume 1. Praha/Prague 2014; Tíž: Osudy válečných deponátů. Uměleckoprůmyslové museum v Praze, svazek 2. Praha 2015.

Search for the works of art stolen in the Protectorate of Bohemia and Moravia and in occupied Europe has not yet ended

Summary

Mečislav Borák, Silesian University in Opava

The English-language proceedings called “Plundered, But By Whom? Protectorate of Bohemia and Moravia and Occupied Europe in the Light of the Nazi-Art Looting” summed up a total of 25 papers presented at an international scholarly conference, which was held in Prague in October 2015 by the Documentation Centre for Property Transfers of Cultural Assets of WWII Victims. The papers discussed the historical and legal aspects relating to the works of art stolen in the Protectorate of Bohemia and Moravia and in Nazi-occupied Europe, just as the specific questions concerning the research into the provenance of the stolen works of art and their identification, as well as problems of the restitution of such cultural assets in some European countries.

Die Suche nach Kunstgegenständen, die im Protektorat Böhmen und Mähren und im okkupierten Europa geraubt wurden, ist bisher nicht abgeschlossen

Resümee

Mečislav Borák, Schlesische Universität Opava (Troppau)

Die englische Ausgabe des Sammelbandes „Plundered, But By Whom? Protectorate of Bohemia and Moravia and Occupied Europe in the Light of the Nazi-Art Looting“ fasst 25 Beiträge der internationalen Wissenschaftlerkonferenz zusammen, die das Zentrum für die Dokumentation von Eigentumsüberführungen kultureller Güter der Opfer des II. Weltkrieges (Documentation Centre for Property Transfers of Cultural Assets of WWII Victims) im Juni 2015 in Prag veranstaltete. Die Beiträge betrafen die historischen und juristischen Zusammenhänge der Problematik der im Protektorat Böhmen und Mähren und im von den Nazis okkupierten Europa geraubten Kunst, desgleichen konkrete Fragen zur Erforschung der Provenienz und der Identifikation der geraubten Kunst, wie auch zur Problematik der Restitution von Kunstgegenständen in einigen europäischen Ländern.

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2015

Leden

15. 1.

V předsálí kina Malé pevnosti byla zahájena dokumentární výstava „Sofina volba po česku“ mapující osudy osmdesáti židovských teenagerů, kteří za války uprchli do Skandinávie a znovu se setkali až po sedmdesáti letech. Výstava byla otevřena do 30. března 2015.

26. 1.

Památník Terezín navštívil prezident Slovenské republiky Andrej Kiska v doprovodu prezidenta České republiky Miloše Zemana.

Prezidenti Slovenské republiky a České republiky Andrej Kiska a Miloš Zeman při položení věnců na Národním hřbitově

Prezidenti Slovenské republiky a České republiky Andrej Kiska a Miloš Zeman si prohlédli expozice Muzea ghetta

27. 1.

V prostorách Židovského hřbitova se konal pietní akt ke Dni památky obětí holokaustu a předcházení zločinům proti lidskosti, který byl součástí 4. mezinárodního fóra „Let My People Live“, pořádaného Evropským židovským kongresem ve spolupráci s Evropským parlamentem a státními institucemi České republiky. Při této příležitosti byla také odhalena socha Aleše Veselého s názvem „Zákon nezvratnosti“.

Záběry z pietního aktu ke Dni památky obětí holokaustu a předcházení zločinům proti lidskosti, který byl součástí 4. mezinárodního fóra „Let My People Live“

29. 1.

V předsádku kina Muzea ghetta byla zahájena dokumentární výstava Státního muzea Auschwitz-Birkenau v Osvětimi pod názvem „Německý nacistický tábor smrti – Konzentrationslager Auschwitz“. Výstava byla přístupná do 30. března 2015.

Březen

22. a 27. 3.

V bývalých Magdeburských kasárnách se uskutečnily semináře vzdělávacího oddělení „Jak vyučovat o holokaustu“.

Duben

Byla vydána výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2014 v českém a anglickém jazyce.

14. 4.

V předsálí kina Muzea ghetta byla otevřena výtvarná výstava plakátů Eli Fischera „Umělci – poslové míru“. Výstava trvala do 31. května 2015.

Autor plakátů Eli Fischer na vernisáži výstavy „Umělci – poslové míru“

16. 4.

Před modlitebnou z doby terezínského ghetta v Dlouhé ulici se za účasti vrchního pražského a zemského rabína Karola Efraima Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holokaustu Jom ha'šoa.

Pohled na vzpomínkovou akci konanou u příležitosti světového dne památky obětí holokaustu Jom ha'šoa

Květen

7. 5.

V předsálí kina Malé pevnosti byla zahájena dokumentární výstava Památníku Terezín k 70. výročí osvobození s názvem „Osvobození míst utrpení a statečnosti“, která byla přístupná do 16. listopadu 2015.

Plakát k výstavě „Osvobození míst utrpení a statečnosti“

14. 5.

Ve výstavních prostorách IV. dvora byl zahájen projekt výtvarníků Jiřího Sozanského a Ivana Bukovského k 70. výročí konce druhé světové války „Terezín závěrem“, který byl přístupný až do 30. října 2015.

17. 5.

Na Národním hřbitově se konala tradiční Tereziánská tryzna za účasti zástupců Senátu Parlamentu České republiky a Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, vlády České republiky, zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesl prezident České republiky Miloš Zeman. Před zahájením Tereziánské tryzny proběhlo kladení věnců na popravě Malé pevnosti při příležitosti uctění památky obětí poslední popravě v Terezíně dne 2. května 1945. V rámci Tereziánské tryzny byla za účasti ministra kultury České republiky Daniela Hermana slavnostně otevřena nová stálá výtvarná expozice na téma „České umění proti fašismu a válce“. V odpoledních hodinách se uskutečnil koncert Nadace Defiant Requiem v tereziánské jízdárně. Provedení hudeb-

ního pásma „Hours of Freedom: The Terezín Composer (Hodiny svobody: Tere-
zínský skladatel)“ se uskutečnilo v podání souboru Prague Modern, který řídil
Murry Sidlin.

Křesťanská modlitba provedená na tradiční Tereziánské tryzně

Záběr z koncertu Nadace Defiant Requiem v tereziánské jízdárně

19. 5.

V prostorách půdního divadla v Magdeburských kasárnách byl představen projekt „Divadlo Terezín 70“. Jeho součástí bylo hudební představení Ester v podání kvarteta Hrubý a výstava prací žáků, fotografií a kostýmů Střední školy obchodu a služeb Teplice. Akci pořádala Střední škola obchodu a služeb Teplice ve spolupráci s Památníkem Terezín.

Hudební představení Ester v podání kvarteta Hrubý

Červen

9. 6.

V kinosále Muzea ghetta proběhl slavnostní ceremoniál, při kterém byli vyhlášeni vítězové již 21. ročníku literární a 19. ročníku výtvarné soutěže Památníku Terezín, jež na památku inspirátorky a spoluzakladatelky soutěží nese podtitul *Memoriál Hany Greenfeldové*. Součástí vyhlášení výsledků soutěže bylo zahájení výtvarné výstavy prací zaslaných do soutěže. Výstava byla přístupná do 30. června 2015.

12. 6.

Památník Terezín navštívila bývalá americká ministryně zahraničních věcí Madeleine Albrightová a v Kolumbáriu odhalila pamětní desku své rodině, deportované během druhé světové války do ghetta Terezín.

26. 6.

Pietní akt k výročí popravy Milady Horákové proběhl v pamětní síni Malé pevnosti v bývalém objektu Krankenrevíru.

Madeleine Albrightová při odhalení pamětní desky v prostorách Kolumbária

Červenec

9. 7.

V předsálí kina Muzea ghetta byla zahájena výtvarná výstava Svatopluka Klimeše „O paměti“, která trvala do 30. listopadu 2015.

Září

6. 9.

Každoroční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí se konala v prostoru Židovského hřbitova a pietního místa u řeky Ohře.

Záběr z tryzny Kever Avot uskutečněné v prostorách Židovského hřbitova

Záběr z tryzny Kever Avot na pietním místě u řeky Ohře

Říjen

22. 10.

V doprovodu prezidenta České republiky Miloše Zemana navštívil Památník Tezezín prezident Státu Izrael Reuven Rivlin. Společně uctili památku obětí druhé světové války.

Prezident Státu Izrael Reuven Rivlin a prezident České republiky Miloš Zeman při pietním aktu u hlavního pylonu na Národním hřbitově

Prezident Státu Izrael Reuven Rivlin při zasazení stromu, který má symbolizovat nástupce tzv. Stromu terezínských dětí na Židovském hřbitově

Listopad

17. 11.

Dokumentární výstava „17. listopad 1939“ byla zahájena v předsálí kina Malé pevnosti. Výstava byla otevřena do 31. března 2016.

26. – 29. 11.

V bývalých Magdeburských kasárnách se uskutečnil již 14. ročník mezinárodního semináře „Holokaust ve vzdělávání“.

Prosinec

Byly vydány Terezínské listy č. 43.

1. 12.

V předsálí kina Muzea ghetta byly otevřeny výtvarné výstavy Helgy Weissové-Hoškové „Maluj, co vidíš“ a Alfréda Kantora „Terezín – Osvětím – Schwarzhede, holocaust v deníku umělce“. Výstavy byly přístupny do 29. února 2016.

22. 12.

Ve spolupráci s Konfederací politických vězňů se v pamětní síni Malé pevnosti konalo shromáždění ke 114. výročí narození Milady Horákové.

Sestavila Dagmar Holzhammerová

TEREZÍNSKÉ LISTY 44/2016
SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.; Mgr. Jana Havlínová;
Miroslava Langhamerová; PhDr. Jan Munk, CSc.; PhDr. Marek Poloncarz;
Mgr. Tomáš Raichl; Mgr. Jan Špringl; Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Oswald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: Jan Valeška (do angličtiny),

Lubor Jílek (s. 116, do angličtiny)

Peter Zieschang (do němčiny)

Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová

Pro Památník Terežín vydal v roce 2016 Helena Oswaldová – Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-87242-28-5

© Památník Terežín, 2016

V roce 1939 Antonín Kybal kvůli válečnému nedostatku suroviny ukončil činnost svých textilních dílen a odstěhoval se z Prahy do Ptáčkova u Třebíče, kde žil až do konce války. Kromě jiných prací tu patrně vytvořil i obraz *Mlčení*, nelze však vyloučit, že toto dílo vzniklo až po osvobození (s ováhu připadá období let 1942–1949). Na olejomalbě provedené bez propracovaných detailů použil Antonín Kybal hlavně temné odstíny barev, které nejsou pro jeho tvorbu typické. Téměř celou plochu díla vyplňuje obdélníkový obličej muže se širokou bradou, hluboko zapadlými očima, širokým tupým nosem a výraznými vráskami na čele. Jeho ústa jsou pevně sevřená – zarytě mlčí. Z temného pozadí vystupuje jen čelně zobrazená obličejová část hlavy, která je čarou vertikálně rozdělena na dvě poloviny. Vlasy a uši jsou skryty ve tmě. Pomocí barevnosti i výraz mužovy tváře odrazejí tichou protektorátní atmosféru plnou hrozeb a strachu. Další Kybalův obraz (*Úzkost-strach*, 1942) s podobným námětem je vystaven ve stále výtvarné expozici Památníku Tereziin.

Tomáš Ralch, Památník Tereziin

ПАМЯТНИК ТЕРЕЗИН
TEREZIN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTATTE THERESIENSTADT

ISBN 978-80-87242-28-5

9 788087 242285